

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**COVID-19 PANDEMİ KRİZİNİN EKONOMİ POLİTİK ETKİLERİ:
TÜRKİYE YANSIMALARI**

Melike EĞİ

**Kasım-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**COVID-19 PANDEMİ KRİZİNİN EKONOMİ POLİTİK ETKİLERİ:
TÜRKİYE YANSIMALARI**

Melike EĞİ

**Danışman
Doç. Dr. Murat CİHANGİR**

Diğer Jüri Üyeleri

Unvanı Adı SOYADI Unvanı Adı SOYADI

Prof. Dr. Mehmet Halis ÖZEL Doç. Dr. Fulya KÖKSOY KAVAK

**Kasım-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Melike EĞİ tarafından hazırlanan “Covid-19 Pandemi Krizinin Ekonomi Politik Etkileri: Türkiye Yansımaları” adlı tez çalışması 22/11/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Mehmet Halis Özer

.....

Danışman

Doç. Dr. Murat CİHANGİR

.....

Üye

Doç. Dr. Fulya KÖKSOY KAVAK

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Melike EĞİ

22/11/2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

COVID-19 PANDEMİ KRİZİNİN EKONOMİ POLİTİK ETKİLERİ: TÜRKİYE YANSIMALARI

Melike EĞİ

**Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı**

Danışman: Doç. Dr. Murat CİHANGİR

2024, 81 Sayfa

Çin'in Wuhan kentinde başlayıp kısa sürede dünyaya yayılan Covid-19 virüsü tüm dünyayı etkisi altına alarak küresel bir krize neden olmuştur. Covid-19 virüsünün sadece bir sağlık sorunu olmadığı; aynı zamanda ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan dünyayı etkilediği görülmüştür. Covid-19 salgınıyla birlikte dünyada arz ve talep arasında yaşanan dengesizlikler sonucunda üretimin ve bazı iktisadi faaliyetlerin durması, tedarik zincirinde çıktı azalması, birçok işletmenin kapatılmasına ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ülkelerin virüse karşı etkileri hafifletmek için bazı önlemler alması ve politikalar geliştirmesi gerekliliği doğmuştur. Bu politikalar ekonomik, siyasi, sosyal ve sağlık olmak üzere pek çok alanı kapsasa da bu faktörler arasında en çok önem verilen ekonomi politikaları olmuştur. Alınan önlemler doğrultusunda ekonomik işleyiş sekteye uğramış ve yine alınan önlemler insanların yaşamsal faaliyetlerini kısıtlamıştır. Bu çalışmada pandemi sürecinin Türkiye, Amerika, Çin ve Almanya üzerindeki makro ekonomik etkilerin yansımaları belirlenmektedir. Durum tespiti yapılırken istatistiksel veriler, yayımlanmış rapor ve resmî açıklamalar yardımıyla mevcut durum değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Pandemi Kriz, Ekonomi, Uluslararası Ticaret, Büyüme, İhracat, İthalat, İşsizlik, Enflasyon, Türkiye

ABSTRACT

MASTER THESIS

ECONOMIC POLITICAL EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC CRISIS: REFLECTIONS IN TÜRKİYE

Melike EĞİ

**Batman University Institute of Social Sciences Department of Political Science and
Public Administration Political Science and International Relations Program**

Advisor: Prof. PhD. Murat CİHANGİR

2024, 81 Pages

The Covid-19 Virus, Which Started in Wuhan (China), spread around the world in a short time, affecting the whole world and caused a global crisis. It has been seen that the Covid-19 virus is not only a health problem but also has economical, political and social effects on the world. As a result of the imbalances between supply and demand in the world with the Covid-19 epidemic, production and some economic activities stopped, output decreased in the supply chain, many businesses were closed and unemployment increased. Therefore, it has become necessary for countries to take some precautions and develop policies to minimize the effects of the virus. Although these policies cover many fields including economic, political, social and health, the most important factors among these are economic policies. Because of the precautions, economic facilities were disrupted and people's vital activities were restricted. In this study, the reflections of the macroeconomic effects of the pandemic period on Türkiye, America, China and Germany are determined. While determining the situation, the current situation was evaluated with the help of statistical data, published reports and official statements.

Keywords: Pandemic, Pandemic Crisis, Economy, International Trade, Growth, Exports, Imports, Unemployment, Inflation, Turkey

ÖN SÖZ

Tez sürecim boyunca bilgi ve birikimiyle bana yol gösteren, hoşgörüsünü ve samimiyetini her zaman hissettiren tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Murat CİHANGİR'e, yüksek lisans eğitimim boyunca değerli birikimlerini benimle paylaşarak üzerimde emeği geçen bütün saygıdeğer hocalarıma,

Bu hayattaki en değerli varlığım olan canım aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.....

Melike EĞİ

BATMAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
RESİMLER DİZİNİ	xi
GRAFİKLER DİZİNİ	xii
KISALTMALAR.....	xiii
1.GİRİŞ	1
2.KAVRAMSAL VE OLGUSAL ÇERÇEVE: PANDEMİ, PANDEMİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ	3
2.1. Veba (Kara Ölüm)	7
2.2. 1817-1824 Kolera Gribi	8
2.3. 1918-1919 Küresel Gribi (İspanyol gribi) (A/H1N1)	9
2.4. 1997-1998 Kuş Gribi (H5N1).....	11
2.5. 2003-2004 Şiddetli Akut ve Solunum Sendromu (SARS)	11
2.6. Domuz Gribi (İnfluenza) (2009-2010)	11
2.7. Mers Virüsü (2012)	12
2.8. 2014-2016 Ebola Virüsü	12
2.9. 2019 Covid-19 (Korona Virüsü).....	13
3.KRİZ VE KRİZ YÖNETİMİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE	15
3.1.Kriz Kavramı	15
3.2. Krizin Genel Özellikleri	16
3.3. Krize Neden Olan Faktörler	17
3.3.1. Dış çevre faktörleri	18
3.3.1.1. Politik ve yasal faktörler	18
3.3.1.2. Doğal çevre faktörleri	18
3.3.1.3. Ekonomik faktörler	19
3.3.1.4. Teknolojik faktörler	19
3.3.1.5. Uluslararası çevre faktörleri.....	19
3.3.1.6. Sosyo-kültürel faktörler	20
3.3.1.7. Salgın hastalıklar.....	20
3.3.2. İç çevre faktörleri	20
3.3.2.1. Örgütsel yapıya ilişkin faktörler	21

3.3.2.2. Tepe yönetimi ile ilgili sorunlar	21
3.3.2.3. İşletmenin Yaşam Evresine İlişkin Faktörler	22
3.4. Kriz Aşamalar	22
3.4.1. Kriz öncesi	23
3.4.2. Kriz dönemi	23
3.4.3. Kriz sonrası	24
3.5. Kriz Yönetimi Kavramı ve Gelişimi	24
3.6. Kriz Yönetiminin Aşamaları	25
3.6.1 Zarar azaltma aşaması	26
3.6.2. Hazırlanma aşaması	27
3.6.3. Müdahale ve tepki aşaması	27
3.6.4. İyileştirme aşaması	27
3.7. Kriz Yönetimi ile İlişkili Kavramlar	28
3.7.1. Kriz ve afet	28
3.7.2 Kriz ve risk	28
3.7.3. Kriz ve kaos	28
3.8. Kriz yönetiminin Faydaları	29
3.9. Kamu Yönetimi'nde Kriz Yönetimi	29
3.10. Covid-19 Pandemik Krizi	29
4. COVID-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİK ETKİLERİ	31
4.1. Pandemi ve Politik Ekonomiyle İlişkisi	31
4.2. Pandemiye Karşı Küresel Ölçekte Alınan Koruyucu Önlemler	32
4.2.1 Amerika Birleşik Devletleri'nin Covid-19 pandemi döneminde sosyo ekonomik durumu	34
4.2.2. Almanya Covid-19 pandemi döneminde sosyo ekonomik durumu	39
4.2.3. Çin Halk Cumhuriyeti Covid-19 pandemi döneminde sosyo ekonomik durumu	41
4.3. Pandeminin Makroekonomik Etkileri	44
4.3.1 Ekonomik büyümeye etkileri	45
4.3.2. İstihdam üzerine etkileri	47
4.3.3 Enflasyon üzerine etkileri	48
4.3.4. Ticaret üzerine etkileri	50
4.3.5. Kamu finansmanı üzerine etkileri	51
5.COVID-19 SÜRECİNDE YAŞADIĞI SORUNLAR VE GELİŞTİRDİKLERİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: TÜRKİYE	53
5.1. Pandemiye Karşı Türkiye'de Alınan Koruyucu Önlemler	53
5.2. Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkileri	60
5.2.1. Ekonomik büyüme üzerine etkileri	61
5.2.2. Enflasyon üzerine etkileri	62
5.2.3. İşsizlik üzerine etkileri	63
5.3. Salgına Karşı Alınan Ekonomik Önlemler	64
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	67
KAYNAKLAR	72

TABLÖLAR DİZİNİ

TABLO 2.1. BULAŞICI HASTALIK VE SALGINLARLA İLGİLİ BAZI ÖNEMLİ KAVRAMLAR	4
TABLO 2.2. SALGIN HASTALIKLAR	6
TABLO 4.1. COVID-19 TEŞVİK TASARISININ BEŞ BİLEŞENİ.....	35
TABLO 4.2. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE VE TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME ORANLARI (%). 46	
TABLO 4.3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE VE TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK ORANLARI (%).	48
TABLO 4.4. ENFLASYON, TÜKETİCİ FİYATLARI (YILLIK%)	49
TABLO 4.5. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE MAL VE HİZMET İTHALATI (%).....	50
TABLO 4.6 GELİŞMİŞ ÜLKELERDE MAL VE HİZMET İHRACATI (%)	51

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL 3.1. COOMBS’UN KRİZ YAŞAM DÖNGÜSÜ MODELİ	22
ŞEKİL 4.1. COVID-19 SALGININ EKONOMİYE BULAŞMA KANALLARI	45

RESİMLER DİZİNİ

RESİM 2.1. PIETER BRUEGEL, ÖLÜMÜN ZAFERİ, 1562.	8
RESİM 2.2. WELLCOME KÜTÜPHANESİ, LONDRA İKONOĞRAFİK KOLEKSİYONLARI.....	9
RESİM 2.3. BİR HASTANE KOĞUŞUNDA İSPANYOL GRİBİNE YAKALANAN ASKERLER, KANSAS, ABD, 1918	10

GRAFİKLER DİZİNİ

GRAFİK 4.1. KAMU NET BORÇ ALMA VE BORÇLANMA (GSYİH %)	52
GRAFİK 5.1. TÜRKİYE YILLIK GSYİH BÜYÜME ORANLARI 2019-2023	61
GRAFİK 5.2. TÜRKİYE’NİN YILLIK ENFLASYON ORANLARI 2019-2023 (%)	62
GRAFİK 5.3. TÜRKİYE İŞSİZLİK ORANLARI YILLIK (%)	64

KISALTMALAR

AR-GE:	Araştırma ve Geliştirme
ABD:	Amerikan Birleşik Devletleri
AIDS:	Edinsel Bağışıklık Yetmezliği Sendromu (Acquired Immunodeficiency Syndrome)
AVM:	Alışveriş Merkezi
BBC:	British Broadcasting Corporation
CARES:	Koronavirüs Yardım, Rahatlama ve Ekonomi Güvenliği Yasası
COVID-19:	Coronavirus disease of 2019 (Yeni Tip Koronavirüs-Covid-19)
DSÖ:	Dünya Sağlık Örgütü
ECB:	Avrupa Merkez Bankası
FDI:	Doğrudan Yabancı Yatırım (Foreign Direct Investment)
FED:	Amerikan Birleşik Devletleri Merkez Bankası
GSYİH:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GOARN:	Küresel Salgın ve Müdahale Ağı (Global Outbreak Alert And Response Network)
HIV:	İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü (Human Deficiency Virus)
ICM:	ABD Kriz Yönetimi Enstitüsü
ILO:	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF:	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
G-7:	The Group of Seven (7'ler Grubu)
GSYİH:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
KDV:	Katma Değer Vergisi
KFW:	Almanya Kalkınma Bankası
KOBİ:	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
MERS:	Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome)
MLF:	Çin Merkez Bankası Orta Vadeli Kredi Faizi

MKİ:	Mikro ve Küçük Çaplı İşletmeler
OECD:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü(Organisation For Economic Co- operation and Development)
SARS:	Ağır Akut Solunum Yetmezliği Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome)
SGK:	Sosyal Güvenlik Kurumu
T.C.:	Türkiye Cumhuriyeti
TDK:	Türk Dil Kurumu
THY:	Türk Hava Yolları
TL:	Türk Lirası
WHO:	World Health Organization
YÖK:	Yüksek Öğretim Kurum

1.GİRİŞ

İnsanlık, tarih boyunca pek çok salgına şahitlik etmiştir. Ortaya çıkan salgın hastalıkların en önemli nedenleri nüfus artışı, hijyen sıkıntıları, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, savaş, yoksulluk, kötü beslenme alışkanlıkları gibi olumsuz durumlardır. Diğer hastalıklardan farklı olarak salgın hastalıklar insan hayatına ansızın, belirsiz ve sonuçları genellikle öngörülemez şekilde ortaya çıkarak insanları yalnızca sağlık alanında etkilemekle kalmayıp ülke ekonomilerinde; sanayi, tarım, turizm, eğitim gibi pek çok sektörde çarpıcı etkiler oluşturmaktadır (Alkal, 2022: 171).

2020 yılında Çin'in Wuhan kentinde başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 virüsünün, Ocak ayında Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 virüsünün ilk aşamada bir sağlık acil durumu ve daha sonrasında bir pandemi olarak ilan edilmesinin ardından, 11 Mart 2020 yılında Türkiye'de ilk Covid-19 vakası açıklanmış ve 2020'den 2021 yılına kadar olan sürede Türkiye'de vaka sayılarında hızlı bir yayılım olduğu görülmektedir (Atar, 2021: 3). Virüsün bulaşma hızı ve ölümcüllüğü, dünya genelindeki ekonomik faaliyetleri kısa bir sürede etkilemeye başlamıştır. Pandeminin toplumsal, ekonomik, siyasi belirsizlikleri sebebiyle, üretim ve tüketim etkinliklerindeki istikrar ve tahmin edebilirlik ortadan kalkmaya başlamaktadır. Özellikle salgının yayılmasını engellemek amacıyla uluslararası dış seyahatlerin ve iç seyahatlerin büyük oranda kısıtlanması, ekonomik faaliyetleri adeta durma noktasına getirmiştir (Bağcı ve Künü, 2022: 8).

Küreselleşmenin artmasıyla, tüm ülkeleri etkisi altına alan salgınların, birçok hastalık ve ölümden ziyade, ülkelerin sosyoekonomik ve makroekonomik yapısına olumsuz etkiler olarak yansdığı görülmektedir. Bu bakımdan Covid-19 salgının görülmeye başlanmasından itibaren bu salgın yalnızca Çin ve G-7 ülkelerinin ekonomilerini etkilememiş, küresel ölçüde ekonomiyi yavaşlatmıştır. Bunun sonucunda enflasyon ve işsizlik değerlerindeki artış, GSYİH'de daralmalar, üretim ve tüketimin durma noktasına gelmesi şeklinde görülmektedir (Ordu, 2022: 412).

Bu çalışmanın amacı, küreselleşen dünyada Covid-19 pandemi krizinin ülkeler üzerindeki ekonomik, politik etkilerini Türkiye bağlamında incelemektir. Pandemi kriz tüm dünya gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu genel çerçevede, Türkiye'de pandemi yönetimi politikalarının makroekonomik değerler üzerindeki etkilerini analiz etmek oldukça kritik bir önem arz etmektedir.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Pandemi, Pandemi tarihine genel bakış, salgın hastalıklar hakkında bilgiler verilmiştir. Salgın hastalıkların insanlar üzerindeki etkileri, salgın hastalıkların sadece bir sağlık krizi olmadığı, toplumların ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve siyasi biçimde yapısını değiştirebildiği üzerinde durulmuştur. Tarihte yaşanan başlıca pandemi vakaları üzerinde inceleme yapılmıştır. Daha sonra 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde tanımlanan Covid-19 virüsünün özelliklerinden, etkilerinden ve hangi kaynaklardan ortaya çıktığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Kriz kavramının tanımı ile başlayıp, krizin genel özellikleri, neden olduğu faktörler (dış ve iç faktörler) ve krizin oluşum süreci ile devam etmiştir. Kriz kavramını ve kriz yönetimini en geniş boyutlarıyla ele alabilmemiz için krizin neden olduğu konular üzerinde durulmuştur. Etkin bir yönetim anlayışının kriz sürecini en az hasarla atlatılabileceğinin önemi anlatılmış, daha sonra tarih boyunca yaşanan salgın hastalıklar neticesinde ülkelerin pandeminin etkilerini azaltmak için önceden planlama ve hazırlık çalışmalarının öneminden bahsedilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Covid-19 pandemisinin meydana getirdiği ekonomik etkiler ele alınmıştır. Bir sağlık krizi olarak ortaya çıkan virüsün, kısa bir sürede küresel ekonomik bir krize dönüşü ve pandemiye karşı alınan küresel ölçekte koruyucu önlemler incelenmiştir. ABD, Almaya ve Çin'in sosyoekonomik durumu ve ele alınan politikalar vurgulanmıştır. Covid-19 virüsünün seçilen ülkelerde pandeminin makroekonomik (Büyüme, İstihdam, Enflasyon, Kamu Finansmanı, ihracat ve ithalat) değerlerinde yaşanan daralmalar ve yaşanan gelişmeler incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Türkiye'nin Covid-19 pandemi krizinde almış olduğu önlemler ve uygulamış olduğu ekonomik politikalar işlenmiştir. Pandemi sürecinin başlamasıyla beraber gerekli önlemler kronolojik olarak alınmıştır. Salgının yoğun yaşandığı 2020 yılının ilk aylarında alınan önlemler ve karantinalar sonucunda yaşanan ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama makroekonomik göstergeler üzerinde işlenmiştir. Koronavirüsle mücadelede Türkiye'nin geliştirmiş olduğu ekonomi politikaları detaylı olarak incelenmiştir.

2.KAVRAMSAL VE OLGUSAL ÇERÇEVE: PANDEMİ, PANDEMİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Tarihin anlaşılması, açıklanması ve yorumunda özenle ele alınması gereken ciddi konulardan biri olan salgın hastalıkların kapsamı, tedavi şekilleri ve korunma yolları uzun bir süre tam olarak bilinmemiştir. İnsanlık salgın hastalıkların nedenlerini, kapsamını öğreninceye kadar bu durumu yaratıcının bir gazabı olarak görmüşler ve salgın hastalıklar ile cezalandırılma düşüncesindeki bu tabloya kutsallık yüklemişlerdir (Özkan, 2022: 3). Salgın hastalıklar geçmişten günümüze gelen, toplumu ve bireyi derinden etkileyen, yaşam şekillerinde değişiklik meydana getiren önemli bir konudur. Enfeksiyon hastalıklarından oluşan salgınlar geçmiş dönemlerden bugüne pek çok çeşitlilikle var olmuştur (Bolat, 2021: 372).

Salgın hastalıklar yalnızca sağlık anlamında krize sebep olmamaktadır. Aynı zamanda toplumların yaşam şekillerini ve uluslararası ilişkilerini de düzenlemiş ve toplumsal normlarda varyasyon oluşturmuştur. Bu yüzden salgın hastalıklar tarihin her döneminde insanların statü farkını ve etnik kimliğini gözetmeksizin etkileyen olaylardır. Salgın hastalıklar sebebiyle kimileri göçebe konumuna düşmüş, kimileri savaş kazanmış, kimileri ise farklı örf ve adetlerle tanışmıştır. Bu nedenledir insanlık yerel ve küresel alanda farklı etkilere sahip birçok salgın hastalık karşısında dayanışma halinde salgınla başa çıkmaya çalışmış; ortak bir anlayış ve dayanışmayı pekiştirmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, salgın hastalıklar toplumları, milletleri ve liderleri birlikte hareket etmeye zorlayan yaşam olaylarıdır denilebilir (Baysal, 2024: 6). Her salgının ve sonuçlarının, yaşadığı döneme ve zamana göre farklılık gösterdiği bilinmektedir. Ancak her zaman yıkıcı sonuçlara neden olmuştur (Çetin, 2022: 25). Zaman zaman salgınlar, farklı ülkeler ve kıtalarda insanların büyük bir bölümünü etkileyerek pandemiye dönüşebilmektedir.

Yabancı literatürde “outbreak” olarak bilinen salgın, daha küçük ve belirli bir bölgede gelişen bir yayılma olayıdır “epidemi” olarak bilinir. Daha geniş bölgelere yayılan veya ülke çapında görülen salgınlar, “pandemi” olarak adlandırılmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “salgın” ve “epidemi” terimleri aynı anlamı olarak kullanılmaktadır (Aşkan vd., 2021: 69).

Tablo 2.1. Bulaşıcı hastalık ve salgınlarla ilgili bazı önemli kavramlar

Endemi/Andemi: Belirli bir bölgede veya toplulukta hastalığa sebep olan etkenin sürekli olarak vakalara yol açmasıdır.
Pandemi: Endemi, normalde sınırlı bir bölgede varlığını sürdüren hastalık etkeninin beklenmedik bir şekilde bölge dışına çıkarak, kıtalar arası gibi geniş bir ölçekte yayılması ve salgın haline gelmesidir.
Salgın: Bir toplulukta veya belirli bir alanda yayılan hastalığın, sağlıklı ilişkilendirilen özel bir durumun beklenenden daha fazla sayıda ve aynı zamanda birçok kişide gözlenmesidir.
Sürveyans: Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını sürekli ve sistematik olarak kontrol altında tutmak, koruyucu amaçlı veri toplamak, bu verileri analiz etmek ve ilgili kurumlar, kuruluşlar, yetkililer ve kişileri hızla bilgilendirmeyi hedeflen bir süreçtir.
Filyasyon: Bulaşıcı bir hastalığın belirlenmesiyle başlayan süreç, hastalığın etken patojenini ve kaynağını belirlemek için temas eden herkesi içerecek şekilde kontrol ve koruma tedbirlerin uygulanmaya başlamasıdır.
Temaslı takibi: Bulaşıcı olan bir hastalığın sağlık koruma amacıyla kontrolü, hastalığa maruz kalmış kişilerin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve takip edilerek yönetilmesi sürecidir.
İzolasyon: Hasta olan kişilerin, sağlıklı kişilerden izole edilmesi, hareketlilik veya faaliyetlerinin kısıtlanması ayrıca evde, hastanede veya özel bir kuruluştaki hasta için özel eşyalar ve malzemeler sağlık bakımı hizmeti sunularak tecrit edilmesidir.
Sosyal mesafe: Kişilerin, ev dışındaki diğer kişilerle “fiziksel mesafeyi” koruma adı altında en az 2 metrelik bir boşluk bırakmaları, gruplar halinde toplanmamaları ve kalabalık yerlerden uzak durmaları önerilmektedir.
Karantina: 1) Bulaşıcı olan bir patojenin yayılımını önlemek amacıyla belirli bir alanın kontrol altında tutulması ve bu alana giriş çıkışların kısıtlanması yöntemidir. 2) Enfeksiyon etkeni ile temasta bulunmuş ancak henüz vakaya dönüşmemiş, semptom göstermeyen kişilerin ve vakaya dönüşmesi muhtemel kişileri, belirli bir süre boyunca diğer insanlardan ve ortamlardan izole edilerek hareketlerinin kısıtlanmasıdır.

Kaynak: (İşlek vd., 2020, TUSPE Rapor).

Pandemi; birden fazla ülkede ve kıtada yayılan ve geniş bir alanda etkisini gösteren salgın hastalıklara denir. Pandemi, Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) tanımına göre, bir hastalığın pandemi olarak kabul edilebilmesi için belirli üç kriter göz önünde bulundurulur. Bunlar, genellikle yeni bir virüsün ortaya çıkması veya mevcut bir virüsün önemli ölçüde mutasyona uğraması, insanlar arasında kolayca yayılabilmesi, insanlar arasında kolay ve devamlı bulaşması olarak nitelendirilebilir. Pandemi ilanı, DSÖ tarafından belirli kriterlerin karşıladığı durumlarda yapılmaktadır. Bu ilanın sebebi, tüm ülkeler için potansiyel bir tehdit oluşturan hastalığın, yani yeni bir virüsün insanlar arasında hızlıca ve kolayca yayılabilmesidir (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020: 19).

“Tıbbın babası” olan Yunan hekim Hipokrat, M.Ö. 412’de ilk kez grip hastalığını tanımlamıştır. Tarihte kaydedilen ilk influenza pandemisi 1580’de gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra her 10 ila 30 yılda bir influenza epidemisi veya pandemisi rapor edildiği görülmüştür (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020: 16).

DSÖ’nün yayımlamış olduğu “Grip Salgını Hazırlık Planlaması Kontrol Listesi” adlı pandemi senaryosunda, pandemiye hazırlıksız yakalandığında olay akış sırası şöyledir:

- X ülkesindeki X salgını bilgileri Sağlık Bakanlığı’na iletilir.
- Çevre bölgelerde de vakalar tespit edilir.
- Bölgeye ekip gönderilir.
- Hastalardan alınan numunelerden X etkeni saptanır.
- Daha önce insanda tespit edilmemiş X etkeni tanımlanır.
- X etkeninin genetik analizi yapılır.
- Yeni X etkeni gündemdeki haber konusu haline gelir.
- Salgın komşu ülkelerde de ortaya çıkmaya başlar.
- Seyahat kısıtlanması gelir.
- Okullar kapatılır.
- İlaç kaynakları yeterli gelmez.
- Aşı henüz keşfedilmemiştir.
- Panik başlar.
- Salgının başladığı ülkelere gelen uçak yolcularında vakalar görülmeye başlar.
- Farklı kıtalardan hastalık haberleri gelemeye başlar.
- Sağlık kurumlarının telefonları yoğunluk sebebiyle kitlenir.
- Aşı ve antiviral ilaç bulunmamaktadır.
- Hastalık nedeniyle bütün kurumlarda çalışacak personel sayısı azalır.
- Yoğun bakım üniteleri kapasitelerinin üzerine çıkar.
- Solunum cihazları yetersiz kalır.
- Yaklaşık 8 hafta içinde pandemi dünyada yayılmış olur.
- Sağlık ve halka hizmet eden kuruluşlar çözümsüz kalır (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020: 20-21).

Salgın sırasında yapılması gereken davranışlar, kaynağın tespit edilip kontrol altına alınması, yayılma ortamı ve koşullarının belirlenerek önlemler alınması ve salgına

karşı direnç oluşturulabilecek nesnelerin (yemek, karantina ve ilaçlama) tespit edilip bulaşma riskinin azaltılmasıdır. Bunun yanına ek olarak yapılması gereken diğer şeyler arasında sağlıklı veriler toplamak, raporlamak ve gelecekte oluşabilecek benzer durumlar için kaynak oluşturmak yer alır. Bu dönemde doğru bilgiler toplanması, bu bilgilerin halka iletilmesi ve potansiyel toplumsal krizleri önlemek amacıyla sağlık ve toplum örgütleri kurmak, ayrıca geçmişte kurulan örgütlerle iş birliği yapmak büyük önem taşımaktadır. Salgın, her yönüyle toplumu, kurumları ve doğayı büyük ölçüde etkilemektedir (Bolat, 2021: 372).

Tablo 2.2. Salgın hastalıklar

TARİH	SALGIN	TAHMİNİ ÖLÜM SAYISI
165-180	Antonine salgını	5 milyon
541-542	1.veba salgını	30-50 milyon
735-737	Japonya çiçek salgını	1 milyon
1347-1351	2.veba salgını	200 milyon
1520-	Yeni dünya çiçek salgını	56 milyon
1629-1631	İtalya vebası	1 milyon
1665-	Londro büyük vebası	100 bin
1817-1923	Kolera pandemileri 1-6	1milyon
1885-	3, veba salgını	12 milyon
1800 sonu	Sarı humma salgını	100 milyon
1889-1890	Rus gribi	1 milyon
1918-1919	İspanyol gribi	40-50 milyon
1957-1958	Asya gribi	1,1 milyon
1968-1970	Hong kong gribi	1 milyon
1981-günümüz	HIV / AIDS	>35 milyon
2002-2004	SARS	770
2009-2010	Domuz gribi	200.000,00
2014-2016	Ebola	11.000
2015-günümüz	Mers	850
2019-günümüz	Covid-19	7.010.681 (Nisan 2024)

Kaynak: (Türk vd., 2020: 615, Sağlık Bakanlığı, 2024).

Dünya tarihini incelediğimizde, ülkeleri demografik, ekonomik ve sosyolojik olarak derinden etkileyen çeşitli pandemik vakaların olduğunu görülmüştür. Bu dramatik sonuçlar, ulusların ve milletlerin yapısını değiştirdiği gibi tarihin seyrini de etkilemiştir.

Bu bölümde dünya tarihinde belirleyici rol oynamış ana pandemi vakaları incelenecektir (İşlek vd., 2020: 3).

2.1. Veba (Kara Ölüm)

Veba, *Yersinia pestis* adlı bakteri tarafından oluşturulan, öncelikle vahşi kemirgenler arasında yayılan ve pireler vasıtasıyla insanlara ve diğer hayvanlara bulaşabilen ölümcül bir hastalıktır. Veba bakterisi insanlara pire ısırmasıyla (bubonik/hıyarcıklı form), kontamine sıvı veya dokularla doğrudan temasla (bubonik/hıyarcıklı ve sepsisemik form), ve veba zatürresi olan kişinin öksürmesi sırasında havaya saçılan damlacıkların solunum yoluyla alınmasıyla (pnömonik form) bulaşmaktadır. Bakterinin insanlar arasında en hızlı yayıldığı yol damlacıkla bulaşmasıdır. Enfekte materyalin sindirim yoluyla alınması da nadiren bulaşmaya sebep olabilmektedir. Son yıllarda bildirilen Veba bulaşmaları, kedilerden sahiplerine ve veterinerlere damlacıklar yoluyla bulaşmaktadır (Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, 2020).

Roma İmparatorluğu'nda I. Yüzyılda yaşanan Veba alğının 5 milyon insanın hayatını kaybetmesine ve taht kavgalarının başlamasıyla Hristiyanlığın yayılmasına sebep olduğu bilinmektedir. VI. Yüzyılda, Bizans İmparatoru Justinianus'un adını taşıyan Justinianus Vebası'nda dünya nüfusunun yaklaşık 200 milyon olduğu dönemde, yaklaşık 50 milyon insanın hayatını kaybettiği bilinmektedir. O yıllarda yaşanan kriz sebebiyle pek çok ülkede ekonomik, sosyal ve siyasi krizler yaşanmış, iktidarda dönüşümler yaşanmıştır. Çin'de XIV. Yüzyılda ortaya çıkan Veba virüsü 5 milyona yakın insanın ölümüne neden olmuştur. Moğollar, Orta Asya bozkırlarında Veba virüsü taşıyarak önce Ön Asya'ya ve daha sonra ise Cenevizliler bu virüsü Avrupa'ya taşımışlardır. Geniş bir bölgeye yayılan Veba hastalığı yaklaşık 200 milyon insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu kriz olayında Veba hastalığı; Avrupa'da feodalitenin çöküşüne, kiliseye olan inancın azalmasına ve pek çok sosyal ve kültürel değişimin başlamasına etkisi olduğu görülmektedir (Öztürk, 2023: 26-27).

Resim 2.1. Pieter Bruegel, Ölümün Zaferi, 1562.

2.2. 1817-1824 Kolera Gribi

Vibrio Cholerae adlı bakteri tarafından tetiklenen bağırsak enfeksiyonu, akut ve şiddetli ishal ile görülen bir hastalıktır. 1817’de Japonya’da, 1826 yıllarında Moskova’da, daha sonraları Berlin’de, Londra’da ve Paris’te salgınlara sebep olmuştur. Tarihte yaşanan ülkemizdeki en yaygın Kolera salgını 1912-1913 Balkan Savaşları zamanın görülmüştür (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020: 21).

- Kolera, tedavi edilmediği durumda saatler içinde ölüme neden olabilen akut ishal hastalığıdır.
- Kolera, temel sanitoryona ve temiz suya erişimin kısıtlı olduğu insanları etkileyen bir yoksulluk kaynaklı hastalıktır.
- Çatışmalar, iklim değişikliği ve plansız kentleşme kolera riskini artırıcı faktörlerdir.
- Araştırmacılar, dünya genelinde her yıl 1,3 ila 4,0 milyon Kolera vakası görüldüğünü ve bu hastalık nedeniyle 21.000 ila 143.000 kişinin hayatını kaybettiğini tahmin etmektedir.
- Enfekte olanların çoğunda semptom gözlenmez veya semptomlar hafif düzeydedir ve tedavi genellikle oral rehidrasyon solüsyonuyla başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilir.

- Ağır vakalarda antibiyotikler ve intravenöz sıvılar ile hızlı bir tedaviye ihtiyaç vardır.
- Temiz su, hijyen uygulamaları ve temel sanitasyonların sağlanması, Kolera ve başka su kaynaklı hastalıkların bulaşmasına engellemek ve kontrol etmek için ciddi öneme sahiptir.
- Oral Kolera aşılı, Kolera virüsünü kontrol altına almak ve Kolera riskinin yüksek olduğu bölgelerde su ve sanitasyon koşullarının iyileştirilmesiyle birlikte kullanılabilir.
- Kolera kontrolü için küresel bir strateji olan ‘Kolera sonu: 2030 küresel yol haritası; 2017 yılında Kolera ölümlerini %90 oranında azaltma hedefiyle başlatılmıştır.

Resim 2.2. Wellcome Kütüphanesi, Londra İkonografik Koleksiyonları

2.3. 1918-1919 Küresel Gribi (İspanyol gribi) (A/H1N1)

İspanyol gribi, 1918-1920 yılları arasında H1N1 virüsünün ölümcül bir varyantının yol açtığı grip salgınıdır. I. Dünya Savaşı'nın son zamanlarında dünya genelinde etkili olmuştur (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020: 21).

1918 grip salgını, yakın tarihin en şiddetli salgınlarından biri olarak kaydedilmiştir. Bu salgına, kuş kökenli bir H1N1 virüsü neden olmuştur. Virüsün kökeni konusunda evrensel bir fikir birliği olmamakla birlikte, 1918-1919 yılları arasında dünya

apında yayıldığı bilinmektedir. ABD'de ilk kez 1918 baharında askeri personel arasında tespit edilmiştir. Tahminlere göre, yaklaşık 500 milyon insan yani dünya nüfusunun üçte birinin bu virüse yakalandığı düşünülmektedir. Ölüm sayısının dünya çapında 50 milyon olduğu ve yaklaşık 675.000'inin ABD'de meydana geldiği tahmin edilmektedir (ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi, 2020).

Salgınlar her zaman toplum üzerinde çeşitli ekonomik ve sosyal etkilere neden olmuştur. Salgınlar genellikle bağışıklık sistemi zayıf olan hastalar, yaşlılar ve çocukları etkilerken İspanyol gribi tamamen sağlıklı ve dayanıklı gençleri etkilemiştir. Salgın öncesinde dünya genelinde ortalama yaşam süresi yaklaşık 60 iken salgın sonrasında bu süre 50'ye düştüğü görülmüştür. İsveç'te yapılan bir çalışmada, salgının ekonomik etkileri incelenmiş ve sonuç olarak sermaye gelirlerinde %5-%6'lık bir azalma ve yoksulluk oranında %11'lik bir artış gözlemlenmiştir. Bu bulgular, salgının ekonomik performans üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir (AEGON, 2020). İspanyol gribi Amerika'da gelir kaybına neden olurken, Hindistan'da tarım ekonomisini etkilemiştir, tarımsal üretim salgın zamanında ilk olarak %8 daha sonra %3,3 olarak azalmıştır (Türk VD., 2020: 621).

Resim 2.3. Bir hastane koğuşunda İspanyol Gribine yakalanan askerler, Kansas, ABD, 1918

2.4. 1997-1998 Kuş Gribi (H5N1)

Kuş gribi virüsü, ilk kez 1996 yılında Çin'in güney bölgelerindeki evcil kazlarda tespit edilmiştir ve günümüzde küresel bir tehdit olarak kabul edilmektedir. Kuş gribinin insanlara bulaşması, ilk defa 1997 yılında Hong Kong'da görülmüş ve bu virüs nedeniyle enfekte olan 19 kişiden 6'sı yaşamını yitirmiştir. Bu süreçte virüsün yayılmasını önlemek amacıyla yaklaşık 1,5 milyon kümes hayvanı imha edilmiştir. Sonrasında virüs, yaklaşık 5 yıl boyunca görünmemiş ancak, 2002 yılında Hong Kong'da yeniden ortaya çıkmıştır. Hong Kong'da virüsün ikinci kez ortaya çıkmasının nedeni, Hong Kong'un Kümes hayvanı ve domuz çiftliklerin bulunduğu Çin'in Guangdong bölgesiyle coğrafi bağlantısı olduğu gösterilmektedir (Arslan, 2006: 90).

2.5. 2003-2004 Şiddetli Akut ve Solunum Sendromu (SARS)

Şiddetli akut solunum sendromu (SARS), SARS ile ilişkilendirilen bir koronavirüs sebep olduğu viral enfeksiyon solunum hastalığıdır. İlk defa 2003 yılı şubat ayı sonlarında Çin'de başlayan ve 4 ülkeye yayılan salgın döneminde tespit edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), uluslararası araştırmayı Küresel Salgın Uyarı ve Müdahale Ağı'nın (GOARN) desteği ile koordine etmiştir. Ayrıca etkilenen ülkelerdeki sağlık yetkilileriyle yakın iş birliği içinde epidemiyolojik, klinik ve lojistik yardım sağlamaya çalışmaktadır. SARS virüsü, hava yoluyla bulaşan bir virüstür ve grip ve soğuk algınlığında olduğu gibi solunum yoluyla yayılan damlacıklarla yayılabilmektedir. 21. yüzyılda gelişen ilk ciddi ve hızla bulaşan yeni bir hastalıktı ve uluslararası uçuş rotaları neticesinde yayılma hızını artırdığı görülmektedir. SARS aynı zamanda virüs bulaşmış birinin temas ettiği yüzeyler aracılığıyla da yayılabilmektedir. SARS tanısı konulmuş hastaların çoğu, önceden sağlıklı olan 25-70 arası yetişkinlerdi. Ancak 15 yaşın altındaki çocuklar arasında sadece birkaç SARS virüsü vakaları rapor edilmiştir. Olası ve şüpheli SARS virüsü vakaları için DSÖ tarafından belirlenen tanı kriterlerini karşılayan hastalar arasında ölüm oranı yaklaşık %3 civarında görülmüştür (WHO, 2003).

2.6. Domuz Gribi (İnfluenza) (2009-2010)

Domuzlardan insana geçen A/H1N1 influenza A virüslerinden kaynaklanan, insanlar arasında hızla yayılan bir solunum enfeksiyonudur. 2009 yılının nisan ayları

sonlarında ilk defa ABD ve Meksika’da grip benzeri bir hastalık olarak ortaya çıkmaktadır. 15 Haziran 2009 itibariyle DSÖ tarafından yapılan açıklama göre 76 ülkede 35.928 vaka görülmüş ve toplam vakaların 163’ü yaşamını yitirmiştir. Dünya Bankası, acil olayları önlemek ve H1N1 salgının kontrol edilebilmesi için 500 milyon \$ finansal destek sağlamıştır. 25 Ekim 2009 tarihinde dünya çapında bulunan 440.000’den fazla laboratuvar tarafından pandemik influenza H1N1 2009 vakası ve 5.700 ölüm DSÖ’ye rapor edilmiştir (Orkunoglu, 2009: 4).

2.7. Mers Virüsü (2012)

Haziran 2012 tarihinde Suudi Arabistan’lı bir hastadan şiddetli akut solunum sendromu olan yeni bir koronavirüs keşfedildi. Daha sonra virüs Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS-Cov) koronavirüsü olarak adlandırıldı. Bu virüsün develerden kaynaklandığını düşünülmektedir. Antiviral tedavi, aşının olmaması ve yüksek mortalite oranı MERS-CoV toplumda ciddi bir endişe olmaya devam ettiği görülmektedir (Çeviker ve Demiray, 2020: 48). MERS-CoV, Orta Doğu, Güney Asya ve Afrika’da pek çok ülkede tek hörgüçlü develerde bulunmuştur. Yaklaşık 27 ülkede 2012 tarihinden itibaren vakalar rapor edilmiş olup enfeksiyon sonucunda komplikasyonlar nedeniyle yaklaşık 858 kişi yaşamını yitirmiştir (WHO, 2023).

2.8. 2014-2016 Ebola Virüsü

2014 tarihinde Gine’de bulunan küçük bir köyde başlayarak daha sonra Batı Afrika’ya doğru yayılmıştır (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020: 21). Eski zamanlarda Ebola kanamalı ateşi olarak adlandırılan Ebola virüsü (EVH), insanları ve diğer primatları etkileyen önemli ve sıklıkla ölümcül bir hastalıktır. Ebola virüsü vahşi hayvanlardan (Kırpiller, meyve yarasaları ve insan olmayan primatlar gibi) insanlara bulaşır. Enfekte kişilerin organları, kanı, salgıları ve diğer vücut sıvıları, dokunmuş oldukları yüzeyler ve doğrudan temas yoluyla insanlar arasında yayılmaktadır. Ebola Virüsü hastalığının (EVH) vaka ölüm oranı yaklaşık %50 civarındadır. Geçmiş dönemlerde salgından vefat edenlerin oranları %25 ila %90 oranında değişim göstermiştir. Orta Afrika’daki ilk vaka tropikal yağmur ormanları civarındaki köylerinde görülmüştür. Afrika’daki 2014-2016 EVH salgını, virüsün ilk defa 1976’da izole edilmesinden bu yana görülen en karmaşık

ve en büyük salgın olmuştur. Bu salgında, diğer salgınların toplamından daha çok vaka ve ölüm görülmüştür (WHO, 2022).

2.9. 2019 Covid-19 (Korona Virüs)

Yeni bir Koronavirüs Hastalığı (Covid-19), ilk kez 2019 yılı aralık ayının sonlarında Çin'in Wuhan Eyaleti'nde solunum yolu belirtileri (nefes darlığı, öksürük, ateş) taşıyan bir grup hastanın incelenmesi sonucunda 13 Ocak 2020'de keşfedilen bir virüstür. Salgın başlangıçta ilk kez bölgede bulunan deniz ürünleri ve hayvan pazarında çalışan hastalarda tespit edilmiştir. Virüs, insandan insana bulaşarak önce Wuhan'a, ardından Hubei eyaletindeki diğer şehirler, en sonda Çin'in diğer Eyaletlerine ve uluslararası çapta tüm ülkelere yayılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2024).

Covid-19, SARS-CoV-2 koronavirüsünün sebep olduğu bir virüstür. Genellikle birbiriyle yakın temasta bulunan kişiler arasında yayılır. Covid-19 virüsü için geliştirilen aşılar ağır vakalar ve ölüme karşı güçlü bir koruma sağlamaktadır. İnsanlar aşılardan sonra Covid-19 yakalansa da hafif semptomlarla ya da hiç semptom göstermeden hastalığı atlatma olasılığı daha yüksek olduğu görülmektedir. Toplumda herkes Covid-19 virüsüne yakalanıp şiddetli şekilde hastalanabilir ya da ölebilir, ancak pek çok insan tedavi olmadan iyileşebilmektedir. Ancak 60 yaş üzerindeki insanların ve mevcut sağlık sorunu olan kişilerde ciddi bir şekilde hastalanma riski daha yüksektir. Bu durumlar arasında diyabet, obezite, HIV, yüksek tansiyon, kanser, hamiller ve bağışıklık sistemi zayıf kişiler yer almaktadır (WHO, 2023).

Öte yandan dünya ekonomisi, 2020'nin başlarından itibaren Covid-19 salgınına karşı uygulanan çeşitli önlemler sebebiyle büyük ölçüde durma noktasına gelirken, öncelikle sağlık olmak üzere tarım, gıda ve ulaşım gibi krizle başa çıkmada kritik olan sektörler dışında ekonomik faaliyetlerde önemli ölçüde bir duraksama yarattığı görülmektedir. Salgın sebebiyle üretim ve günlük yaşamın önemli ölçüde durması küresel ekonomiyi ve ticareti etkilerken, ülkeler insan sağlığı odaklı politikalar geliştirerek vatandaşlarını evlerine kapatmıştır. Covid-19 salgının yol açtığı üretim kaybı, istihdam sorunları ve ücret düzenlemeleri için uygulanan politikaların finansmanı da ciddi şekilde artırmıştır. Kamu finansmanı ve mali gücü daha sağlam olan ülkeler, çeşitli ekonomik destek politikalarıyla halklarını krizden mali olarak korurken, daha güçsüz ve kırılgan ülkeler ise krizden daha derin etkilenmiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında Covid-19 mücadelesi kapsamında 12 Mart'ta bir korona virüs zirvesi düzenlendi. Zirve sırasında alınan önlemler kamuoyuna duyurulmuştur.

Başlıca alınan önlemler şunlardır:

- İlk ve orta dereceli okullar da iki hafta, üniversiteler ise üç hafta tatil edildi, ardından 23 Mart'tan itibaren internet ve uzaktan eğitim dönemine geçilmiştir.
- Spor etkinliklerinin seyircisiz gerçekleştirilmesine karar verildi.
- Kamu görevlilerinin yurt dışına çıkması yasaklandı.
- Gündüz bakımevleri ve özel kreşler 16 Mart tarihinden itibaren ikinci bir uyarıya kadar kapalı tutuldu ve ardından faaliyetlerine son verildi.
- Askerlerin çarşı izinleri kaldırıldı.
- Vatandaşların kalabalık olduğu bölgelerde dezenfektanlar yerleştirildi.
- Toplu olarak kılınan Cuma namazları yasaklandı ve daha sonra camilerde cemaatle namaz kılınmaması kararı alındı.
- Tüm belediyeler sosyal, kültürel ve sanatsal etkinliklerini iptal etti.
- Devlet kurumlarında görev alan hamile kadınlar, süt izni kullananlar, engelliler, 60 yaş üstü kişiler ve öğrenciler 16 Mart tarihi itibarıyla 12 gün idari izinli sayıldılar.
- Almanya, Fransa, Danimarka, İspanya, İsveç, Avusturya, Norveç, Hollanda ve Belçika'ya uçuşlar 17 Nisan tarihine kadar durduruldu (Nakiboğlu ve Işık, 2020: 769-770).

18 Mart 2020 tarihinde devlet, salgının etkilerini azaltmak için Ekonomik İstikrar Kalkanı paketi ilanını yayımlamıştır. Bu pakette, demir-çelik, perakende, tekstil, giyim gibi sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin SGK primlerinin ve KDV tevkifatının ertelenmesi, finansal akışı bozulan işletmeler bankalara olan borçlarının uzatılması, ihracatçı işletmelere stok finansman desteği verilmesi, KOBİ'lere kredilerde öncelik tanınması, Kısa çalışma ödeneğinin uygulamaya konulması, asgari ücret destek paketi, uzaktan ve esnek çalışma düzenlemeleri gibi önlemler de bu tedbirler kapsamına dahil edilmiştir (Kütük, 2022: 13).

3.KRİZ VE KRİZ YÖNETİMİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1.Kriz Kavramı

Kriz kelimesi, Yunanca ve Latince kökenli bir terimden gelmektedir. Yunanca'daki 'krinein' kökünden türeyen 'krisis' kelimesi, karar vermek anlamına gelmektedir. Ancak bu kelime zamanla istikrarsızlık ve tehlike anlamında kullanılmaya başlanmıştır. İnsanlar ve ülkeler için kriz kavramı yeni bir terim olmasa da uluslararası sermayenin küreselleşmesinin hız kazandığı 1980 tarihinden itibaren daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, finans yapısındaki dönüşümler, ekonomi, piyasa ekonomisi kültürünün henüz tam olarak yerleşmiş olmaması ve kaynak yetersizliğinin, devletin finansal krizlere karşı kritik bir rol oynamasını sağlamaktadır. Bulunduğumuz çağda kriz, ani gelişen, reform gerektiren, düzensiz ve istikrarsız bir durum olarak görülmektedir (Hepaktan ve Çınar, 2011: 156). Kriz kavramı, Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre; "Bir ülkede veya uluslararası, toplumun ya da bir kuruluşun yaşamında yaşanan güç dönem, bunalım ve buhran olarak tanımlanmaktadır" (TDK Sözlük Anlamı, 2024).

Türkçede, kriz kavramı bunalım ve buhran kelimeleriyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Her iki kelimedede krizi ifade etse de bunalım genellikle daha küçük bir sorunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Buhran kelime olarak daha büyük ve yaygın bir problemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak, küresel finans sisteminde gelişen büyük sorunlar için Türkçede kriz veya buhran terimleri kullanılmaktadır. Bunalım ise daha küçük ölçekli ve yerel iktisadi sıkıntıları ifade etmek için kullanılmaktadır. Kelimenin anlamına bakıldığında, yapılan açıklamalar daha da net olmaktadır (Eren ve Saraçoğlu, 2017: 89-90).

Beklenmedik bir koşulda, ani bir şekilde ortaya çıkan hastalık belirtisi ya da mevcut bir hastalığın ileri bir evreye ulaşması olarak tanımlanabilmektedir. Sosyal bilimlerde ise kriz, "beklenmedik bir şekilde meydana gelen kötüye doğru eğilim gösterme" olarak tanımlanır. Ve buhran ve bunalım gibi kavramlarla aynı anlamda kullanılmaktadır (Arslan ve Bayar, 2020: 90-91). Başka bir ifadeye göre kriz, önceden sezilen, beklenilmeyen, hemen yanıtlanması gereken, örgütün koruma ve uyum mekanizmalarını yetersiz bırakacak şekilde, örgütün amaçlarını, hedeflerini, değerlerini ve iş yapabilme becerilerini tehlike atan bir durum olmaktadır (Taşdelen, 2019: 3).

En kapsamlı şekilde değerlendirebileceğimiz bir diğer tanımda kriz; Örgütün değerlerini, amaçlarını ve kaynakları için tehlike olan, tüm kurumları varlığını sürdürememe riskiyle karşı karşıya bırakan zaman baskısı ve belirsizlik sebebiyle örgüt üyeleri arasında gerginlik yaratan, zamanında alınan gerekli önlemlerle ortadan kaldırılabilecek ya da etkileri minimize edebilecek, sınırlı bir süreyi kapsayan plansız bir değişim aşaması olarak tanımlanmaktadır (Özdemir ve Uçar, 2020: 141).

3.2. Krizin Genel Özellikleri

Kriz, yakın bir döneme kadar örgütlerde yalnızca tehdit oluşturan dışsal bir faktör olarak tanımlanmıştır. Ancak bulunduğumuz dönemde krizin örgütün hem dışsal hem de içsel yapısına verdiği büyük zararlardan kaynaklı önem verilmesi gereken ciddi sorunlardan biri haline gelmektedir (TURSUNOV, 2020: 7).

Kriz kavramı ve kriz yönetimi hakkında ayrıntılı bir teori geliştirilmemiş olsa da kriz ve sebepleri hakkında genel bir çerçeve çizilebilir. Yöneticilerin karşılaştığı her durum kriz olarak değerlendirilmez. Krizin kendine özgü özellikleri bulunur. Farklı kriz türleri mevcut olsa da bu türlerin pek çok ortak özelliği belirlenebilir (filiz, 2007: 29).

- Krizler, örgütlerin hedeflerini ve menfaatlerini olumsuz yönde etkilediği için ciddi bir tehdit oluşturur. Bu tehdit, örgütün yalnızca belirli bir bölümünü hedef alabileceği gibi, tümünü ortadan kaldırmaya yönelik de olabilir.
- Krizler, var olan rutinin dışına çıkmayı ifade eder; yani olağan düzenin bir tür sapmasıdır ve beklenmedik durumlar oluşturma özelliğine sahiptir. Aniden ve sürpriz şekilde ortaya çıkarlar. Krizler, uzun bir süre boyunca aşamalı olarak gelişmiş olsun veya aniden ve beklenemedik bir biçimde ortaya çıksın, örgütler için daima şok etkisi yaratmaktadır.
- Krizin her yönleriyle ortaya çıktığı bir koşulda, kontrol altına alınabilmesi için kriz planlarının acilen uygulanması ve durumun en az zararla stabilize edilmesi gerekmektedir.
- Kriz dönemlerinde ortaya çıkan karmaşıklık yöneticilerde stres, kaygı, gerilim ve korkuya sebep olmaktadır. Yaşanan bu stres durumu yöneticilerin sağlıklı davranış sergilemelerine ve karar verme süreçlerini zorlaştırmaktadır.

- Örgütler, dinamik ve çevresel gelişmelere açık sistemler oldukları için, krizlere karşı önlem almak ve krizleri tamamen engellemek mümkün değildir.
- Krizler, örgütlerin mevcut alışkanlıklarını değiştirmeleri için bir fırsat olabilir; bu şekilde olumsuz görünen durumlar avantaja dönüştürülebilir."
- Kriz dönemlerinde yapılan faaliyetler, bozulmuş eski yapıyı yeniden tesis etmeye yönelik adımları içerir.
- Kriz zamanlarında, kısıtlı zaman, sınırlı kaynaklar ve yoğun stres faktörü nedeniyle kriz, karmaşık ve zorlu bir durumu ifade eder (Öztürk, 2023: 15).

3.3. Krize Neden Olan Faktörler

Ekonomik krizler, genellikle reel ve finansal sektörlerde talep azalması veya arz fazlası gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan, krizler sadece dış konjonktürel sebeplerden değil, aynı zamanda iç sebeplerden de kaynaklanabilmektedir. Ayrıca, krizler her zaman ekonomik sebeplerden kaynaklanmaz. Örneğin, ülkenin yapısına özgü ekonomik krizler, doğal afetlerde ekonomik krize yol açabilmektedir. Aynı zamanda teknolojik, siyasi, askeri ve çevresel faktörler gibi gelişmeler krizlere neden olabilmektedir (Pehlivan, 2024: 3).

Krizler bazen ani bir şekilde meydana gelirken, diğer zamanlarda yönetim yaklaşımından kaynaklanan ‘‘Bize bir şey olmaz’’ tarzından kaynaklanmaktadır. Krizler ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın, ciddiyetle ele alınmazsa büyük sorunlara yol açabilmektedir. En önemli problemde, kriz hangi durumunda ortaya çıkarsa çıksın, ister makro seviyede, toplumsal boyutta olsun, ister mikro seviyede, küçük ve büyük ekonomik ve toplumsal durumlar için olsun bu sistemin varlığını tehdit eder. Bundan dolayı, krizlere karşı ciddi bir tutum benimsemek ve ‘‘bize bir şey olmaz’’ yaklaşımından vazgeçmek gerekmektedir (Güreşçi, 2020: 55).

ABD Kriz Yönetim Enstitüsü (ICM), krizleri dört kategoriye ayırmıştır. Bunlar;

- İnsan hataları (yanlış iletişim, yanlış hesaplama vs.),
- Doğal afetler (fırtına, volkanlar, depremler vs),
- Mekanik problemler (metal yoğunluk, kırılma vs),
- Yönetim kararı/kararsızlığı (kararsız olmak bazen yanlış karardan daha çok zararlı olabilir) şeklindedir (Sarı ve Sarı, 2020: 52).

Kriz denildiğinde ilk olarak ekonomik ve finansal sebepler akla gelse de örgütler açısından birçok farklı sebep kriz kaynağı olabilmektedir. Günümüzde örgütler çeşitli kaynaklardan meydana gelen krizlerden etkilenmektedir. Bu kaynaklar genel olarak örgüt dışı (dış çevre) ya da örgüt içi (iç çevre) faktörler olarak çeşitlendirilmektedir (Kütük, 2022: 19).

3.3.1. Dış çevre faktörleri

İşletme dışındaki ve kontrol edilemeyen değişimlerdir. Toplumda hızlı bir değişim meydana gelirse, belirsizlik artacak ve bu durum karar verme sürecinde aksamalara ve krizlere yol açacaktır (Aymankuy, 2001:107). Politik faktörler, doğal çevre faktörleri, ekonomik faktörler, teknolojik koşullarda ilişkin faktörler, uluslararası çevre faktörleri, sosyo-kültürel faktörleri sıralanabilmektedir (Biricik, 2021: 7).

3.3.1.1. Politik ve yasal faktörler

Devletlerin ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuksal alanlarda aldığı yeni düzenlemelerin örgütler tarafından gerekli adımlar atılmaması durumunda krizler ortaya çıkabilmektedir (Ocak, 2006: 25).

3.3.1.2. Doğal çevre faktörleri

Yönetimin kontrolü dışında gelişen deprem, sel, yangın vb. doğal felaketler, krizlerin en önemli nedenleri arasında gösterilebilmektedir. 1992 yılında Florida’da yaşanan Andrew kasırgası 26,5 milyon insanın yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca 1989 yılında Güney Carolina’da yaşanan Hugo Kasırgası ise 7 milyon dolarlık bütçe kaybına sebebiyet vermiştir. Hong Kong’daki SARS salgını da krizlerin doğal çevre özelliklerine girmektedir. Salgından yaklaşık iki ay sonra tüm endüstri 3 milyon dolarlık bir bütçe kaybına uğramış ve pek çok restoran kapanmanın noktasına gelmiştir. 2011 mart ayında Tokyo’da meydana gelen tsunami ve deprem de doğal çevre etmeleri arasında sayılabilir. Bu tür felaketlerinden kurtulmanın en iyi yolu, zararı en aza düşürecek en hızlı tepkiyi göstermektir (Oran ve Demir, 2016: 185).

3.3.1.3. Ekonomik faktörler

Ekonomik kriz, işletmelerin yatırımlarında ve tüketici talebindeki büyük düşüş, yüksek işsizlik düzeyi ve bu yüzden yaşam standartlarının düşmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu nitelikteki ekonomik krizlere yerli paranın yabancı para birimlerine karşı değerindeki düşüşler, hisse senedi değerlerindeki gerilemeler ve finansal piyasalardaki istikrarsızlıklar bu tür ekonomik krizlere eşlik edebilir. Kimi zaman krizler doğrudan finansal sektörden kaynaklanabilmektedir. Dolayısıyla, krizler reel sektörden başlayıp finansal sektörü etkileyebileceği gibi, finansal sektörden başlayıp reel sektörü de etkileyebilmektedir. Çok ciddi bir ekonomik kriz yaşanırsa, bu durum resesyona ve borçları ödeyememe (default) sorununa yol açabilmektedir (Can, 2023: 5-6).

3.3.1.4. Teknolojik faktörler

Yeni gelişen teknolojiler, İşletmelerin sunduğu mal ve hizmetler yerine rakip ürünler veya ikame edilebilir, mal ve hizmet sunabiliyorsa, kriz kaçınılmaz hale gelebilmektedir (Bülbül, 2022: 20).

3.3.1.5. Uluslararası çevre faktörleri

Küreselleşme ile kurumlar, dünya genelinde politik, sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik ve diğer değişkenliklerden daha fazla etkilenir hale gelmiştir. İnteraktif teknolojilerin ilerlemesi, gün geçtikçe zaman ve mekân bağımsız, istikrarsız bir rekabet ortamı oluşturur hale gelmektedir. Bu ortamda proaktif davranmayan işletmeler, sürekli olarak yeni krizlerle karşılaşabilmektedir. Krizi öngörüp eylem planları hazırlayan işletmeler, güçlü ve zayıf yönlerini doğru bir şekilde analiz ederek, potansiyel fırsatlar ile tehditleri saptayarak krizi daha etkili bir şekilde yönetebilmektedirler (Okkay, 2019: 308-315).

3.3.1.6. Sosyo-kültürel faktörler

Örgütlerin krizlerle karşılaşmasında etkili olan faktörlerden biri de sosyo-kültürel etmenlerdir. Teknolojik faktörler kadar hızlı bir değişim göstermese de sosyo-kültürel faktörlerde de önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Toplumun sahip olduğu tutum ve değerler, örgütlerin hedeflerini etkileyebilmektedir. Değerler ve tutumlar doğrultusunda toplumun yaşam tarzında belirgin dönüşümler yaşanmakta; bu dönüşümlere uyumlu olarak üretilen mal ve hizmetlerin talebinin miktarı, çeşidi ve niteliğinde farklılıklar meydana getirebilmektedir. Diğer taraftan örf ve adetler, ahlaki değerler, dini inançlar, toplumun hoş görmediği tutum ve davranışlar işletmeleri her an bir kriz olayıyla karşı karşıya getirebilmektedir (Tüz, 2019: 14).

3.3.1.7. Salgın hastalıklar

İnsanlık, yerleşik yaşama geçmeye başladığı dönemden bu yana tarih boyunca pek çok doğal afetler, salgın hastalıklar ve pandemilerle başa çıkmak zorunda kalmıştır ve bu durum hala devam etmektedir (Tunç ve Atıcı, 2020: 330). Tarih boyunca insanlık Covid-19 salgını öncesinde Veba salgını, Kolera salgını, SARS salgını, EBOLA salgını, MERS salgını, Sıtma salgını, AIDS salgını, Tüberküloz salgını ve Tifüs salgını gibi insanlığı tehdit eden pek çok bulaşıcı salgın hastalık yaşamıştır (Parıldar, 2020: 20-24). Günümüzde kesin olan şey, salgınlar ve pandemilerin pek çok türde krizi daha yaygın hale getireceğidir. Bunun en önemli sebepleri arasında globalleşme, nüfus kentselleşme, ekonomik eşitsizlik, hızlı nüfus artışı, hareketlilik, hava taşımacılığının artması, iklim değişiklikleri, koruyucu anlaşmaların ihlalleri, gıda ve su güvensizliği de gelmektedir (Rochon, 2021: 4064).

3.3.2. İç çevre faktörleri

İç çevre faktörleri, örgüt içinde gelişen ve kontrol edilmediğinde krize neden olabilecek unsurlardır. Bir örgütün kriz yaşamasına sebep olabilecek dış çevre faktörleri, kontrol edilemeyen değişkenlerdir; ancak, kapsamlı ve devamlı bir çevre analizi ile genellikle tahmin edilebilmektedir. Literatürde, krizlerin meydana gelmesinde örgüt içindeki

‘mikro’ çevre faktörlerinden çok, örgüt dışındaki ‘makro’ çevre faktörlerinin daha belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Örgüt içi faktörler, sadece krizlerin sebebi olmanın ötesinde, başka sebeplerden ortaya çıkan krizlerin de büyümesine ve etkilerinin yayılmasına sebep olabilmektedir (Yılmaz, 2023: 10). Göre iç faktör üç grupta toplanabilir.

3.3.2.1. Örgütsel yapıya ilişkin faktörler

Yeniliğe kapalı, kültürel değerleri her koşulda korumaya çalışan, eğitim ve bilgi birikimi yetersiz, dönüşüm için gerekli esneklik ve dinamik yapıya sahip olmayan, sıkı ve durağan bir örgüt yapısı ve yönetimi, krizin yönetsel ve örgütsel kaynakları arasında sayılabilmektedir (Oran ve Demir, 2016: 185).

3.3.2.2. Tepe yönetimi ile ilgili sorunlar

İşletmelerin krize girmesinin başlıca sebeplerinden biri, tepe yöneticilerin krizi doğru bir şekilde teşhis edememesi veya örgütü krizden kurtarma konusunda yetersiz kalmasıdır. Yönetici yetersizliğinin sebepleri şunlardır:

- Yöneticilerin algı ve tahmin gücünün zayıf olması,
- Yeni problemlerin farklılığını anlamada yetersizlik ve bu problemlere eski çözümler uygulama eğilimi,
- Hızlı değişen çevre koşullarına yavaş kalma,
- Yöneticinin karşısındaki sorunu bir kriz olarak tanımlayacak kişilik yapısına sahip olmaması,
- Çevredeki değişimler hakkında bilgi toplama yetersizliğinin olması,
- Kişilik: kriz genellikle değişken bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, öncelikle anlama meselesidir. Yani bir insan ya da grup için kriz olarak değerlendirilen bir durum, başka bir insan ya da grup için kriz olarak değerlendirilmeyebilir. Bu bakımdan karar verme aşamasındaki bir yöneticinin kişiliği, krizi anlamada etkili olmaktadır (Ashlyüce, 2010: 225-226).

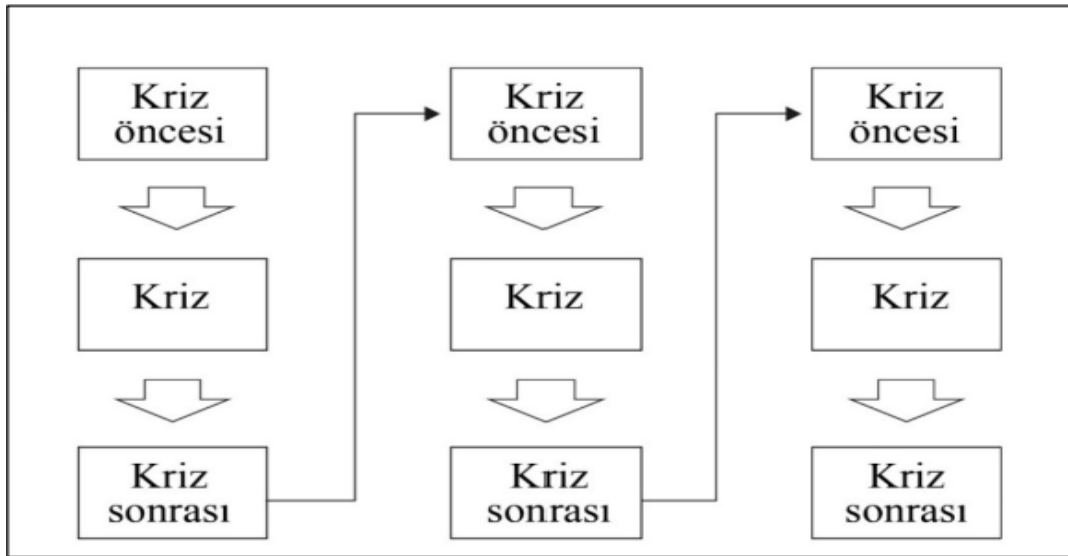
3.3.2.3. İşletmenin Yaşam Evresine İlişkin Faktörler

Sosyal ve biyolojik sistemlerin evrimi ve yok oluşunda dört temel aşama bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir; Doğum, gelişme, olgunluk ve gerileme evreleridir. İşletmeler, büyüdükçe sık sık krizle yaşamaktadırlar. Dolayısıyla işletmelerin dışsal fırsatları ve olasılıkları değerlendirme isteği, finansal, fiziksel ve iş gücü sermayeye olan gereksinimini göstermektedir. Bu kaynaklar sağlanmazsa, işletmenin olağanüstü hâl ilan etmesi gerekebilir. Bu bağlamda işletmelerin olgunlaşma aşaması, gelişmeleri yakından izlemelerini ve dikkatli olmaları zorunlu kılmaktadır (İDREİS, 2023: 19).

3.4. Kriz Aşamalar

Bir karmaşa ve zorluk süreci olarak değerlendirilen kriz aşaması, belirli aşamalardan oluşmaktadır. Kriz aşamaları krizin şiddetine, ortaya çıkış sebebine ve türüne göre uzun veya kısa süreli olabilmektedir. Krizlerin erken aşamalarda belirlenmesi, büyümesini engellemek ve krizin meydana gelmesinin ardından çözülmesi ve önlem alınabilmesi önlem alabilmek adına, krizlerin aşama analiz edilmesinin gerekli olduğu belirtilmekte ve krizin, 'kriz öncesi', 'kriz anı' ve 'kriz sonrası' olarak birbirini takip eden üç aşamadan oluştuğu vurgulanmaktadır (Güneş ve Beyazıt, 2010: 17-18).

Şekil 3.1. Coombs'un kriz yaşam döngüsü modeli

Kaynak: (Littlefield, R vd., 2012: 248).

Şekil 2.1’de Coombs’un kriz yaşam döngüsüne göre, her kriz sonrası aşamanın yeni bir kriz aşaması olacağını belirtmektedir. Bu döngü kapsamında örgüt bir krizi kapatmış olsa bile, yeni bir krize hazırlıklı olabilmek için sürekli olarak durum ve çevre analizlerinin yapılması ve uyarıların değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

3.4.1.Kriz öncesi

Kriz öncesi dönemde kriz göstergelerinin, zaman zaman belirgin olmasının yanında daima açık ve anlaşılarda görülemeyeceği de kesin olmaktadır. Şayet bu dönemde krizin belirtileri net bir şekilde tespit edilebilirse, gerekli tedbirlerin alınmasının daha kolay ve ekonomik açıdan düşük olacaktır; diğer yandan, işlerin kontrolden çıkmadan ve zaman baskı yaşamadan toparlanabileceği öne sürülmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için, sürekli olarak iç ve dış çevreyi değerlendiren, yorumlayan ve örgüt içinde esnek bir örgütsel yapı kuran ve gerekli tedbirleri uygulayan bilinçli bir yönetim ekibine ihtiyaç duyulmaktadır (Okumuş, 2003: 206).

Krize karşı hazır olabilmek için, örgütün iç faktörlerini ve dış faktörlerini daima dikkatle izlemesini ve elde edilen verilerin titizlikle değerlendirilmesi gerekmektedir. İşletmenin gerçekleştirdiği analizlerin sonucu olarak birtakım önlemler ve tahminler oluşturabilmektedir. Bu şekilde iç etken ve dış faktörleri koordine bir şekilde takip ederek örgütün, sürekli olarak olası olumsuzluklara karşı hazırlıklı olmasını sağlamayabilmektedir (Tağraf ve Arslan, 2003: 153).

3.4.2. Kriz dönemi

Tüm krizlerin önlenmesi mümkün olamayabilir. Bu nedenle, gerçek kriz yönetimi, zorluklarla mücadele etmek ve etkiyi en iyi şekilde minimize etmek ve kaos anında yönetim süreçlerini daha etkili hale getirmekle ilgili faaliyetleri kapsamaktadır (Küçükoğlu, 2021: 26). Bir önceki süreçte kriz belirtileri doğru bir biçimde alınmamış ve doğru analizler yapılmadıysa ve gerekli önlemler alınmadıysa kurumun kriz yaşama olasılığı yükselmektedir. Kriz, çalışanlar arasında yüksek bir stres ortamı oluşturur, kurumsal belirsizlik en üst düzeye çıkarak, krizin yoğunluğunu artırmaktadır (Temir, 2014: 15).

Bu dönemin en karmaşık ve riskli yönü, işletmenin krizlere karşı hazırlık yapmadan, krizi etkili bir şekilde yönetememesi ve krize karşı yetersiz olmasıdır. Bu

aşamanın diğer aşamalara kıyasla kısa süreli olmasına karşın yönetici ve çalışanlarda oluşturduğu fiziksel ve psikolojik etkiler bakımından en uzun süre etki bıraktığı iddia edilmektedir. Bu aşamada alınması gereken önlemler, işletmenin ve özellikle hangi departmanların krizden ne derece etkilendiği, mal ya da hizmet üretiminin etkin bir şekilde devam edip etmediği, hızla hangi tedbirlerin alınması gerektiği, krizin işletmenin uzun vadeli stratejilerine potansiyel etkilerinin değerlendirilmesidir (Okumuş, 2003: 207).

3.4.3. Kriz sonrası

Kriz sonrası dönem çoğunlukla işletmenin krizin etkilerini minimize etmek amacıyla aldığı önlemlerin etkilerinin tartışıldığı, benzer krizlerin tekrarlanmaması veya kaçınılmaz hale geldiği durumlarda etkisinin azaltılması amacıyla ele alınan konuların tartışıldığı, öğrendiklerimizin ve gelecekte neleri daha iyi yapabileceğimizin değerlendirildiği dönemdir. Kriz sonrası dönem ne kadar etkin bir şekilde ele alınırsa, gelecekteki krizler için o kadar fazla fayda sağlamaktadır (Küçüköğlu, 2021: 28).

3.5. Kriz Yönetimi Kavramı ve Gelişimi

Krizde en önemli faktör yönetimdir. Etkili bir yönetimle krizler daha az hasarla aşılabılır. Krizin şiddetinin artmasında veya azalmasında iyi bir yönetim anlayışı kritik rol oynamaktadır. Bu kapsamda kriz yönetiminin anlamını belirlemek için kriz yönetimi tanımlarını incelemek gerekmektedir (Akdağ ve Taşdemir 2006: 143). Kriz yönetimi, karar anlarında karar alma sürecini ifade etmektedir. Yönetimin belirli bir çeşidi olarak, stratejik yönetim ilkelerine yakın özellikler taşımaktadır. Kriz yönetimi, işletmelerin hem kriz durumlarına hazırlıklı olmasını hem de gerekli önlemlerle krizin en az maliyet ve yüksek kazanç ile yönetmeyi amaçlamaktadır (Tüz, 2019: 37).

Günümüz dünyasında artan riskler ve çevresel değişimlerin yapısal etkileri, yönetimin ve yöneticilerin önemini önemli ölçüde yükseltmiştir. Yöneticiler, genellikle rutin işlerin yönetiminden ziyade, olağanüstü durumlarda sergiledikleri performans ve başarı ile dikkat çekmektedirler. Kriz anlarında yöneticilerin tutumları ve aldıkları kararlar, işletme çalışanlarının moral ve motivasyonları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Asunakutlu vd., 2003: 145).

Kriz süreci, krizin hem düşünce hem de davranışlarla ilgili bir fenomen olduğunu ortaya koymaktadır. Krizi kontrol altına almak amacıyla Yöneticiler ve çalışanlar hem kurumsal hem de kişisel düzeyde üç tutum ya da davranışı benimsemek ve uygulamak için iş birliği yapmalıdır. Bunlar:

- Mevcut düzenin sürdürülmesi,
- Değer, zaman ve finansal kayıpların göze alınması,
- Kriz süreçlerinde değer ve fırsatlar oluşturma ve sağlanmasıdır (Bilgiç, 2017: 2).

Bu bağlamda kriz yönetimi tanımlanırken, problemi, felaketi veya belayı fırsata dönüştürme çabası olarak tanımlanmaktadır. Krizler doğru bir şekilde yönetildiğinde fırsata dönüşebilmektedir. Bir kriz ortamında, fırsatların yeterince değerlendirilmemesi evrede ve kamuoyunda belirsizlik yaratır ve örgüte olan güvenin azalmasına yol açabilmektedir (Akdağ, 2005: 3).

Kriz aşamasında sorulabilecek soruları (Demirtaş, 2000: 364-365) şöyle sıralamaktadır:

- Durumun kritik aşamasının derecesi nedir?
- En kötü olası senaryo nedir?
- Bu karışıklığın başlıca sebebi nedir?
- Uygulanabilecek alternatif yaklaşımlar nelerdir?
- Kimin moralinin en çok etkilenmesi bekleniyor?
- Bu durumda en fazla suçlanan kişi kim olacak?
- Bu durumdan faydalanmaya çalışan kişiler var mı?
- Her şey sona erdikten sonra hangi gruplar arasında güven sorunları yaşanabilir?

Yaşanan bir krizden sonra kritik kaynakların ve bu kaynakların kullanıldığı temel faaliyetlerin gerekli seviyelerde yeniden yapılandırılması için gerekli düzen ve ortamın sağlanması, Kriz Yönetimi sürecinin etkin bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Bu sebeple, Kriz Yönetimi birçok kuruluş için kritik bir öneme sahip fonksiyon olarak kabul edilmektedir (Karaağaç, 2013: 120).

3.6. Kriz Yönetiminin Aşamaları

Beklenmedik anlarda meydana gelen ve örgütün işleyişini olumsuz etkileyen olaylar kriz olarak değerlendirilebilir. Lakin kriz dönemlerini sürekli olarak olumsuz olarak değerlendirmek tutarlı bir yaklaşım sayılmaz. Kriz dönemleri, örgütler için tehlikeli olabilir ancak aynı zamanda bir değişim ve gelişim fırsatı olarak da değerlendirilmelidir. Yaşanan krizlerin, Örgütler üzerindeki kriz etkilerinin derecesi, üst yönetimin benimsediği kriz yönetimi stratejilerinin niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Yöneticiler, bunalım dönemlerini en düşük zararlar ve mümkünse fayda sağlayarak geçirebilmek için; Erken uyarı sistemleri kullanarak kriz sinyallerini tahmin ederek, Krizin etkilerini azaltacak çeşitli stratejiler oluşturmalarıdır. Bu kapsamda, Kriz dönemlerinin örgütler için fırsata dönüştürülebilmesi, etkili bir kriz yönetimi stratejisi ile sağlanabilmektedir (Karaköse, 2007: 6).

Semercioğlu (https://www.academia.edu/6907227/Kriz_Y%C3%B6netimi) göre: Kriz yönetim aşaması genel olarak beş süreçten oluştuğunu ifade etmektedir.

- Krizle ilgili belirtilerin tespit edilmesi
- Krize hazırlık ve önleme
- Krizin etkilerinin en aza indirilmesi
- İyileşme (Normal duruma dönüş)
- Öğrenme ve değerlendirme

3.6.1 Zarar azaltma aşaması

Krizler meydana gelmeden önce örgütlere belirli sinyaller iletmektedirler. Örgütler gelen bu işaretler, krizin varlığına dair bilgileri içerdiğinden son derece önemlidir. Örneğin, sık sık meydana gelen kazalar hatalı ekipmanların bir işareti olabilir, Duvarlarda fazla sayıda yazının bulunması, çalışanların memnuniyetsizliğinin bir belirtisi olabilmektedir. Krizle ilgili sinyalleri tespit etmek amacıyla Örgütte çeşitli sinyalleri tespit edebilen farklı erken uyarı sistemlerinin kurulması ve uygulanması gerekmektedir. Kriz aşamasında bu temel süreç, bu sistemlerin kurulmasını kapsamaktadır (Erol, 2022: 359).

3.6.2. Hazırlanma aşaması

Potansiyel bir krizi yönetmenin en ekonomik ve en basit yolu, önlem almaktır. Yöneticiler krizleri, her an ortaya çıkabilecek kaçınılmaz bir durum olarak görebilmektedir. Lakin bazı kriz anlarında önlem alınarak kaçınılması mümkün olmaktadır. Herhangi gözden kaçan bir durum ya da dikkate alınmadan yapılan bir hareket, örgütü beklenmedik bir anda içinden çıkılması zor bir duruma sürükleyebilmektedir. Bu bağlamda bu süreçlerin örgüt açısından dikkat edilmesi gereken bir aşama olduğu söylenebilmektedir (Zincir ve Yazıcı, 2013: 69).

Krizi koruma ve önleme aşamasında, sinyallerin erken tespit edilmesiyle birlikte ortaya çıkacak herhangi bir krizde kullanılacak korunma ve önleme sistemlerinin (güvenlik politikaları, bakım işlemleri, kontrol sistemleri, acil planlama, çevre etkileri, kriz kontrolleri vb.) oluşturulması çalışılmaktadır (Erol, 2022: 359).

3.6.3. Müdahale ve tepki aşaması

Normal operasyonların sürdürülmesine katkıda bulunmak için tasarlanan kısa ve uzun vadeli iş sürekliliği planlarının yürütülmesini içermektedir. Bunlar arasında en düşük düzeyde iş yapma stratejileri için gerekli prosedür ve temel hizmetin belirlenmesi, yapılan işe yeniden başlama görevinin atanması ve alternatif işletim stratejilerinin belirlenmesi yer almaktadır (Okkay, 2019: 312).

3.6.4. İyileştirme aşaması

Krizin neden olduğu zararın sınırlandırılması ve kriz aşıldıktan sonra organizasyonun normal faaliyetlerine en kısa sürede geri dönmesi gerekmektedir. Kriz dönemlerinde sistemde önemli aksaklıklar gözlemlenmektedir. Bu aksaklıkların düzeltilmesiyle ilgili kısa ve uzun vadeli çözüm çalışmaları, kriz yönetim aşamasının bu evresinde gerçekleşmektedir. Bu aşamada organizasyonun varlığını koruma, büyüme, küçülme, faaliyet alanını genişletme veya ortaklık gibi seçenekler değerlendirilerek, uygun olanı belirlemek için karar verilmektedir (Semercioğlu, https://www.academia.edu/6907227/Kriz_Y%C3%B6netimi).

3.7. Kriz Yönetimi ile İlişkili Kavramlar

3.7.1. Kriz ve afet

Afet yönetimi; afetlerin engellenmesi ve zararlarının azaltılması amacıyla bir afet olayının etkilerini minimize etme, önceden hazırlık, kurtarma, ilk yardım, iyileştirme ve yeniden inşa safhalarında yapılması gereken çalışmaların koordine edilebilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla iş birliği halinde bu kaynakların ortak bir hedefe yönelik yönetilmesini gerektiren geniş bir perspektif olmaktadır (Aktel ve Çağlar, 2007: 150).

3.7.2 Kriz ve risk

Risk yönetimi kavramı, riskin tamamen engellenmesi değil, Sorunlara sistemli ve dikkatli bir yaklaşım sergilenmesi ve alınan risklerin dikkatli yönetimi, gereksiz kayıpların önlenmesini sağlamaktadır (Tunç ve Atıcı, 2020:333). Riskler, analiz edilip kontrol altında tutulması gereken önemli faktörlerdir. Bu yüzden, muhtemel risklerin analiz edilmesi, sık sık çevresel denetimler yapılması önemlidir. Bu şekilde, kontrol edilmeyen risklerin krizlere yol açması önlenerek, erken teşhisle aksiyon alınması sağlanmış olacaktır. Çünkü her kriz belli bir kalıp dahilinde meydana gelir ve sağlam bir risk analizi ile gelecek krizin işaretleri okunabilmektedir (Bayrak, https://www.academia.edu/8859999/Risk_ve_Kriz_Y%C3%B6netimi).

3.7.3. Kriz ve kaos

Tahmin edilemeyen, modellemesi yapılamayan olaylar ve olgular dünya üzerinde ve insan hayatında inkâr edilemez bir öneme sahip olmaktadır. Hayatın kendisinde, organizasyonlarda ve işletmelerde geleceği kestirememek bir sıkıntı ve belirsizliğin kaynağıdır. Bu hal, insanların karşılaşacakları yeni ve öngörülemeyen problemlerin yaratacağı sıkıntılı motivasyonun da kaynağı olarak, strese neden olmaktadır. Kaosun tüketici psikolojik etkisinin kontrol altına alınarak azaltılması; kaosun avantaja dönüştürülmesiyle sona erdirilebilmektedir. Kaosun üstesinden gelmek, zorlukları aşacak yeni stratejiler geliştirmek ve istikrarsızlığı istikrara çevirme çabası ancak tüm bu hallere hazırlıklı olmakla başarılabilmektedir (Büyük ve Can, 2020: 411-412).

3.8. Kriz yönetiminin Faydaları

"Deneyim, herkesin hatalarından öğrenebildiği bilgidir." Oscar Wilde'ın bu sözü, kriz yönetimi sürecinde de önemli bir perspektif sunabilir. Her kriz durumu, öğrenilebilecek bazı dersler sunar. Bir örgüt, önceki aşamalarda başarılı olamamış olsa bile, gelecekte karşılaşılabileceği krizleri yönetmek için daha dikkatli olması gerekmektedir (Zincir ve Yazıcı, 2013: 70).

Bayrak'a göre (https://www.academia.edu/8859999/Risk_ve_Kriz_Y%C3%B6netimi). Krizlerin potansiyel avantajlarından bahsederken yedi farklı yönü vurgular. Bu yönler şunlardır:

- Yeni kahramanların ortaya çıkmasına imkân tanır,
- Değişim sürecini hızlandırır,
- Örtük sorunların farkına varılmasını tetikler.
- Bireysel değişim ve gelişim fırsatları sunar.
- Yeni stratejiler geliştirilir,
- Erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesine yol açar.
- Yeni rekabet avantajları ortaya çıkar

3.9. Kamu Yönetimi'nde Kriz Yönetimi

Kamuda kriz yönetimi, kamu hizmetlerinin kesintisiz bir şekilde devam etmesini sağlamak, kurumun itibarının ve halkın güven ve desteğinin azalmasını önlemek için, kurumsal yapı veya çerçeveden kaynaklanabilecek büyük çaplı problemlerin önlenmesi veya kontrolden çıkmadan önce bilinçli, sistemli ve koordineli bir yaklaşımla yönetilmesidir. Temel hedef, kamu yönetiminde krizlerin ve kriz algısının sağlıklı bir şekilde tanımlanması ve doğru varsayımlar oluşturarak, krizin ortaya çıkmadan önce tespit edilip önlenmesi, kriz meydana geldiğinde ise gerekli adımlar atılarak kamu kurumunun maddi ve manevi itibarının zarar görmesini, kamu yararının da zararını en aza indirmektir (Tekin, 2015: 130).

3.10. Covid-19 Pandemik Krizi

Tarih boyunca görülen salgınlar, gelecekte de dünya tarihinde salgınların var olacağını ve insanlığın bu tür hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalacağını göstermiştir. Bu nedenle bir salgının yayılmasını önlemek ve yönetmek için planlama ve hazırlık çalışmalarının zamanında yapılması büyük önem taşımaktadır. Örneğin, 2016 yılında Amerikan Ulusal Tıp Akademisi'ne bağlı olan Küresel Sağlık Risk Sistemi tarafından hazırlanan bir rapor, bu tür çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Bu raporda, önümüzdeki yüzyıl içinde koronavirüs gibi dört ya da daha çok pandeminin görülebileceği tehlikesi vurgulanırken devletlerin bir pandemiye karşı önlem alabilmek için yıllık 4 milyar dolar bütçe ayırmaları gerektiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda ülkelerin ve toplumların pandemi şartlarına hazırlıklı olabilmesi için eczane hizmetleri, sağlık hizmetleri yönetimi, laboratuvarlar ve sağlık izleme teknolojilerinin gereken kaliteli altyapıya sahip olması gerektiği de vurgulanmaktadır (Tunç ve Atıcı, 2020: 348).

2020 tarihinden itibaren dünyanın karşı karşıya kaldığı küresel sağlık kriziyle birlikte öncelikli olarak küresel dinamikler ve bu durumun bireyler üzerindeki etkileri arasındaki mesafenin neredeyse ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Bu sağlık krizinde, ekonomi ve güvenlik krizlerinden farklı olarak, "tehdit" uluslararası sınırları aşarak küreselleşmenin getirdiği hızlı hareketlilikle tüm dünyaya yayıldı ve devletlerin ulusal bir sorunu haline gelmiştir. Milyonlarca insanın evlerinde kapatıldığı ve kitlesel enfeksiyonlara sebep olan bu krizle birlikte ulus devletler insan sağlığının temel koruyucusu konumuna geldi ve kriz yönetimini düzenleyen birim olarak, bu kez hem küresel hem de ulusal düzeylerde yeniden önem kazanmaktadır (Yıldız, 2021: 232).

4. COVID-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİK ETKİLERİ

4.1. Pandemi ve Politik Ekonomiyle İlişkisi

Tarih boyunca devletlerin sosyoekonomik dengesini sarsan pek çok kriz yaşanmıştır. I. ve II. Dünya Savaşları, petrol krizleri, borç krizleri gibi krizlerin tümü ekonomik ve politik nedenlere dayanmaktaydı. Covid-19 virüs ise sağlık temelli sosyal ve ekonomik sonuçları savaşlarla eşdeğer geniş çaplı bir kriz olarak belirginleşmektedir. Bu bağlamda korona küresel anlamda sağlık başta olmak üzere, sosyoekonomik yaşamı köklü bir şekilde etkilediği görülmektedir (Alpago, 2020: 4). Yaşanan bu olaylar ise birçok ülkenin ekonomisinin ve bu nedenle ekonomi küreselinin 2020 yılının ilk yarısından itibaren resesyona katılmasına sebep olduğu görülmektedir. Bundan dolayı başlangıçta bir sağlık krizi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Covid-19 pandemisi kısa bir zaman sonra sonuçları küresel ekonomiyi etkileyecek boyuta ulaştığı görülmektedir (Aytekin, :2021: 101).

Uluslararası düzeyde etkisi görülen Covid-19 salgını insan etkileşimini ve ticaret dinamiklerini derinden etkileyerek global bir ekonomik kriz şekline geldiği görülmektedir. Salgının yayılma hızının yüksek olmasından kaynaklı ülkeler pek çok karantina tedbirleri ve kısıtlamalara giderek gerekli tedbirler hayata geçirilmiştir. Ancak bu tedbirler neticesinde piyasa dengesi sarsılmış arz ve talep dalgalanmalarının aynı anda yaşanmasına sebep olmuştur. Karantina dönemi boyunca internet alışverişleri artmış ve dijital dönüşümü gerçekleştiremeyen pek çok kurum iflas etmek zorunda kaldığı görülmüştür. Bu durum pek çok ülkenin stagflasyona girmesine neden olmuş ve ücretsiz izin kullandırma, işten çıkarma gibi krizler yaşanmıştır. Ayrıca salgın ülkelerin büyüme oranlarını düşürerek pek çok ülkenin küçülmesine neden olduğu görülmektedir (Küçükbay vd., 2021: 15-20).

Bununla birlikte, pandemi döneminde gelişmekte olan ülkelerin daha çok zarar gördüğü bilinmektedir. Bilhassa sektörel risk sebebiyle doğrudan yabancı yatırım (FDI) akışı azalmış, ara mal, hammadde fiyatları artmış ve ticaret hacmi düşmüş ve bu doğrultuda üretim hacmi darıldığı görülmektedir. Bunun beklenen bir sonucu olarak da bilhassa bazı sektörlerde (hizmet, teknoloji, ulaştırma, gıda, elektrik vb.) fiyatlar ortalama düzeyden yüksek artışlar meydana gelmiştir. Diğer taraftan, genellikle gelişmekte olan ülkelerde döviz kurlarının yükselmesi ulusal para değerinin düşmesine, temel

makroekonomik göstergeler arasındaki dengesizlik, dünya ticaretinin neredeyse durma noktasına gelmesine sebep olmaktadır (Bostan ve Karadağ, 2023: 499).

Covid-19 salgını hem Türkiye hem de dünyada ekonomik büyümeyi tehdit etmekte ve uluslararası alana yayılan bu virüs olumsuz bir tabloya neden olmaktadır. Covid-19'un ekonomik etkilerini gözlemlediğimizde, alt gelir gruplarının gelir kaybı, üst gelir gruplarına kıyasla daha fazla olmaktadır. Türkiye de pek çok ülke gibi virüsle mücadele kapsamında ekonomi politikaları oluşturması gerekmektedir. Virüsle ekonomik açıdan etkin bir şekilde mücadele edebilmek için uluslararası kaynakları kullanmak gerekmektedir (Oruç, 2021: 158).

4.2. Pandemiye Karşı Küresel Ölçekte Alınan Koruyucu Önlemler

Küresel salgınlar; ölüm oranlarında artışa sebep olmalarının yanı sıra, ekonomiyi olumsuz etkilemekte, sosyal ve siyasal yapıyı sarsmakta, negatif psikolojik etkilere neden olmakta ve sağlık sistemini derinden etkilemektedir. Salgının erken fark edilmesi ve tedbirlerin hızlı bir şekilde yapılması, salgının kontrol altına alma şansını artırmaktadır (Ünlü ve Çiçek, 2021: 101-107). Salgının etkilerini en aza indirmek için pek çok ülkede farklı ekonomik ve sosyal önlemler alınmaktadır. Bu önlemlerin başlıca amacı, ülke sağlık sistemlerinin çökmesini engellemek ve insan hayatını korumaktır. Bu bakımdan alınan kararlardan özellikle ekonomik kapanma ve karantina gibi önlemler, ekonomik faaliyet üzerinde ciddi kısıtlayıcı etkiler yaratmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020: 5).

Finans, eğitim, sanayi, tarım, sağlık, medya, spor, turizm neredeyse tüm alanlarda pandemi sürecinin olumsuz etkileri hissedilmektedir. Sağlık alanındaki yaşanan etkileri; karantina, teşhis, tedavide yaşanan sıkıntılar, şüpheli veya doğrulanmış vakaların izlenmesi ve takibindeki yetersizlikler, sağlık sistemindeki mevcut sorunlar (tıbbi donanım, hastane ve hekim sayısı, yatak kapasitesi gibi), pandemi sebebiyle sağlık sistemine aşırı yüklenmesi ve kritik noktaya gelmesi, enfeksiyon haricinde diğer hastaların takibinin yapılamaması, ilaç ve diğer tıbbi malzemelerin tedarik zincirinin bozulması ayrıca sağlık çalışanların gerekli ekipman eksikliği sebebiyle yüksek risk altında çalışması gibi özellikler bulunmaktadır (Eroğlu, 2020: 224).

Covid-19 salgının yayılmasını önlemek için devlet otoritelerinin aldığı tedbirlerin bazılarını aşağıda sıralayabiliriz: (Arslan ve Bayar, 2020: 91-92).

- Pek çok sektörde üretim faaliyetlerinin geçici olarak durdurulması.

- Daha çok hizmet sektörü faaliyetlerinin askıya alınması.
- Uluslararası ticaret faaliyetlerinin durması.
- Yurtiçi ve yurtdışı seyahat kısıtlamaları.
- İdari faaliyetlerin ve hukuki davaların devam etmesi, ancak en aza indirilmesi.
- Eğitim sürecinin online şeklinde uzaktan eğitim olarak devam ettirilmesi.
- Özel sektörde sigortacılık, bankacılık başta olmak üzere pek çok sektörde home ofis olarak çalışılması.

Küresel salgınlar ekonomik üretimde düşüşe ve işsizlik oranlarında artışa sebep olmaktadır. Covid-19 salgını sürecinde devletler virüsün yayılma hızını ve mortaliteyi azaltmaya yönelik tedbirler almışlardır ve bu süreci devam ettirmişlerdir. Toplumun sosyal ve ekonomik canlılığını kısıtlayan bu tedbirler doğrudan ekonomik faaliyetlere ve buna bağlı olarak istihdam düzeyinde ciddi ölçüde azalmalara neden olmaktadır. Covid-19 yayılımını kontrol altına almak maksadıyla uygulanan sosyal mesafe tedbirleri, toplam ekonomik faaliyetlerde bir düşüşe neden olmaktadır. Ekonomik hayattaki daralma, devletleri zorlu bir dengeleme sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum, araştırmacıları en iyi denge arayışlarında devletlerin para ve maliye politikası gibi geleneksel iktisat politikası araçların yanı sıra makro ihtiyat ve politika koordinasyonu araçlarının nasıl kullanılabileceği üzerine fikirler teşvik etmektedir (Bakırtaş ve Ozan, 2021: 70). Covid-19 pandemi döneminde ülkelerin ekonomilerinde yaşanan olası sorunlar aşağıdaki gibidir (Avcı, 2021: 1461-465).

- GSYİH'lerde sert düşüşler
- Üretimin düşmesi
- İşsizliğin artması
- Turizm gelirlerinin azalması
- Yabancı sermaye girişinde azalma ya da durmalar
- Borçlanma faizlerinde artış
- Özel sektör borçlarının geri ödenmemesi
- Vergi gelirinin azalması ve vergilerin toplanmaması
- Borsalarda ciddi oranda kayıplar
- Kişilerin gelir kayıpları

Salgın ile ilgili önlemler alınma ya çalışırken, devletler aynı zamanda yüksek yoksulluk seviyelerine ve bunun neticesinde oluşacak acılarla da yüzleşmelidir. Ancak bu

problemlerle başa çıkabilmek için pek çok araçlar bulunmaktadır. Sosyal yardım programlarıyla ilgili yapılan detaylı araştırmalar, güvenlik ağı planlarını güçlendirmeye ve cevapları değişen koşullara uygun hale getirmeye yönelik yaklaşımlar için sağlam bir temel sağlamaktadır. Bu adımlar sosyal güvenlik ağlarını güçlendirebilir ve Covid-19 virüsünün en kötü yanlarına başa çıkmaya yardımcı olabilmektedir (Taşkın ve Akıncı, 2021: 547).

4.2.1 Amerika Birleşik Devletleri'nin Covid-19 pandemi döneminde sosyo ekonomik durumu

ABD'deki ilk Covid-19 vakası 21 Ocak 2020'de Washington eyaletinde tespit edilmiş ve devamında Kaliforniya eyaletinin Orange Country ve Illinois eyaletinin Chicago şehrinde vakalar görülmüş, tüm bu vakaların Çin'in Wuhan şehrine yapılan seyahatle ilişkili olduğu anlaşılmış ve Washington Kirkland'ta 29 Şubat'ta ilk ölüm gerçekleşmiştir (Yetgin, 2020: 453). ABD'deki insanların %60'nın geleceği güvencesiz olduğundan, 32 milyon Amerikalı Covid-19 virüsünden etkilenmiştir ve işsizlik oranının sürekli olarak yükseldiği belirtilmektedir (Sarıyıldız vd., 2021: 320).

ABD, pandemiye müdahale etmek için 6 Mart 2020'de "Koronavirüs Hazırlığı ve Müdahale Ek Ödenekleri" Yasası çıkarmışlardır. Covid-19 virüsüne karşı yapılan ilk düzenleme, geniş bir canlandırma paketinden çok salgına hazırlık aşamasının başlangıcı niteliğindeydi. Aslında eyalet ve federal sağlık teşkilatlarına yönlendiren 8,3 milyar dolarlık yardım paketi içeriğinde işletmelere küçük ölçekli kredi desteği ve tıbbi ekipman tedariki sağlanmaktadır (Türkan, 2023: 9). Başkan Trump 18 Mart'a ise ücretsiz Covid-19 testi ve ücretli hastalık izni sağlayan "Aileler Önce Koronavirüs Müdahale" yasasını imzalayarak işsizlik yardımları, gıda yardımı ve İş sahiplerinin sağlık çalışanlarına ek koruma sunmasını zorunlu hale getirmiştir. Hükümet ayrıca işletmelerin, çalışanların şirket dışında uzaktan çalışma hareketine yönelik acil durum stratejileri, petrol endüstrisine mali destek, vergi beyannamesi süresini genişletilmesi ve vergi indirimi gibi diğer muhtemel önlemler ele alınmaktadır (Gökpınar, 2022: 116).

Yaklaşık olarak 2,3 trilyon ABD doları (GSYİH'nin yaklaşık %11'i) kıymetindeki Koronavirüs Yardım, Rahatlama ve Ekonomi Güvenliği Yasası (CARES Yasası) (IMF, 2021). Pandemi krizinin ekonomik etkilerini azaltmak ve ekonomiyi canlandırmak amacıyla yürürlüğe konulan en geniş CARES yasasıydı. Yasa içerisinde

kurumlardan, hane halklarına, sağlıktan, eğitime kadar pek çok alandan yardım programı uygulanmaktadır (Türkan, 2023: 9).

Tablo 4.1. Covid-19 Teşvik Tasarısının Beş Bileşeni

Kategori	Toplam tutar	Paketin Payı
Bireyler / Aileler	603,7 milyar dolar	30%
Büyük iş	500,0 milyar dolar	25%
Küçük iş	377,0 milyar dolar	19%
Eyalet ve Yerel Yönetim	340,0 milyar dolar	17%
Toplum servisleri	179,5 milyar dolar	9%

Kaynak: Visula Capitals, 2020.

- Geliri, yıllık 75.000 \$’dan az olan tüm yetişkin Amerikalıya ya da 150.000 \$’dan az geliri bulunan çiftlere 1200 \$ ödenmesi
- 17 yaşından küçük her Amerikalı çocuk için 500 \$ ödenmesi.
- İşsizlik tazminatı haftada 600 \$ olarak belirlenmiştir. İşsizlik ödeneği desteğinin 13 ay boyunca sağlanması karar verilmiştir. İşsizlik ödeneğinin içeriği genişletilerek, bağımsız yüklenicilere ve serbest meslek sahiplerine de ödeneği alabilme hakkı tanınmaktadır.
- ABD Hazine Bakanlığı vasıtasıyla küçük ve büyük kuruluşlara verilecek kredi ve kredi garantörleri için 500 milyar \$ ayrılmıştır. 30 Eylül tarihine kadar bu tarz yardım alan kurumlar, çalışanlarının %90’ını işten çıkarmamaları zorunlu kılınmıştır. Verilen kredilere 5 yıl boyunca uzun vadeli geri ödeme kolaylığı sağlanmıştır.
- Küçük işletmelere hibe ve kredi sağlamak için 377 milyar \$ öncelikli hibeler için 10 milyar \$ ve mevcut finansmanların uzatılması için 17 milyar \$ fon desteği ayrılmıştır.
- Öğrenci kredisi ödemeleri, ceza ve faiz uygulamadan 30 Eylül’e kadar ertelenmiştir.

- Mayıs ayının ortasına kadar federal hükümet tarafından desteklenen ipoteklere haciz getirilmemesine karar verilmiştir.
- Federal konut yardımı alan kiracıların 4 ay müddetçe konutlarından çıkartılmaması kararlaştırılmıştır. Ancak bu desteğin pandeminin ilerleyişine göre yenilenebileceği öngörülmüştür.
- 25 milyar \$ gıda desteğinin dağıtılması planlanmıştır.
- 100 milyar \$ sağlık harcamaları için destek fonu ayrılmıştır.
- Koruyucu ekipman tedariki için 45 milyar \$ fon Afet Yardım Fonu'na ayrılmıştır.
- 29 milyar \$ verilecek hibe ödemeleri için ayrılmıştır. 29 milyar \$ ise krediler, kredi garantörleri, yakıt vergisi ve tüketim vergisi indirimi için faydalanmak üzere bütçeleştirilmiştir.
- 17 milyar \$ payın Ulusal güvenlik için ayrılmasına karar verilmiştir.
- 14 milyar \$ payın çiftçilere ayrılmasına karar verilmiştir.

Pandeminin bir yılı bitirmesine yakın, Aralık 2020 tarihinde ABD senatosunun aylarca süren görüş ayrılıklarının ardından, 900 milyar \$ bir destek paketi konusunda anlaşmaya gidilmiştir. Bu yeni yardım paketi, pandemiden kaynaklı zor durumda kalan kurumlar için işsizlik yardımı ve maddi yardım programları da dahil pek çok desteği içermektedir. Mart ayında yürürlüğe giren yaklaşık 2 trilyon \$ ekonomik destek ardından, Aralık ayı itibarıyla ABD hükümeti tarihindeki en büyük ikinci yardım paketi olarak sisteme geçmektedir (BBC, 2020).

Mart 2021'de senato ve temsilcileri Meclis'inden geçen ortalama 2 trilyon \$ büyük paket, direkt işsizlik yardımları, nakit yardımlarının yanı sıra eyalet ve yerel yönetimlerin teşvik edilmesi ve aşı dağıtımına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Ekonomik yardım paketi içeriğinde, 75 bin \$ az alan yetişkinlere 1400 \$ direk nakit yardım yapılması planlanmıştır. Mevcut yeni paketle beraber 14 Mart'ta süresi bitecek işsizlik yardımlarının süresi Eylül 2021 kadar uzatılırken 300 \$ haftalık işsizlik desteği sağlanması planlanmaktadır. Eyalet ve yerel yönetimlerde kullanılmak üzere 350 milyar \$ kaynağın içerisinde Covid-19 testleri, aşı dağılımı, okullar için finansman ve kira yardımı desteği bulunmaktadır. Başkan Biden; "Bu ekonomik yardım paketi 7 milyon kişiye iş alanı açacaktır" bu şekil bir açıklamada bulunmuştur (Anadolu Ajansı, 2021).

CARES Yasası gereğince, pandeminin ilk dönemlerinde kararlaştırılan paket kapsamınca, geliri en az 99.000\$'dan olan ailelerde 17 yaşından küçük çocuk başına 500

\$, yetişkinler için 1.200 \$ kadar destek ödemeleri sağlanmaktadır. Mart 2021 tarihinde imzalanan Korana virüs Müdahale ve Yardım Ek Ödenek yasası ile birlikte yetişkin ve çocuklar için 600 \$ ek ödeme imkânı sağlanmaktadır. Ortalama olarak bireysel bakımdan 75.000\$’a kadar ya da ortak başvurular ve çiftçiler için 150.000 \$’a kadar güncellenmiş brüt geliri olan aileler, ikinci ödeminin tamamını alma hakkını elde etmektedir. Güncellenmiş brüt geliri bu oranları aşan başvurular için ödeme tutarı kademeli olarak düşürülmektedir (US Department of the Treasury, 2021).

Covid-19’un yarattığı halk sağlığı krizi ve bu yüzden ortaya çıkan ekonomik bunalım, ülke genelinde bulunan küçük, mikro ve bireysel işletme için pek çok zorluk çıkarmaktadır. Hazine bakanlığı, ulusal çaptaki küçük işletmelerde kriz desteği sağlamak ve bu işletmelerin yalnızca ayakta kalmalarını değil, buna ek olarak güçlü bir şekilde toparlanmalarına destek olmak için sermaye yardımının hızlı dağıtımını kolaylaştırmaktadır. American Rescue Planı, 2021’in dört çeyreği için geçerli olmaktadır. En yüksek vergi kredisi tutarı, çeyrek dönemin başında 7.000 \$ çıkarıldı ve özellikli iş kesintisi seviyesi, tek çeyrekte brüt gelirlerde %20’lik bir inmenin, bir firmayı yıl boyunca maksimum 28.000 \$ yarar hak kazandıracak biçimde düşürülmüştür (US Department of the Treasury, 2021).

American Rescue Plan, Aralık 2021 tarihine kadar küçük işletmeler için “Çalışan Tutma Kredisi’nin” kullanım kolaylığını uzatmış ve işletmelerin var olan bodro vergisi ödemelerini her çalışan başına 7.000 dolara kadar destek etmelerine olanak sağlamaktadır. 2021 için her çalışan başına 28.000 \$ kadar olan kredi, Covid-19 sebebiyle gelirleri düşen ya da hatta geçici bir süre için kapatılan küçük işletmeler içinde sunmaktadır. Maaş Koruma Programı, bu şekilde küçük işletmelere bodrolarını devam ettirmek ve işten çıkarılan her çalışanı geri işe almak ve gerekli genel giderleri temin ederek ihtiyaç duydukları kaynakları sağlamaktadır. (US Department of the Treasury, 2021).

Bu program, aynı zamanda küçük işletmelere yan haklar dahil bodro maliyetlerini 8 haftaya kadar finans desteği sağlamaktadır. Fonlar aynı zamanda kira, kamu hizmetleri faizi ve ipotek ödemek için de kullanılmaktadır. Amerikalı vatandaşlara öncelik vererek, küçük işletmelerdeki milyonlarca çalışanın iş koruma ve çeşitli harcamaları için 659 milyar \$ kadar kaynak sağlamaktadır. Küçük işletmeler tarafından işgücü sağlanan milyonlarca Amerikan vatandaşı pandeminin zararlarından minimumu zararla kurtulması için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu yasa ile beraber, küçük işletmelere ve koşullara uyan kâr amacı olmayan kuruluşlara, gazi derneklerine, serbest meslek sahiplerine,

bağımsız yüklenicilere ve aile işletmelerine, yasa şartlarını taşımaları koşuluyla yardımlardan faydalanma imkânı tanımaktadır (US Department of the Treasury, 2021).

Covid-19 sebebiyle kapanma talimatlarıyla mücadele etmek zorunda kalan ya da ekonomik kriz çeken tüm büyük işverenler, 13 Mart 2020 ile 31 Aralık 2020 tarihlerine kadar ödenen ya da tahakkuk eden ücretlerin 10.000 \$'a kadar olan bölüm için %50 oranında kredi uygulanarak personellerini bodroda tutmaya destek vermektedir. Serbest meslek sahipleri ve işverenler işletmelerin devamlılığını ve çalışanların iş faaliyetlerini sağlayabilmek için devlete ödemekle sorumlu oldukları sosyal güvenlik vergisinin şirket payının ödemesini ileri bir tarihe erteleme faydası sağlanmaktadır. Uzatılan verginin gelecek iki yıl içinde ödenmesine izin verilmiştir. Ödenecek miktarın ilk yarısı 31 Aralık 2021'de ve kalanın ikinci dönem 31 Aralık 2022 'de ödenecek şekilde ertelenmiştir. Yardımlar sadece peşin ödemelerle sınırlı kalmayıp, sağlık hizmeti veren işletmelerin maliyetlerin belli bir kısmını da karşılamaktadır (US Department of the Treasury, 2021).

Acil Durum Kiralama Yardım Programı ise, pandemi sebebiyle kiralarn ve kamu hizmetleri ücretlerini ödeyemeyen vatandaşlara destek olmak üzere 25 milyar \$ tutarında bir fon sağlamaktadır. Bu verilen fonların direkt eyaletlere, Kızılderili kabilelere ve yerel yönetimlere ulaştırılması kararlaştırılmaktadır. Ayrılan bu fonlar yukarda belirtilen topluluk yönetimleri, fonları var olan ya da yeni yapılan kira yardımı programları aracılığıyla "Uygun Hanelere" ulaştırılmakla yükümlü kılınmıştır (US Department of the Treasury, 2021).

2019 yılının dördüncü çeyreğinde yıllık %2,3 oranında gelişen ABD ekonomisi, 2020 döneminin ilk çeyreğinde bir öncekine göre %1,3 oranında daralma kaydetmiştir. 2020 yılının ilk çeyreğinde, 2019 yılının dördüncü çeyreğine oranla %5 oranında daralarak uzun süreli bir gelişme döneminin sonuna gelindiği görülmektedir. Covid-19 salgını sonucunda uygulanan kısıtlamalar sebebiyle bu daralma 2008 yılı son çeyreğinden bu zamana kadar GSYH'de kaydedilen en hızlı düşüş olmuştur. Salgın zamanında petrol fiyatlarında görülen çöküş, ABD'deki petrol endüstrisine ilişkin kısıtlamalara neden olduğu görülmektedir. Bu süreçte, ABD Merkez Bankası (Fed) faiz oranını sıfıra yakın bir düzeyde ve finansal sistemde gerçekleşebilecek yıkımı engellemek için geniş önemler açıklamaktadırlar (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020: 12).

FED bütçe faizini toplamda 150 baz puan düşürerek %0, %-0,25 aralığına çekmiştir. Vadeli ve gecelik repolar genişletilmiştir. Reeskont penceresi sayesinde kredi maliyeti düşürülmüştür. Mevcut Swap hatlarının ve Majör merkezinin maliyetleri

düşürülmüş, döviz operasyonlarının vadesi uzatılmıştır ve uluslararası ve yabancı para otoriteleri için kısa süreliğine repo desteği sunulmaktadır (IMF, 2021).

4.2.2. Almanya Covid-19 pandemi döneminde sosyo ekonomik durumu

Almanya'daki ilk vaka 24 Ocak 2020 tarihinde bildirilmiş ve Covid-19'un etkilediği ülkeler arasında yer almıştır (Hüsmenoğlu ve Kuşaklı, 2021: 158). Covid-19 sebebiyle vaka sayısı, Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi Almanya'da hızlı artış göstermiş ve Covid-19'un yayılması ülke ekonomisini ve insan sağlığını etkilediği görülmektedir. Bu sebeple Federal Hükümet ve kimi eyaletler vaka sayısını azaltmak ve Covid-19'un yankılarını azaltmak amacıyla ciddi adımlar atmışlardır (Erol, 2020: 209-210).

Bu dönem içerisinde, 13 Mart tarihinde Alman parlamentosu, Covid-19 pandemisi sürecinde devlet tarafından fon edilen kısa çalışma ödeneği (**Kurzarbeitergeld**) işverenlerin daha kolay ulaşımını hızlandıran Kısa Çalışma Ödeneği iyileştirmelerinin krizle ilişkili olarak geçici biçimde düzenlenmesine ilişkin Yasa'yı kabul etmişlerdir. Yapılan bu yasal dönüşüm ile Federal İstihdam Bürosunun işletmelere tüm sosyal güvenlik katkı payını geri ödeyeceği aynı zamanda geçici taşeron işçilerinin kısa dönem çalışmasına devam etmesine izin verilecek şekilde kararlaştırılmıştır (Jd Supra, 2020).

Bu süreçte borçlar askıya alınmış ve devlet 150 milyar € ek bir federal bütçe yayımlamışlardır. Kısa Süreli Çalışma (**Kurzarbeit**), işletmelerin mesai saatleri kısa süreliğine azaltmalarına imkân tanırken, personellere çalışmayan saatler için hükümet tarafından destek verilen gelir yardımı sağlanmaktadır. Aynı bu dönemde, 22 Nisan tarihinde bu destek oranı mevcut maaşın %80'ine kadar artırılmıştır (Naumann, vd. 2020: 4). Almanya'da, büyük firma ve federal hükümet için likit garantiler, serbest çalışan ve küçük şirketler için de finans sağlanması için 700 milyar € yaklaşık iki yıllık devlet bütçesine eşdeğer büyük bir destek paketi oluşturmuştur. Lakin, salgının sakin etkilerine karşı kritik planda mücadele edebilmek için belki de en etkili yollarından biri, kısa çalışma ödeneği desteği olmaktadır (Boriola ve Collins, 2021).

Federal hükümetin mali desteğine ek olarak, pek çok eyalet ve belediyeler ekonomilerini iyileştirmek için 141 milyar € doğrudan yardım ve yaklaşık 70 milyar € hükümet düzeyinde kredi garantörleri tutarında kendi tedbirlerini açıklamıştır (IMF, 2021). Yeni vaka artışları ve buna ilişkin kilitlenmelerle yüz yüze kalan devlet, genç işçileri ve aileleri desteklemek için ekstra mali tedbirler getirmiştir ve 2020 Kasım ve

Aralık ayları için gelir tazminatı (%75'e kadar) kapsayan etkilenen işletmelere yardım etmek için var olan tedbirleri geliştirdi. Bu tedbirlerden bazıları 2021 tarihine kadar uzatıldı. 2021 Ek bütçesi olarak sağlık harcamaları için ekstra destekle birlikte bu tedbirleri desteklemektedir (IMF, 2021). İlk tedbirler arasında;

- Hastane kapasitesi, Ar-Ge harcamaları ve Sağlık ekipmanı harcamaları,
- İşyeri ve işçileri mevcut gelirlerini kontrol edebilmek için “kısa vadeli çalışmaya” (**Kurzarbeit**) erişim alanının artırılması, az gelirli ebeveynler için geliştirilmiş çocuk bakım destekleri ve bağımsız çalışanlar için temel gelir yardımına daha kolay erişiminin sağlanması,
- Faizsiz vergiye ekstra olarak Covid-19 salgınından ciddi bir şekilde etkilenen serbest meslek sahiplerine ve küçük işletmelere 50 milyar € finans desteği yıl sonuna kadar uzatmalar yapılmış ve yeni girişimciler için 2 milyar € sermaye sağlanmıştır,
- Haziran ayı destek paketi, “İşsizlik sigortası ve ebeveyn izni yardımlarının döneminin geçici olarak uzatılması” aileler için gelir desteği, sıkıntıda olan KOBİ'ler için fon, geçici KDV indirimi, İhracatçılar ve ihracatı fon desteği sağlayan bankalar için avantajlı kredi garantörleri, belediyeler için mali destek, dijitalleşme yatırımları ve yeşil enerjiyi içermektedir. Ağustos ayından itibaren devlet, kısa süreli çalışma desteğinin maksimum süresini 12 aydan 24 aya çıkarmıştır (IMF ,2021).

ECB tarafından yayımlanan tüm denetleyici ve operasyonel destekler ulusal gözetim altında bulunan Alman bankalarına genişletildi. Euro bölgesi seviyesindeki tedbirlere ekstra olarak:

- Bankalar için ekonomik dalgalanmaları engellemek için sermaye tamponunun %25'ten sıfıra indirilmesi
- Ticari bankalarla iş birliği içinde kamu kalkınma bankası (KfW) aracılığıyla firmalara sağlanan genişletilmiş kısa vadeli likidite desteğinin yeniden hibe etmek için ekstra olarak 100 Milyar euro kaynak sağlanmıştır,
- Mevcuttaki Finansal İstikrar Fonunun sistemini izleyerek, krizden etkilenen büyük şirketlerin öz sermayesini direkt satın almak ve sermaye durumlarını güçlendirmek için WSF içinde 100 milyar € tahakkuk edilmiştir. Covid-19 krizinden ekonomik olarak etkilenen aileler için 30 Haziran 2020 tarihine kadar 15 Mart'tan önce oluşturulan tüketici kredileri için üç ay süreyle

ödeme ertelemei uygulanmıştır. KfW garantöründe verilen krediler, bankaların kendi hibe desteğini, kaldıraç oranı ve yüksek limite maruz kalma hesaplanmasından muaf bulunmaktadır.

2020 mart ayında parlamento, likit olmayan işletmeler ve aşırı borçlu işletmeler tarafından iflas başvurusu yapma yükümlölüğü geçici bir süreliğine askıya alınmıştır. Yüksek borç yükü taşıyan firmalar için ertelenme süresi 30 Eylül 2020'ye daha sonra 30 Nisan 2021'e uzatılmıştır. Ekim 2020 tarihine kadar Ulusal denetim kapsamındaki Alman bankalarından temettü dağıtmamaları ve hisselerin geri alınmaması yönünde bir karar alınmıştır. Aralık 2020 tarihinden beri ilgili ECB tavsiyesine uygun olarak, Alman bankaları sınırlı temettü ödemelerine, ikramiye ödemelerine ve hisse geri alımlarına tabi kalmaktadır. şubat 2021'de Finansal İstikrar Konseyi, "konjonktür karşıtı sermaye tamponunun serbest bırakılmasını" 2021 dönem sonuna kadar uzatmıştır (IMF, 2021).

4.2.3. Çin Halk Cumhuriyeti Covid-19 pandemi döneminde sosyo ekonomik durumu

Aralık 2019 tarihinde Çin'de başlayan Covid-19 virüsü, toplum sağlığına verdiği tahribatın yanında ekonomik çöküşü de beraberinde getirdiği görölmektedir. Salgının tahrip sonuçlarını ilk yaşayan ülke olan Çin, salgın ile direnişte uyguladığı politikalarla spesifik farklar yaratırsa da bu uygulamalar bazı ekonomik durumları da beraberinde getirmektedir. Salgının ilk göröldüğü şehir olan Wuhan'ı tamamen kapatarak ilk kısım karantina uygulamasıyla ekonomik potansiyeli beklenmedik yavaşlatma noktasında ilk deneyimleyen ülke olduğu görölmektedir. Bundan dolayı, perakende satışlar, sınai üretim, arz ve talebin azalmasıyla bu negatif durumdan payını almış ve önemli düşüş yaşamışlardır. Covid-19 salgını sonucunda yaşanan ekonomik kriz, 2008 Küresel Krizi'ne göre daha olumsuz bir tabloyla karşı karşıya kalmışlardır. Bunun nedeni, Covid-19 salgının iş dünyasına, finans kurumlarına, hane halkına ve tüm piyasayı aynı anda etkilemesidir. Bununla birlikte Çin, pek çok gelişmiş ekonomilerdeki siyasetçiler tarafından salgını zamanında duyurmaması ve uluslararası toplumda gereken düzeyde iş birliği yapmamakla suçlanmaktadır (Strateji ve bütçe başkanlığı, 2020: 16-17).

Covid-19 Çin ekonomisinden doğrudan üretim üzerinde etkisi olduğu görölmektedir. Çin'deki üretim miktarı, Hubei eyaletinde ve başka bölgelerdeki kapanma önlemlerinden oldukça etkilendiği görölmektedir. Pek çok kurum Çin'e bağımlı olmaktadır. Çin'deki fabrikaların kapanmasından dolayı pek çok önemli firmanın üretimi

durmuştur. İnsanların eve kapanmaları ve eskisi gibi tüketim yapmamalarından kaynaklı uluslararası firmaların toplam satışları azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte üretimin Çin’de durgunlaşmasıyla birlikte global tedarik zincirlerinin akışı da bozulduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, Çin’den gelen veriler doğrultusunda, uluslararası firmalar üretimde küçülmeler yaşamaya başlamıştır. Uluslararası sınırlanmış olan taşımacılık, dünya genelindeki ekonomik faaliyetleri daha da durgunlaştırmaktadır. Şirketler ve tüketiciler arasındaki birtakım şoklar olağan tüketim kalıplarını çürütmüş ve piyasa anomalileri yaratmaktadır. Dünya genelindeki finans piyasaları değişikliklere tepki göstermiş ve bunun sonucunda küresel hisse senedi endeksleri gerilme göstermektedir (Öztürk ve Suluk, 2021: 271).

Yaklaşık 4,9 trilyon RMB (ya da GSYİH’nın %4,7’si) değer isteğe bağlı mali tedbir açıklanmıştır ve bunun yaklaşık 4,2 trilyon RMB’sinin 2020’de uygulandığı tahmin edilmektedir. Temel tedbirler şunları içermektedir:

- Salgın tedbir ve kontrol harcamalarının yükseltilmesi,
- Tıbbi ekipman üretimi,
- İşsizlik sigortası ödemelerinin daha hızlı yapılması ve göçmen işçileri de kapsayacak biçimde genişletilmesi,
- Sosyal güvenlik primlerinden feragat ve vergi indiriminin yapılması,

Yapılan ek kamu yatırımları, otomatik denge bütçe yardımını daha artırmıştır. Bu durum kamu sektöründe daha yüksek olması beklenmektedir. Örneğin; bütçe harici destek, KOBİ’ler için 400 milyar RMB (GSYİH’nın %0,4’ü) değerinde ek garantörler ve elektrik, limanlar ve yollar gibi kalemlerin harcamaları için 900 milyar RMB’nin (GSYİH’nın %0,9’u) üzerinde tarife ve ücret indirimleri içermektedir (IMF, 2021).

Çin hükümeti aynı zamanda para politikası yardımı sağlamıştır ve finansal piyasa dengesini korumak için harekete geçmiştir. Temel tedbirler arasından bunlar yer almaktadır:

- Açık piyasa işlemleri (orta vadeli borç sağlama ve ters repo kolaylıkları) yoluyla bankacılık sistemi için likidite desteği,
- Günlük ihtiyaç üreticilerini, tıbbi malzeme, orta ölçekli, küçük ve mikro işletmeleri ve tarım sektörüne yardım etmek için tekrardan borç verme ve tekrardan iskonto olanaklarının 1,8 trilyon RMB çıkartılması (2020 dönem sonunda aşamalı olarak geri çekecek) ve faiz oranlarının %50 baz puan

(tekrardan borç verme olanakları) ve %25 baz puan (tekrardan iskonto etme kolaylığı) azaltılması,

- 30 baz puan yükselişte, 7 günlük ve 14 günlük ters repo faizlerinin, 1 yıl vadeli kredi verme fırsatı (MLF) hedeflenen MLF faizinin ve faiz oranı ilk olarak 30 ve 20 baz puan düşürülmüştür,
- Mikro ve küçük çaplı işletmelere (MKİ'ler) yarar sağlayan geniş kapsamlı finansman özelliklerini karşılayan büyük orta çaplı bankalar için 50 ve 100 baz puan oranında planlanan RRR indirimleri, anonim bankalar için ekstra 100 baz puan ve KOBİ'leri teşvik amacıyla küçük ve orta çaplı bankalar için 100 baz puan verilmiştir,
- İlk olarak 72 baz puan verilen fazla rezervlerin 35 baz puana düşürülmesi,
- Bankaların kredi limitini özel işletmelere ve KOBİ'lere sağlanan kredi limitinin büyütülmesi (350 Milyar RMB),
- Kobilere borç verilmesini desteklemek için farklı araçların sunulması, mevcut bankaların yeni teminatsız kredilerinin %40'ını karşılamak için sıfır faizli "kredi verme için finansman" planı (400 milyar RMB) ve borç ilkelerinin %1'ini (40 milyar RMB) teşvik ederek ideal krediler için ödeme gecikmelerini daha da uzatmaya yardım etmiştir,

Çin hükümeti aynı zaman da salgından etkilenen şirketlere, hane halklarına ver geri ödeme zorluğu çeken eyaletlere mali destek sağlamak için dengeli anlayış gibi unsurları da kapsayan finansal koşullardaki sıkışmayı engellemek için pek çok sayıda adım atmıştır. Temel tedbirler şunlardır;

- Bankalardan teminatsız KOBİ borçlarının teşvik edilmesi de kapsayacak şekilde KOBİ'lere borç verilmesinin destek edilmesi, büyük bankaların KOBİ'lere borç vermesi ve büyüme hedefinin %30'dan %40'a yükseltilmesi ve bankaların MKİ'lere borç vermesi için bir geliştirme sistemi oluşturması,
- 2021 yılın sonuna kadar uzatılması sonucunda kredi borç ödemelerinin ertelenmesi ve online krediler için kredi limitlerinin hafifletilmesi ve hane halkı ve ideal KOBİ'ler için başka kredi destek önerilerinin verilmesi,
- Kredi garantörleri için mali yardımın artırılması,
- Varlık yönetimi reformunun yürütülmesinde esneklik sağlanması,
- Belediyelerin konut politikalarını genişletilmesi gibi.

4.3. Pandeminin Makroekonomik Etkileri

Covid-19 genişlemesiyle ekonomik Faaliyetlerin önemli oranda yavaşlamasına sebep olmuştur. Küresel ölçekte hisse senedi değerlerinde bir düşüş yaşanmaktadır. Bu azalma, hisse senedi değerlerindeki hareketliliğin artmasına ve bu durum nominal faiz oranlarının azalmasına neden olurken bunun neticesinde reel GSYİH’de daralmalar gözlenmektedir (Karabacak, 2020: 8). Küresel ölçekteki bir salgının talep ve arz yönlü etkileri sebebi ile ekonomilerde bazı şoklar oluşturma ihtimali bulunmaktadır. İnsanlar arasında yüz yüze etkileşimleri minimuma indirerek, enfeksiyonel hastalıklardan kaçınmaya çalıştıkları için, toplu taşıma, perakende satışlar, oteller, restoranlar ve turizm gibi hizmet alanlarında talepte keskin düşüşler yaşanmaktadır. Sigorta sektörü gibi diğer endüstriler de önemli oranda etkilenmektedir. Bu bağlamda, sağlık sektörü talepte bir yükseliş yaşayacak ve hızlı bir biçimde strese girecektir. Bir pandemi salgının tüketici güvenliğini olumsuz etkilemesi, toplam tüketimde düşüşe sebep olması ve tüketim alışkanlıklarında dönüşüm yaratması muhtemeldir. Bunun yanında pandemik salgın döneminde aşağıdaki değişimlerin yaşanması muhtemel dahilindedir;

- Güçlü bir salgın uluslararası ticarete bir gerilemeye yol açacağı muhtemeldir. Ekonomik sonuçların piyasaların büyük belirsizlik durumlarında yoğun tepki gösterme eğilimiyle daha da gerilemesi durumunda yatırımcı güveni etkilemektedir.
- Pandemide, verimliliği azalması ve işgücünün büyüklüğü, üretim süreçlerinin bozulması ve daha yüksek maliyetli uygulamalara geçiş sebebiyle arz şokuna sebep olmaktadır.
- Ayrıca, son dönemlerin teknolojisindeki gelişmeler, bilhassa hizmet sektöründeki (bilgi teknolojisi, finans gibi) bazı firmaların, çalışanlarının evden çalışmasına ve elektronik iletişimle iş yapmasına destek olabilmektedir.
- Devletlerin bir salgının başlamasını engellemek, salgın başladığında toplum güvenliğini koruma ve zararlı etkileri kontrol altına alma çabaları ile beraber ekonomik etkileri ortaya çıkmaktadır.
- İnsanların eve kapanma girişimleri muhtemelen seyahat, turizm ve ticarete düşüşlere sebep olacaktır. Modern üretim aşamalarının giderek globalleşen doğası göz önünde bulundurulduğunda, ülkeler içindeki ve uluslararası

Çin’de ortaya çıkıp çok hızlı bir sürede tüm ülkeleri etkisi altına aldığı görülmektedir. Yaşanan bu küresel pandeminin sonucunda uluslararası ekonomiler birbirinden etkilenmektedir (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 129). Dünyanın farklı bölgelerinde, çok değişik etkiler yaratan Covid-19 pandemik krizi hem büyüklüğü hem etki alanının büyüklüğü hem insanların bilgi ve iletişim seçeneklerinin çok farklı olması nedeniyle, insanların ilk defa bu derece etkileşimli bir biçimde yaşadığı küresel bir kriz olarak değerlendirilmektedir (Şen ve Batı, 2020: 75).

Pandeminin etkilerini en aza indirmek için pek çok ülkede farklı ekonomik ve sosyal önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin öncelikli hedefi, ülke sağlık sisteminin çökmesini engellemek ve insan sağlığını korumak olmaktadır. Bu kapsamda, yapılan kararlardan özellikle ekonomik kapanma ve karantina gibi önlemler, iktisadi faaliyetler üzerinde güçlü kısıtlayıcı sonuçlara yol açmaktadır. Aynı zamanda maske kullanımı, sosyal mesafe kurallarının uygulanması ya da zorunlu duruma getirilmesi, uzaktan eğitim programları ve sokağa çıkma yasaklarının uygulanması gibi yöntemlerle Covid-19 ile mücadele desteklenmektedir (Starteji ve Bütçe Başkanlığı, 2020: 5).

Ekonomik göstergelerde genel olarak beklentiler olumsuz biçimde gerçekleşmektedir. Uluslararası ekonomide etkilerini çok çabuk gösteren Covid-19 pandemisi sebebiyle uluslararası mali kuruluşlar 2020’nin ilk çeyreğinde küresel ekonomik görünüm tahminin ve raporlarının aşağı yönlü olarak yeniden düzenlemek durumunda kaldığı görülmektedir (Kaya, 2020: 231). Başlangıç aşamasında karantinalar, şehirlerin kapatılması ve seyahat kısıtlamaları gibi yapılan tedbirler, genel talep ve arzda azalmaya yol açtığı görülmektedir (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 2020: 2).

Tablo 4.2. Gelişmiş ülkelerde ve Türkiye’de ekonomik büyüme oranları (%)

	2019	2020	2021	2022	2023
Avusturalya	2,2	-0,3	2,1	4,3	3,0
Brezilya	1,2	-3,3	4,8	3,0	2,9
Kanada	1,9	-5,0	5,3	3,8	1,1
Çin	6,0	2,2	8,4	3,0	5,2
Fransa	1,8	-7,5	6,4	2,5	0,7
Hindistan	3,9	-5,8	9,7	7,0	7,6
Japonya	-0,4	-4,1	2,6	1,0	1,9
Türkiye	0,8	1,9	11,4	5,5	4,5
Birleşik Krallık	1,6	-10,4	8,7	4,3	0,1
ABD	2,5	-2,2	5,8	1,9	2,5
Almanya	1,1	-3,8	3,2	1,8	-0,3
İtalya	0,5	-9,0	8,3	4,0	0,9
Avrupa Birliği	1,8	-5,7	6,0	3,5	0,5

Kaynak: (The Word Bank, 2024).

Tablo 3.2. 2019 verilerini incelediğimizde, Çin ve Türkiye hariç belirtilen diğer ülkelerde büyüme oranları çok düşüktür. Bu anlamda 2019 yılının en büyük büyüme oranı %6,0 oranla Çin, en düşük büyüme oranına %-0,4 oranla Japonya’da görülmüştür. 2020 yılına gelindiğinde tabloda belirtilen ülkelerde önemli ölçüde ekonomik daralma yaşanmıştır. 2020 yılı tarihinde ülkelerin Covid-19 pandemisine karşı almış olduğu önlemlerin genel talep ve arzın azalması neticesinde ekonomiye olumsuz etkileri net bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda 2020 yılının en düşük büyüme oranı %-10,4 ile İngiltere’de yaşanmıştır. %9,0 oranla onu İtalya takip etmiştir. 2020 yılında en büyük büyüme oranı tekrardan %2,2 oranla Çin’de görülmüştür. %1,9 oranla Türkiye onu takip etmiştir. 2021 yılına gelindiğinde aşı çalışmaları neticesinde büyüme oranlarında pozitif bir büyüme görülmektedir. %11,4 en büyük büyüme oranıyla Türkiye ilk sırayı Çin’den almıştır. %8,7 oranla İngiltere onu takip etmiştir. 2022 yılında bir önceki döneme göre düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde en büyük büyüme oranı %7,0 oranla Hindistan’da görülmüştür. En küçük büyüme oranı %1,0 oranla Japonya’da görülmektedir. 2023 yılı itibariyle pandemi dönemini geride bırakan dünya en büyük büyüme oranını %7,6 oranla Hindistan’da ve en düşük büyüme oranını %-0,3 oranla Almanya’da görmektedir.

4.3.2. İstihdam üzerine etkileri

Covid-19 pandemisi ekonomik durgunluğu çok ciddi bir ekonomik krize çevirerek, finansal bir krizin de önünü açmaktadır. Bu durum devletlerin sadece, pandeminin neden olduğu sağlık problemleri ve çoklu ölümlerle değil, aynı zamanda çok ciddi ekonomik krizlere, çok büyük işsizlikle, istihdam kayıplarıyla, açlık sorunlarıyla ve artan yoksullukla beraber finansal çöküşle karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır (Eroğlu ve durmuş, 2020: 423). Covid-19 pandemi sürecinde devletlerin, kente girişlerin ve okulların kapatması, evde kalmanın zaruri kılınması ve büyük toplantıların yasaklanması gibi önlemlerin enfeksiyonun yayılımını yavaşlatmasının yanında ekonomi üzerinde güçlü bir hasar bıraktığı görülmektedir (Kılıç, 2021: 926).

Diğer yandan pandeminin sebep olduğu ekonomik hasar özellikle küresel ölçekte özel sermaye şirketlerini etkilemektedir. Toplamda 436 milyon şirketin pandemiden çok büyük etkilendiği ve bunun 111 milyonunun imalat, 232 milyon toptan ve perakende

firmaları, 51 milyonunun gıda ve konaklama hizmetleri ve kalan 42 milyonun emlak ve diğer işletmeler olduğu belirtilmektedir (Eroğlu ve durmuş, 2020: 423).

Tablo 4.3. Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de işsizlik oranları (%)

	2019	2020	2021	2022
ABD	3,7	8,1	5,3	3,6
Almanya	3,1	3,9	3,6	3
Avusturalya	5,2	6,5	5,1	3,7
Fransa	8,4	8	7,9	7,4
Birleşik Krallık	3,7	4,5	4,8	3,6
İtalya	9,9	9,2	9,5	8,1
Japonya	2,4	2,8	2,8	2,6
Kanada	5,7	9,5	7,5	5,2
Türkiye	13,7	13,1	12	10
Çin	3,6	4,2	3,8	3,7
Rusya	4,8	4,6	5,6	5,2

Kaynak: (ILOSTAT,2024).

Tablo 3.3'te 2019 verileri incelendiğinde, 2019 tarihinde en büyük işsizlik oranı %13,7 oranla Türkiye'de görülmektedir. En düşük işsizlik oranı %2,4 oranla Japonya'da görülmektedir. 2020 yılına gelindiğinde pandemiyle ilgili alınan tedbirler neticesinde pandemiden pek çok sektör etkilemiş ve bu dönemde birçok işyeri kapanmıştır ve bu şirketlerde çalışan birçok insanlar işsiz kalmıştır. En çok etkilenen ülkeler arasında ABD 2019'da %3,7 işsizlik oranından, 2020 yılına gelindiğinde %8,1 oranında yükseliş yaşamaktadır. Kanada'da 2019 yılında %5,7 olan işsizlik oranı 2020 yılında %9,5 oranında yükseliş görülmektedir. 2021 yılına gelindiğinde Rusya, İngiltere ve İtalya haricinde tabloda belirtilen diğer ülkelerde işsizlik oranlarında azalış görülmektedir. En hızlı azalışları ABD 2021 yılında %2,8 düşüş yaşayarak %5,3 seviyesine gelmiştir. Kanada %2,0 bir düşüş yaşayarak %7,5 seviyesine geldiği görülmektedir. Covid-19 virüsünün ilk çıktığı ülke olan Çin işsizlik oranların en az değiştiği ülkelerdendir. 2020 yılında %4,2 olan işsizlik oranı, 2021 tarihinde %3,8 seviyesini görmüş bir sonraki dönemde %1 azalma yaşayarak 2022 yılında %3,7 oranında olduğu görülmektedir.

4.3.3 Enflasyon üzerine etkileri

Gelişmiş Ülkelerde özellikle tek haneli düşük değerlerini koruyan enflasyon seviyeleri, gelişmekte olan ülkelerde yüksek seviyelerde seyredebilmektedir. İthal mal ve talebin gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek olması enflasyon oranlarında baskı oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dış borçları ve bütçe açıklarının yüksek

olması, döviz fiyatlarındaki artışlar sonucunda ulusal para biriminin seviyesinin düşmesine sebep olmaktadır. Bu durum enflasyon seviyelerinin yukarı yönlü tepki vermesine neden olmaktadır. Enflasyon seviyelerinin devletlerin “özel kesim sermaye yapısı” ve “kamu kesimi mali yapısı” ile bağlantılı olduğu görülmektedir (Kaya, 2020: 228).

Küresel ölçekte yaşanan Covid-19 salgının neticesinde tüm dünya da ekonomik krizler yaşandığı görülmektedir. Yaşanan bu krizlerde enflasyonist etkinin oranı da oldukça büyüktür. Salgının en yüksek olduğu 2020 tarihi itibarıyla alınan önlemler doğrultusundan bağlantılı olarak petrol fiyatlarında düşüş yaşanmış, devletlerin döviz kurlarında farklı etkilerden dolayı dalgalanmaların olması, arz ve talep arasında yaşanan değişimler neticesinde enflasyon oranları da etkilendiği görülmektedir (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 134).

Tablo 4.4. Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık%)

	2019	2020	2021	2022	2023
Almanya	1,4	0,1	3,1	6,9	5,9
ABD	1,8	1,2	4,7	8,0	4,1
Avusturya	1,6	0,8	2,9	6,6	5,6
Birleşik Krallık	1,7	1,0	2,5	7,9	6,8
Brezilya	3,7	3,2	8,3	9,3	4,6
İtalya	0,6	-0,1	1,9	8,2	5,6
Hindistan	3,7	6,6	5,1	6,7	5,6
İspanya	0,7	-0,3	3,1	8,4	3,5
Japonya	0,5	0,0	-0,2	2,5	3,3
Kanada	1,9	0,7	3,4	6,8	3,9
Türkiye	15,2	12,3	19,6	72,3	53,9
Çin	2,9	2,4	1,0	2,0	0,2
Fransa	1,11	0,5	1,6	5,2	4,9
Avrupa Birliği	1,6	0,5	2,6	8,8	6,3

Kaynak: (The World Bank, 2024).

Tablo 3.4’te 2019 ve 2023 yılları arasında talep ve arz faktörlerine bağlı kredi genişlemesi yaşandığı görülmektedir. Dünya enflasyonunu tetikleyen genellikle zorunlu mallarda görülen arz problemleri ve bunun sonucunda oluşan talebin hızlı artmasıdır. Gıda, ulaştırma, sağlık harcamaları gibi mal ve hizmet sektörlerinde yaşana fiyat artışı ekonomi üzerinde olumsuz etki bırakmaktadır. Covid-19 pandemisinde arz zincirinde yaşanan problemler tabloda belirtilen ülkelerde incelendiğinde, 2019 tarihinde en yüksek enflasyon oranına sahip %15,2 oranla Türkiye görülmektedir. Onu %3,7 oranla Brezilya takip etmektedir. 2020 yılında Hindistan haricinde belirtilen ülkelerde enflasyonda bir

düşür görülmektedir. 2020 yılında Japonya ve Çin haricinde belirtilen ülkelerde enflasyonun artışı görülmektedir. 2022 yılına gelindiğinde Türkiye’de çok ciddi bir enflasyon yükselişi görülmüştür. 2023 yılına gelindiğinde belirtilen ülkelerde bir enflasyonda bir küçülme görülmektedir.

4.3.4. Ticaret üzerine etkileri

Uluslararası ticaretin içeriği, üretim açısından ihracat sektörünü, tüketim açısından ise ithalat sektörünü etkilediği görülmektedir. Covid-19 pandemisi üretim ve tüketim açısından değerlendirildiğinde ise uluslararası ticarete etkisinin çok büyük olduğu görülmektedir. Pandeminin ilk başladığı ülke olan Çin dünya üretim merkezi ya da hammadde tedarikçisinin sağlandığı ülke olması ve bu bölgedeki fabrikaların işlevini durdurması sonucunda tedarik zincirini kırmıştır. Bu sebeple hem Çin hem Çin’den gelen hammadde açısından üretimini devam ettiren bölgelerde, önemli bir üretim kaybı yaşanmaktadır. Bu aşama ihracatçı sektörlerde ciddi kayıplar yaşamasının en mühim gerekçesi olarak görülmektedir. Aynı zamanda tüketim açısından bakıldığında da aynı tablolar görülmektedir. Genellikle sağlık malzemeleri, gıda gibi temel mallar haricinde tüketiciler karantina sürecinde eve kaldıkları için pek çok sektörde ciddi talep yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Bu sektörlerin başında, pek çok ekonominin %50’sinden fazlasını karşılayan hizmet sektörü gelmektedir (Şanlı, 2020: 600). Aynı zamanda karantina ve kısıtlamaların fazlaşmasından kaynaklı artan işsizlik, gelirin düşmesine neden olacağından tüketimde azalmalar meydana gelmektedir (Çütçü, 2021: 4).

Tablo 4.5. Gelişmiş ülkelerde mal ve hizmet ithalatı (%)

	2019	2020	2021	2022
ABD	1,1	-8,9	14,1	8,6
Fransa	2,3	-12,1	8,0	5,9
Almanya	2,8	-9,1	8,6	6,9
Japonya	0,9	-7,2	9,4	9,0
Rusya	2,8	-12	17,3	6,8
Çin	-3,6	-1,3	19,1	8,4
İngiltere	2,7	-17,8	1,6	9,8
Kanada	0,3	-11,2	12,7	10,3
İtalya	-0,6	-12,5	13,4	10,2
Türkiye	-4,2	7,9	3,4	10,4

Kaynak: (IMF, 2024).

Uluslararası piyasada salgınla azalan talep, ihracat hacminin de azalmasına neden olmaktadır. Dünya çapında ülkelerin ihracat hacimleri daralmış, özellikle salgının etkisinin çok fazla hissedildiği 2020 Mart ve Nisan ayı üretimde görülen durgunlukla beraber ihracat gelirlerinde de küçülmeler yaşanmaktadır (Tekin, 2021: 349).

Tablo 4.6 Gelişmiş ülkelerde mal ve hizmet ihracatı (%)

	2019	2020	2021	2022
ABD	-0,6	-13,5	5,4	8,1
Fransa	1,5	-16,1	7,4	6,9
Almanya	1,1	-1,0	9,3	5,9-
Japonya	-1,4	-11,7	13,1	7,7
Rusya	-3,3	-4,2	3,1	5,5
Çin	0,4	2,2	19,6	4,6
İngiltere	2,6	-16,4	0,3	8,7
Kanada	1,2	-10,5	5,0	8,4
İtalya	1,6	-13,7	12,9	9,4
Türkiye	7,8	-14,8	21,3	6,9

Kaynak: (IMF, 2024)

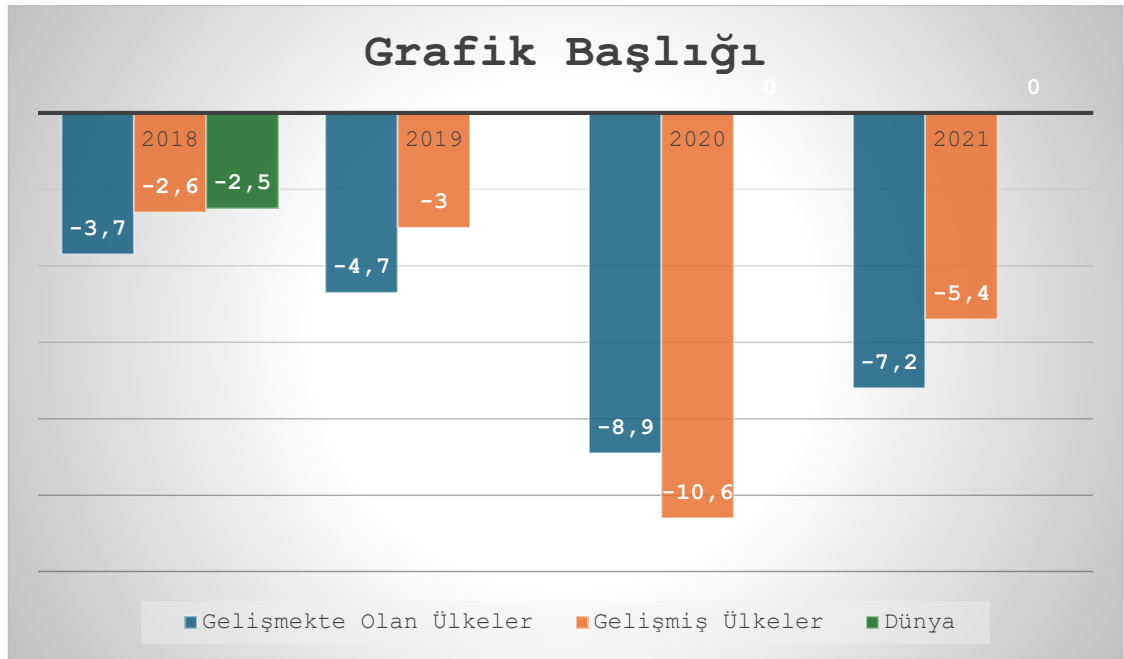
Tablo 3.5 ve 3.6 belirtilen veriler incelendiğinde Covid-19 pandemisi sonucunda üretim ve tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişimler ticaret üzerinde etkiler yarattığı görülmektedir. 2020 yılında Covid-19 için alınan tedbirler neticesinde belirtilen ülkelere önemli ithalata azalmalar görülmüştür. Bu durum ihracatta aynı şekilde yaşanmıştır. Dünyanın üretim ve hammadde tedarikçisinin merkezi olan Çin pandemim başlangıç noktası olmasına rağmen belirtilen ülkelere ithalat ve ihracat oranları daha yüksektir. 2021 yılına gelindiğinde ithalat ve ihracat büyümeler yaşadığı görülmektedir. Serbestleşme sürecinin başlaması ihracat ve ithalat yavaş yavaş birbirini karşıladığı görülmektedir. 2021 yılında en büyük büyümeler Çin, Rusya ve ABD görülmektedir. 2022 yılına gelindiğinde ise ihracatta durum Türkiye ve Çin için ters dönmeye başlamıştır. Türkiye bir önceki dönem %21,3 ihracat oranı 2022 yılına gelindiğinde %6,9 oranında gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Çin %19,6 ihracat oranı 2022 yılına gelindiğinde %4,6 oranında daralma olduğu görülmektedir.

4.3.5. Kamu finansmanı üzerine etkileri

Kamu finansman dengesinin korunması makro ekonomik bakımdan çok önemli olmaktadır. Kamu finansman açıkları karşısında, üretim kapasitesi ve yurtiçi yatırımın artırılmadığı sürece ekonomi ciddi sıkıntılar yaşayacağı görülmektedir. Kamu finansman

dengelesizlikleri neticesinde enflasyon, büyüme, kalkınma ve faiz gibi makro parametreler olumsuz açıdan etkilenmektedir. Bu sebeple öncelikli olarak değerdendiridğimiz gösterge uluslararası ölçekte kamu finansman istikrarının korunması olmaktadır (Kaya, 2020: 228). Enflasyon, iç ve dış borçlanma, devletlerin en önemli ekonomik problemi olmaktadır. Konjonktürel dalgalanmalar, bütçenin daima açık vermesi, büyük oranda kayıt dışı ekonomi, israf, borcun yine borçla finanse edilmesi, bazı zamanlar doğal afetlerin meydana gelmesi ve iç, dış borçlanmanın yüksek oranlarda olması gibi sıralanmaktadır (Sugözü ve Yiyit, 2010: 365).

Grafik 4.1. Kamu net borç alma ve borçlanma (GSYİH %)

Kaynak: (IMF, 2024)

Görüldüğü üzere grafik 3.1 göre 2019 yılında gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde kamu finansman dengesinde ufak değişimler yaşanmıştır. Ancak 2020 yılı dönemine gelindiğinde virüsün etkisiyle tablo pek parlak değildir. Bu dönemde kamu borç dengesi negatif yönde artış göstermiştir. Gelişmiş ülkelerde %-10,6 oranı 2021 yılına gelindiğinde %5,2 değerinde borçlanmada azalma göstererek %-5,4 oranında görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise 2019 yılında %-8,9 oranında seyredirken 2021 yılında bir miktarda olsa ters dönmeye başlamış ve %-7,2 oranına ulaşmıştır.

5.COVID-19 SÜRECİNDE YAŞADIĞI SORUNLAR VE GELİŞTİRDİKLERİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: TÜRKİYE

Türkiye'nin 2008 yılında yaşamış olduğu kriz nedeniyle ekonomik yapısında oluşan derin etkileri henüz geçmemişken, 2019 yılının son çeyreğinde salgın kriziyle beraber işsizlik ve yüksek enflasyon oranlarıyla karşılaştığı bir ortam yakalamıştır. Salgının yayılmasıyla birlikte Türkiye'de oluşan ekonomik sonuçlar Mart ayının ilk günlerinde, dış ticaret ve turizm gibi önemli sektörlerde hissedilmeye başlanmış ve arz, talepteki daralmalar Nisan ayı itibariyle yaşandığı görülmektedir (Ordu, 2022: 416).

5.1. Pandemiye Karşı Türkiye'de Alınan Koruyucu Önlemler

2004 yılında Türkiye'de ilk kez pandemi hazırlık çalışmaları başlamış ve 2006 yılında Sağlık Bakanlığı temsilcilerinin öncülüğünde konunun uzmanları ve akademisyenlerin bir araya gelerek hazırladıkları bu çalışma "Pandemi Hazırlık Planı Başkanlık Genelgesi" adıyla sunulmaktadır. Bu bakımdan "İl Pandemi Planları da" hazırlanarak, yapılan planlar ülke çapında tatbik edilmiş ve "Küresel Bir Grip Salgını (Pandemi) Konusunda Yapılması Gereken Hazırlıklar" şeklinde ilan edilmektedir. Bu bağlamda 2009 yılında meydana gelen H1N1 virüsünün yaşatmış olduğu tecrübeler neticesinde Dünya Sağlık Örgütü'nün başkanlığında "Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi" her ülkenin oluşabilecek influenza virüslerine karşı önlem alması amacıyla kendi ulusal planlarını oluşturması gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Türkiye bu uyarıyı dikkate alarak kendi ulusal pandemi planını hazırlayan devletler arasına girmiştir. Bu bakımdan öncelikle "Pandemi Hazırlık Planı Hazırlama Komitesi" oluşturulmuş ve konuya ilişkin çalışmalar başlatılmaktadır (Sertdemir, 2020: 19).

Pandemiyle ilgili tüm müdahaleler ve aktiviteler, yürürlükteki sağlık mevzuatı esasında gerçekleşmektedir. Gerektiği zaman başvurulacak mevzuatlar aşağıda belirtilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlük, 2020: 22).

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
- 24.04.1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu
- 07.05.1987 tarih 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu
- 10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi

- Bulaşıcı Hastalıklar Sürveyans ve Kontrol Esasları Yönetmeliği (30.05.2007 tarih ve 26537 sayılı Resmî Gazete)
- Uluslararası Giriş Noktalarında Uygulanacak Çevre Sağlığı İşlemlerine Dair Yönetmelik (03.11.2013 tarih ve 28810 Sayılı Resmî Gazete)
- Bulaşıcı Hastalıkların İhbar ve Bildirim Sistemi Konulu Genelge (23.10.2015 tarih ve 2015/18 sayılı)
- Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberi Hakkındaki Genelge (11.09.2018 tarih ve 2018/22 sayılı).

Türkiye’de sağlık alanından sorumlu olan Sağlık Bakanlığı, Covid-19 pandemi sürecinin ortaya çıkmasıyla beraber gerekli organizasyonu kurup önlemler alındığı görülmektedir (Yücesan ve Özkan, 2020: 136). Çin’de ilk Covid-19 vakaların görülmesinden itibaren, Türkiye DSÖ tarafından pandemi ilan edilmesi beklenmeyip, virüsün ülkeye girişini engellemek adına, 10 Ocak 2020 tarihinde başlayan tedbir çalışmaları, güncellenerek devam etmektedir. Covid-19’un ilk ortaya çıktığı günden itibaren Türkiye’de yaşanan önemli gelişmeleri doğru bir şekilde değerlendirebilmek için bu süreci kronolojik olarak bu şekilde sıralamak mümkündür (Budak ve korkmaz, 2020: 72).

Tarih	Alınan Önlemler
6 Ocak	• Türkiye, Dünya Sağlık Örgütü tarafından acil durumun ilan edilmesini beklenmeden harekete geçerek virüse karşı bir operasyon merkezi kurdu.
10 Ocak	• Sağlık Bakanlığı başkanlığında “Koronavirüs Bilim Kurulu” oluşturulmuştur.
14 Ocak	• “2019-nCoV Hastalığı Rehberi” yayımlanmıştır.
20 Ocak	• Türkiye’de ilk şüpheli vakadan numune alınmıştır.

23 Ocak	• Çin'e yapılan uçuşlarda termal kamera uygulaması başlatılmıştır.
27 Ocak	• Dışişleri Bakanlığı tarafından seyahat önerisi yayımlanmıştır.
1 Şubat	• Çin'in Wuhan kentinde yaşayan Türk vatandaşları Türkiye getirilmiştir.
5 Şubat	• Çin-Türkiye arasında yapılan tüm uçuşlar askıya alınmıştır.
7 Şubat	• Çin'le yapılan tüm hayvan ithalatları durdurulmuştur.
12 Şubat	• Dünya en hızlı sonucu veren yerli tanı kitinin yurt dışına gönderileceği açıklanmıştır.
23 Şubat	• İran'dan Türkiye'ye yapılan demir yolu, hava ve kara seferleri durdurulmuştur.
29 Şubat	• Güney Kore, İtalya ve Irak ile yapılan tüm seyahatler durdurulmuştur.
3 Mart	• Umre dönüşlerinde 14 gün karantina uygulamasına dikkat edilmesi hususunda bilgilendirilme yapılmıştır
11 Mart	• Türkiye'de ilk vaka açıklandı Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet

	Nuri Ersoy ortak bir basın açıklamasıyla yeni önlemleri açıklanmıştır.
12 Mart	• Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında koronavirüs toplantısı yapılmıştır. • Okullar eğitime ara verilmiştir. • Spor müsabakalarının seyircisiz oynanmasına karar alınmıştır.
13 Mart	• Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Mehmet Cahit Turhan, Adalet Bakanı Abdülhamit Gül yeni tedbirler açıklanmıştır. • Hastanelere ziyaret kısıtlamaları getirilmiştir. • Cezaevleri görüşleri 2 haftaya kadar ertelenmiştir. • Alo 184 SABİM hattının Covid-19 ile ilgili bilgi verilmesi kararı getirilmiştir. • Almaya, İsveç, Hollanda, Belçika, Avusturya ve Norveç'te uçuş yasağına eklenmiştir.
15 Mart	• Umreden dönenen tüm vatandaşlar Ankara ve Konya'daki öğrenci yurtlarına yerleştirilmiştir.
16 Mart	• Covid-19 virüsünün Türkiye genelinde hızla yayıldığı açıklanmıştır.

	• Uçuş yasağı 6 ülkeye daha getirildi. Uçuşların askıya alındığı ülke sayısı 20'ye yükselmiştir. • Bazı işletmelerin faaliyetleri geçici süreyle durdurulmuştur. • Cuma namazı dahil olmak üzere mescit ve camilerde namaza ara verilmesine karar verilmiştir.
17 Mart	• Türkiye Covid-19 virüsünden kaynaklı ilk ölüm yaşanmıştır. • Vaka sayısı 98 yükselmiştir.
21 Mart	• 65 yaş üstü vatandaşlara sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.
22 Mart	• THY, Hong Kong, Addidas Ababa, Washington, New York ve Moskova dışındaki tüm yurt dışı uçuşlarını 27 Mart'tan 17 Nisan'a kadar durdurulmuştur.
23 Mart	• Vaka sayısı 1529'a yükselmiştir. • Toplam can kaybı 37'e yükselmiştir. • Marketlerin 09.00-21:00 saatleri arasında hizmet verilmesine karar verilmiştir. • Marketlerdeki müşteri sayısına sınırlama getirilmiştir. • Şehirler arası ve şehir içi yolcu taşıma araçlarının kapasitesinin yarısı kadar yolcu alınmasına karar verilmiştir.

25 Mart	• Ekonomik destek paketi yayımlanmıştır.
27 Mart	• Covid-19 sonuçları Sağlık Bakanlığı tarafından günlük tablolar halinde paylaşılmaya başlanmıştır.
30 Mart	• “Biz bize Yeteriz” kampanyası başlatılmıştır.
1 Nisan	• Salgınla mücadelede kullanılmak üzere İtalya ve İspanya’da tıbbi malzeme yardımı yapılmıştır.
3 Nisan	• 30 Büyükşehir ve Zonguldak şehrine 15 gün süreyle giriş ve çıkışlar yasaklanmıştır.
4 Nisan	• 20 yaş altı vatandaşlara sokağa çıkma sınırlandırılması getirildi. • Ukrayna’da bulunan 103 Türk öğrenci Türkiye getirildi. Sakarya öğrenci yurduna yerleştirilmiştir.
5 Nisan	• 20-65 yaş aralığındaki vatandaşlara ücretsiz maske dağıtımı yapılmıştır.
8 Nisan	• Karantina uygulanan şehir sayısı 156’ya çıkarılmıştır.
9 Nisan	• Özel hastanelerin Covid-19 tedavisi için ek ücret almayacağı bildirilmiştir.

10 Nisan	• Salgınla mücadelede kullanılmak üzere İngiltere'ye tıbbi malzeme yardımı yapılmıştır.
12 Nisan	• Sokağa çıkma yasağının getirilmesinden sonra gelişen kaostan kendini sorumlu tutan İçişler Bakanı Süleyman Soylu İstifa etmiş ancak Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan tarafından istifası kabul edilmemiştir.
14 Nisan	• THY tüm dış hat uçuşlarını 20 Mayıs 2020'ye kadar iptal ettiğini açıklamıştır.
15 Nisan	• Cezaevindeki yoğunluğu azaltmak için 90.000 mahkûmu tahliye etmiştir.
16 Nisan	• 3 ay boyunca özel sektörde işten çıkarılmalar yasaklanmıştır. • Sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin yasa çıkarılmıştır.
17 Nisan	• İstanbul'a denizyolu ile yapılan giriş ve çıkışlar yasaklanmıştır. • İkinci kez 31 ilde 18-19 nisanda sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.
18 Nisan	• Celp ve Terhis tarihleri ertelenmiştir.

22 Nisan	• Ukrayna’da yaşayan 298 vatandaş Türkiye getirildi. Manisa’da bir öğrenci yurduna yerleştirilmiştir.
23 Nisan	• Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı karantinadan dolayı evlerden kutlanmıştır. • Resmî tatil hafta sonuna bağlanıp toplamda 4 günlük sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır.
26 Nisan	• İsviçre’de tedavi edilmediği söylenen bir vatandaş ambulans uçakla Türkiye’ye getirilmiştir.
28 Nisan	• Salgınla mücadelede kullanılmak üzere ABD tıbbi malzeme gönderilmiştir.
(AA, 2020; Güngör, 2020:831-832).	

5.2. Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkileri

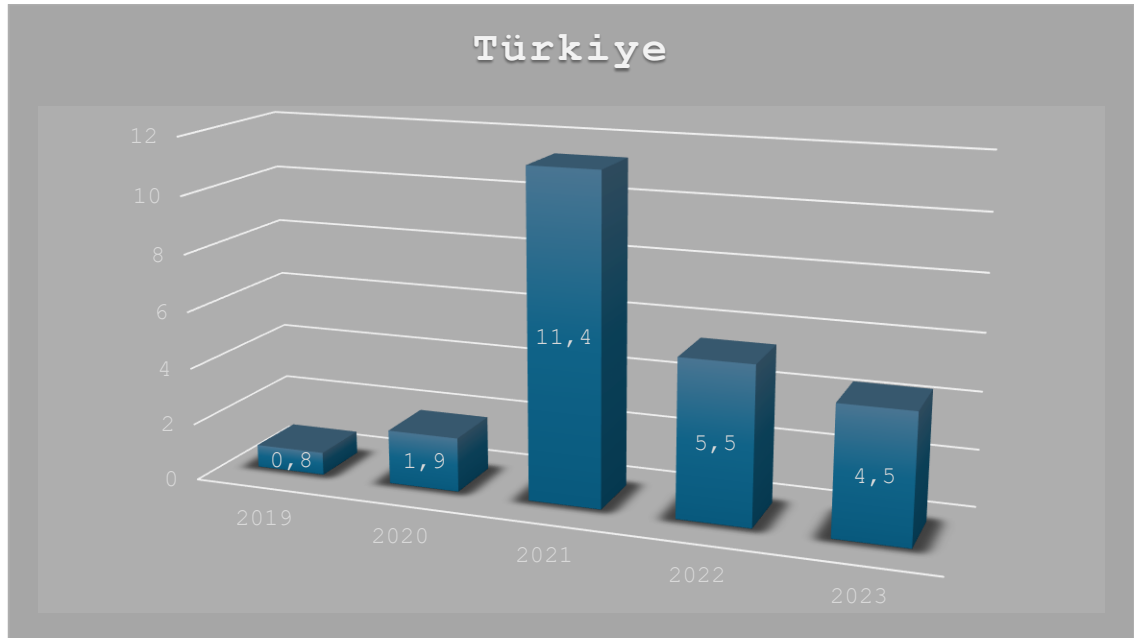
Covid-19 virüsü ilk ortaya çıktığında, Türkiye ekonomisi konuya ilişkin haberlerden anında etkilenmeyerek, 10 Mart 2020 yılına kadar ekonomik faaliyetleri normal akışında sürdürmektedir. Mart ayının ortalarına gelindiğinde ise durumun ciddiyeti kavranmış ve hızlı adımlarla salgının etkilerini azaltmayı amaçlayan sosyal ve ekonomik önlemler alınmaya başlanmaktadır. 2020 yılının ikinci çeyreğine gelindiğinde ise salgın yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmış ve ülkeler sınırlarını kapatmaya başlamış ve ulaşım olanakları ciddi oranda daralma yaşamaktadır. Bunun sonucunda tedarik zincirinde bozulmalar görülmektedir. Şirket faaliyetlerinin yavaşlaması ve sokağa çıkma yasağı bu süreci daha da hızlandırmaktadır. Petrol başta olmak üzere dünyanın her yerinde girdi ve enerji fiyatlarında daralmaların yaşandığı bu dönemde, talep tarafının yanında arz tarafı da olumsuz etkilenmektedir (Sertkaya ve Baş, 2021: 149). Covid-19 virüsü Türkiye Ekonomisinde dış ticaret istatistiklerini, sektörel güven endekslerini, iş

gücü piyasasını, turizm gelirlerini ve sanayi üretim endeksi üzerinde doğrudan bir etki yaratmıştır (Soylu, 2020: 169-185). Bu bölümde Türkiye Ekonomisinde bulunan makroekonomik göstergelerle meydana gelen değişimler incelenmektedir.

5.2.1. Ekonomik büyüme üzerine etkileri

Türkiye’de 11 Mart 2020 yılında ilk Covid-19 virüsü vakasının açıklanmasından sonra alınan önlemler ve tecrit önlemleri ekonomiyi yavaşlatmaktadır. İşletmelerin kendi uyguladığı ve kamunun aldığı tedbirler çerçevesinde öncelikle ekonominin arz cephesine kısıtlamalar getirilmektedir. Bazı sektörlerde üretimin durdurulması ya da kapasite sınırlarının getirilmesiyle özellikle perakende ve hizmet sektörlerinde yer alan farklı işletmelerin kapatılması gibi önlemler, üretimin azalmasına neden olmaktadır (Adıgüzel, 2020: 195). Türkiye ekonomisi, Covid-19 virüsünün ekonomideki oluşturduğu olumsuz etkilere rağmen 2020 yılında %1,9 pozitif büyüme göstermiştir. 2021 yılı verilerinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin etkin politikaları neticesinde güçlü iç ve dış talebin oluşması ile %11,4 büyüme oranı, 2022 yılında ise %5,5 büyüme oranı kaydetmiştir (The World Bank, 2024).

Grafik 5.1. Türkiye yıllık GSYİH büyüme oranları 2019-2023

Kaynak: (The World Economic, 2024).

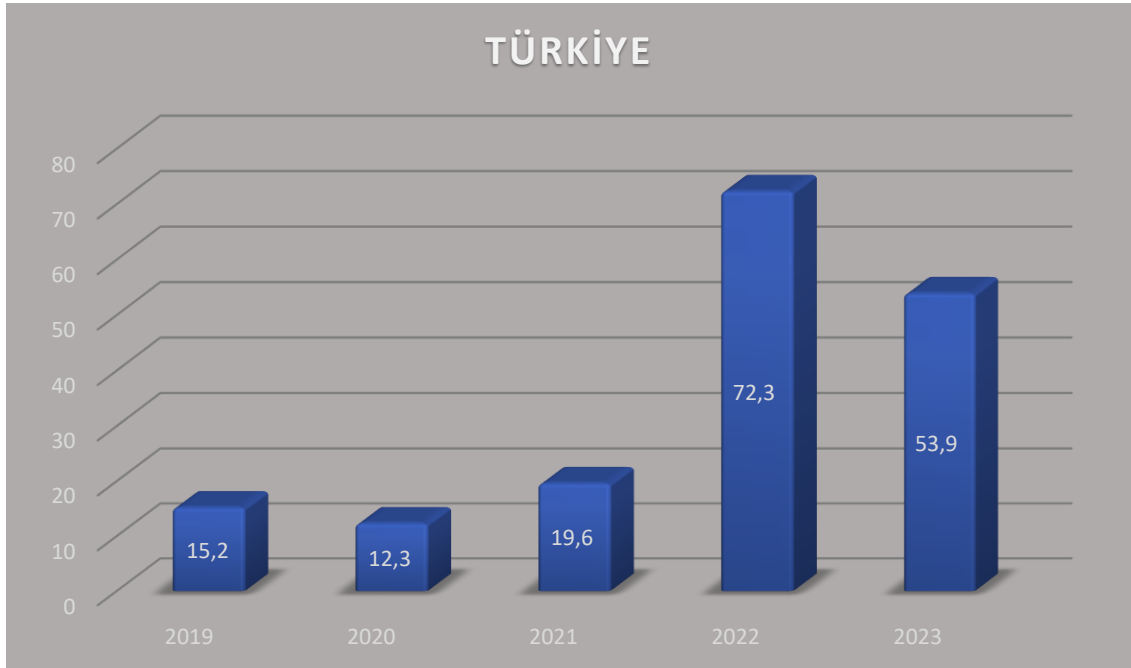
Grafik 4.1 göre, Türkiye’nin büyüme oranları incelendiğinde 2019 yılında %0,8 oranında gerçekleşen büyüme, 2020 yılında alınan tedbir ve kısıtlamalara rağmen %1,1

oranında büyüme göstererek %1,9 seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılı verileri incelendiğinde aşı çalışmaların etkin bir şekilde yürütülmesiyle pozitif yönde bir artış gerçekleşmiştir. %9,5 oranında büyüme göstererek %11,4 seviyesine ulaşmıştır. 2022 ve 2023 yılları bir önceki döneme göre azalış göstermiştir.

5.2.2. Enflasyon üzerine etkileri

Sosyal refah artabilmesi için enflasyon değerinin minimize ederek fiyat istikrarının sağlanması ve ekonomik büyümenin sürekliliği önemli makroekonomik amaçlardandır (Yıldırım, 2019: 173). Türkiye’de alınan makro ihtiyati önlemler nedeniyle, 2020 yılının ilk çeyreğinde yavaşlayan tüketici kredileri endeksi, mart ayının ortalarına doğru ilk vakanın görülmesiyle bir miktar gelişme kaybetmektedir. Ayrıca ticari kredilerde artış devam etmektedir. Alınan finansal, mali ve parasal önlemlerin yanı sıra büyük oranda bankalar tarafından genişletilen kredi arzının, kredi büyümesine ilişkin negatif yönlü riskleri azalttığı ve reel sektöre kredi akışının süresiz bir şekilde devam etmesini katkıda bulunduğu değerlendirilmektedir (Merkez Bankası, Enflasyon Raporu, 2020: 2).

Grafik 5.2. Türkiye’nin Yıllık Enflasyon Oranları 2019-2023 (%)

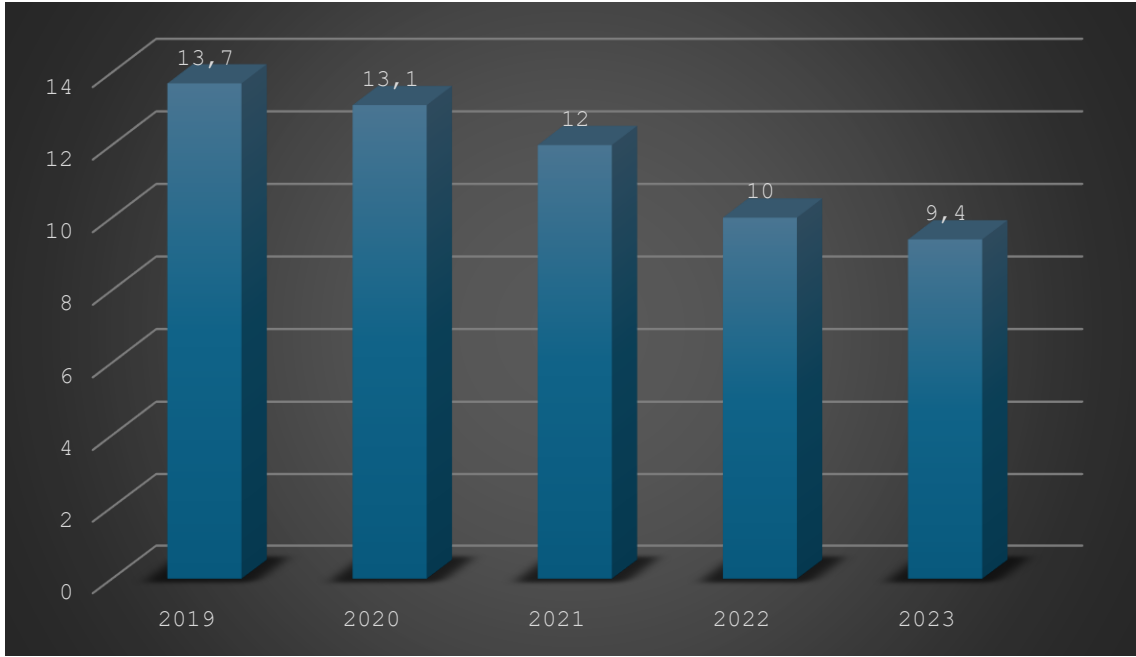
Kaynak: (The World Economic, 2024).

Grafik 4.2’de 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılı enflasyon verileri incelendiğinde, 2019 yılında %15,2 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılına gelindiğinde bir önceki yıla göre %2,9’luk bir azalış göstermiş ve %12,3 seviyesine ulaşmıştır. Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisinde enflasyon değerlerinde herhangi bir yansımasının olmadığı görülmektedir. 2021 yılına gelindiğinde ise aşı çalışmalarının sonuç vermesi doğrultusunda Türkiye almış oldukları önlemlerde ve kısıtlamalarda serbestleşmeye gitmişlerdir. Ancak ekonomide yaşanan taleplerde ve maliyetlerdeki bozulmalar enflasyon oranlarında artışa neden olmuş ve bir önceki döneme göre %7,3 oranında bir artış gerçekleşerek %19,6 seviyeye ulaşmıştır. 2022 yılında en yüksek seviye %72,3 oranına ulaşmıştır. 2021 itibariyle dövizde yaşanan artış, uluslararası gıda fiyatlarındaki artış ve tedarik zincirinde yaşanan aksamalar enflasyon oranında artışlara neden olmuştur.

5.2.3. İşsizlik üzerine etkileri

İşsizlik günümüz dünyasında bir küresel sorun olmaktadır. Bu sorunu belirgin hale getiren ise işsizliğin psikolojik, sosyal ve ekonomik etkilerinin oluşudur. Bulduğumuz dönemde işsizlik problemi ile gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke mücadele etmektedir. İşsizliğin yaş gruplarına göre yayılımlarına bakıldığında genç nüfusun önemli bir paya sahip olduğu ve genç işsizliğin oran itibariyle belirgin bir sorun olduğu görülmektedir. Ekonomik dalgalanmalar, pandemi ve küresel kriz bu sorunu daha da ayrıntılı hale getirmektedir. Özellikle Türkiye gibi büyük genç nüfusa hükümetlerin genç işsizlik sorununun ortadan kaldırılmasına yönelik uyguladığı politikalar bazen işlevsiz kalabilmektedir. Küresel kriz ve pandemi gibi diğer sorunlara karşı zamanında tedbir alınmaması halinde işsizlik problemi toplumsal bir krize yol açarak ciddi sonuçlar doğurabilmektedir (Bağlı, 2020: 64-76).

Grafik 5.3. Türkiye işsizlik oranları yıllık (%)

Kaynak: (ILOSTAT, 2024).

Grafik 4.3 göre Türkiye işsizlik verileri incelediğimizde 2019 yıllarında işsizlik %13,7 oranında görülmektedir. 2020 yılında Türkiye’de ilk vakanın açıklanması sonucunda karantinalar ve sosyal mesafe tedbirleri sonucunda 2020 yılında bir önceki yılın devamlılığını göstererek %13,1 seviyesine ulaşmıştır. İstihdam politikalarıyla istihdam sürekliliğini sağlamaya yönelik kısa çalışma ödeneğine yönelik çalışmalar ve işten çıkarılmaları yasaklayarak işsizlik koruma altına alınmıştır. 2021 yılında ise kontrollü serbestleşme sonucunda %1,1 oranında azalış göstererek %12 oranında işsizlik gerçekleşmiştir.

5.3. Salgına Karşı Alınan Ekonomik Önlemler

Üretimi destekleme politikaları; Ticaret alanına üç aylık dönemde 50 milyar liralık ek likidite desteği verilmiştir. “Kredi Garanti Fonu” nun limiti iki katına yükseltilmiştir. Ticaret alanına üç aylık dönemde 50 milyar liralık ek likidite desteği verilmiştir. “Kredi Garanti Fonu” nun limiti iki katına yükseltilmiştir. İhracattaki geçici daralma sürecinde kapasite kullanım değerlerinin korunması için İhracatçıya “stok finansman desteği” sağlanmıştır. KOBİ’lere yönelik olarak “devlet destekli alacak sigortası” 25 milyon liradan 125 milyon liraya yükseltilmiştir.

Vatandaşa destek politikaları; İşini kaybeden ve yardım talep eden 5,5 milyon aileye 1.000 TL destek verileceği açıklanmıştır. 5 bin TL altında geliri olan 6,7 milyon Türk vatandaşına 40 milyar lira finansman yardımı yapılmıştır. 2020 Mart ve Haziran ayları arasında 3 milyondan fazla vatandaş kısa çalışma ödeneğinden faydalanmıştır. Ücretsiz izne ayrılanlara ise 1.170 TL finansal destek sağlanmıştır. Aile, alışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının kararlaştırdığı şartlara göre ihtiyaç sahibi ailelere yapılacak finansal destekler için ek olarak 2 milyar liralık bütçe ayrılacağı açıklanmıştır. Vadesi geçmiş kredilerin takip süresi 90 günden 180 güne yükseltilmiştir. Kamu bankaları aracılığıyla 10 bin TL'ye kadar 6 ay süreyle geri ödemesiz ve 36 ay vadeli olarak "Bireysel Temel İhtiyaç Destek Kredisi" sağlanmıştır. Kamu bankaları normalleşme dönemine geçiş ve sosyal hayatın hareketliliği için "Konut Kredisi", "Sosyal Hayatı Destek ve Tatil Destek" olmak üzere toplam dört yeni kredi paketini uygulamaya koymuştur. Birinci el/sıfır ya da ikinci el konut satışlarında düşük faiz oranı ve 12 aya kadar geri ödemesiz dönemi olan ve 15 yıla kadar vadeli ödeme finansman desteği sağlamıştır. Ortalama 450 bin esnafa, 8,4 milyar liralık nakdi yardım yapılmıştır. 120 bin işletmeye 108 milyar lira nakdi yardım ayrılmıştır. Kamu bankaları aylık geliri 5 bin liranın altında olan tüm vatandaşlara "Temel İhtiyaç Desteği" paketini devreye koymuştur.

İstihdam destekleme politikaları; İşten çıkarmalar yasaklanarak istihdam koruma altında tutulmuştur. 20 bin ğretmen ataması yapılmıştır. İstihdam sürekliliğini sağlamak amacıyla telafi çalışma süresi iki aydan, dört aya çıkarılmıştır. Kısa alışma ve kısa çalışma ödeneğine bağlı birçok ek düzenleme yapılmıştır.

Finansal yükümlülükler ertelemesi; Esnafın tamamının anapara ve faiz ödemelerini geciktirmiştir. Konaklama vergisi 2021 yılına kadar geciktirilmiştir. Esnafın tamamının anapara ve faiz ödemelerini geciktirmiştir. Konaklama vergisi 2021 yılına kadar geciktirilmiştir. Turizm tesislerinin kredi borçları 6 ay kadar ertelenmiştir. Gelir vergisi beyan ve ödemesi, muhtasar ve KDV demelerinin uzatılması, SGK prim ödemelerin ertelenmesi, BABS formlarına ilişkin ertelemeler gibi uygulamalar yapılmış ve salgından en çok etkilenen sektörlere vergisel yükümlülüklerin ertelenmesinde öncelik verilmiştir.

Sektörel teşvik politikaları; Salgınının doğrudan etkilediği AVM, otomotiv lojistik ve perakende gibi öncelik tanınan sektörler için KDV, SGK primleri ve muhtasar ödemeleri altı aya ertelenmiştir. 197 bin firmaya 154 milyar TL finansman desteği yapılmıştır. Halkbank üzerinden 1 milyon 300 bin iftye 27 miyar TL nakdi yardım

sağlanmıştır. Yurt içi havayolu taşımacılığında 3 ay vadeyle KDV oranı %18'den %1'e indirilmiştir. Konut sektörüne yönelik kredi desteği sağlanmıştır (Çalışkan ve Erul, 2021: 47-48)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanoğlu var olduğundan beri salgın hastalıkların yıkıcı etkileri ile mücadele etmiştir. Bazen daha küçük ve belirli bir bölgede gelişen salgın olarak veya daha geniş alana yayılarak kıtalar arası görülen pandemi olarak görülmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle, geniş ölçüde sınırların açıldığı, teknolojik gelişmeler, finans yapısındaki dönüşümler, uluslararası seyahatler gibi etkenler virüsün daha geniş alanlara daha hızlı yayılmasını kolaylaştırmıştır. Küreselleşmenin artmasıyla, tüm ülkeleri etkisi altına alan pandemilerin, hastalık ve ölümden ziyade, ülkelerin sosyoekonomik ve makroekonomik yaklaşımlarını daha çok olumsuz etkilediği ve bir kriz yarattığı görülmektedir. İnsanlığın karşılaştığı son salgın hastalık ise Covid-19 virüsüdür. 2019 yılının aralık ayında ilk Çin’de tespit edilen ve kısa bir sürede ülke sınırlarını aşarak dünyadaki bütün ülkelere yayılmıştır.

Salgının başladığı ilk andan itibaren alınan karantina tedbirleri ve kısıtlama tedbirleri hayata geçirilmiştir. Neredeyse tüm dünyada uygulanan salgının etkilerini en aza indirmek için pek çok ülkede ekonomik ve sosyal önlemler alınmıştır. Covid-19 virüsü krizinde uygulanan tedbirler ve devlet müdahaleleri neticesinde ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal işleyişini olumsuz etkilemiştir. Pandemi süreci en çok ekonominin etkilendiği görülmüştür. Küresel ekonomik kriz ve küçülmelere neden olan Covid-19 pandemisi küresel ölçüde ekonomiyi yavaşlatmıştır. Arz ve talebin aynı anda daralması sonucunda enflasyon, işsizlik oranında artış, GSYİH ’da küçülmeler, üretim ve tüketim durma noktasına gelmiştir.

Covid-19 pandemisinin neden olduğu ekonomik kriz devletleri zor durumla karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum denge arayışlarında olan devletlerin politika koordinasyonu ve makro ihtiyati politika yöntemlerini nasıl uygulayacakları hususunda tartışma yaratmıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda 2020 yılının ilk çeyreğinde itibaren uluslararası ekonomi resesyona girmesine neden olmuştur. Yaşanan bu küresel salgın sonucunda ülkeler ekonomik anlamda birbirini etkilemiştir.

Uluslararası ekonominin büyüme oranlarını incelediğimizde 2019 yılı itibariyle dünya genelinde büyüme oranlarında bir küçülme yaşanmıştır. Çin, salgının ilk başladığı bölge olması ve ilk bölgesel karantina uygulamasıyla Çin’deki üretim düzeyi oldukça etkilenmiştir. Çin’deki ekonominin yavaşlamasıyla birlikte küresel tedarik zincirinin işleyişi bozulmuştur. Çin’inin büyüme oranlarını incelediğimizde 2019 yılında en büyük

büyüme oranı %6,0 ile ilk sıraya yerleşmiştir. 2020 yılına gelindiğinde pandeminin en yoğun görüldüğü zamanda %2,2 oranında daralma yaşamıştır. Pandemi sürecinde dünya genelinde büyüme gösteren birkaç ülkeden biri olmuştur. 2021 yılında ise %8,4 oranında değer artışı ile önceki yıllara göre değer artışı olduğu görmekteyiz. 2022 yılı ve 2023 yıllarına doğru Çin'inin büyüme oranları Covid-19'a karşı uygulanan politikasını terk etmesiyle hafifçe toparlanmasının ardından 40 yıldır başarılı olan büyüme modelinin bozulma yoluna gidildiği görülmektedir. Dünyanın en büyük ekonomisinden birine sahip olan ABD'nin ekonomik büyüme verilerini incelediğimizde 2019 yılında %2,5 oranda değer kaydetmiştir. 2020 yılına gelindiğinde %-2,2 daralma oranıyla yılı tamamladığı, 2021 yılına gelindiğinde %8,4 oranında büyüme kaydetmiştir. 2022 ve 2023 yılları arasında Çin gibi küçülme yaşandığı görülmektedir. Almanya'nın büyüme oranlarını incelediğimizde 2019 yılında %1,1 oranında iken, 2020 yılında %-3,8 daralma oranıyla yılı tamamladığı, 2021 yılına gelindiğinde %3,2 yukarı yönlü bir büyüme gerçekleşmiştir. 2022 ve 2023 yılları arasında ABD ve Çin'de olduğu gibi Almanya'da aşağı yönlü bir küçülme görülmektedir. Büyüme oranlarında yaşanan bu daralma ve Covid-19 arasında bir bağlantının olduğunu göstermektedir.

Çin uluslararası ticaretin önemli aktörlerindedir. Dolayısıyla hammadde tedariğinin ve üretim merkezli bir ülke olması hem Çin hem Çin'den gelen hammadde üzerinden üretimini devam ettiren ülkeler ciddi bir üretim kaybı yaşanmıştır. Mal ve hizmet sektörleri üzerindeki verileri incelediğimizde 2019 yılında Çin ithalata %-3,6 ve ihracata %0,4 oranında küçülme yaşamıştır. 2020 yılı incelendiğinde %-1,3 oranında ithalat ve %2,2 ihracata diğer ülkelere nazaran azalma göstermiştir. 2021 yılına gelindiğinde ithalat %8,4 ve İhracatta %19,6 oranına yukarı yönlü bir büyüme kaydetmiştir. ABD 2019 yılında ithalatta %1,1 ve ihracatta %-0,6 oranında değer kaydetmiştir. 2020 yılında ithalatta %8,9 ve ihracatta %13,5 oranında aşağı yönlü küçülme yaşanmıştır. 2021 yılına gelindiğinde ithalatta %14,1 ve İhracatta %5,4 değerinde büyüme görülmektedir. Almanya'nın verilerini incelediğimizde 2019 yılında ithalat %2,8 ve ihracata %1,1 oranında gerçekleşmiştir. 2020 yılında %-9,1 ithalatta yaşanan sert düşüş ihracatta %-1,0 daralma oranıyla yılı tamamlamıştır. 2021 yılında ise ithalatta %8,6 ve ihracata %9,3 oranında büyüme görülmüştür. Mal ve hizmet ticaretinde yaşanan daralmalar ve Covid-19 arasında bir bağlantının olduğunu göstermektedir.

Makroekonomik göstergelerde meydana gelen bir değişim olan enflasyon verileri üzerinde yapılan incelemede Çin 2019 yılında %2,9 oranında görülmektedir. 2020 yılı Covid-19 başlangıç yılında %2,4 oranında gerçekleşmiştir. 2021 yılında bir önceki

döneme göre %1,0 oranında aşağı yönlü küçülme yaşamıştır. ABD enflasyon oranları incelendiğinde 2019 yılında %1,8 oranında görülmektedir. 2020 yılında %1,2 daralma oranında yılı tamamlamıştır. Enflasyon oranı 2021 yılında %4,7 oranında yukarı yönlü bir artış göstermektedir. Almanya'nın enflasyon değerleri incelendiğinde 2019 yılında %1,4 oranında görülmektedir. 2020 yılında %0,1 oranında daralma yaşamaktadır. 2021 yılında %3,1 oranın yükseliş yaşamaktadır. Çin büyümede olduğu gibi enflasyonda da diğer ülkelere nazaran daha az etkilenmiştir. Yaşanan salgının enflasyona etkisi bağlantılı olduğu göz ardı edilemez ve arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Covid-19 pandemisi sürecinde alınan tedbirler arasında yer alan evde kalınmanın zorunlu kılınması ve kısıtlamaların artması işsizlik ve gelir kayıplarına neden olmuştur. İşsizlik verileri incelendiğinde Çin'de işsizlik oranlarında en az değişiklik yine Çin'de görülmüştür. 2019 Yılında %3,6 oranında değer kaydederken, 2020 yılına gelindiğinde %0,6 bir artışla %4,2 seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılında %0,4 oranında azalışla %3,8 seviyesine ulaşmıştır. ABD pandemi sürecinde en ciddi işsizlik oranlarıyla karşılaşan ülkelerden olmuştur. 2019 yılında %3,7 işsizlik oranı, 2020 yılında %4,4 oranında artış göstererek %8,1 seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılında %2,8 oranında azalışla %5,3 seviyesine ulaşmıştır. Almanya 2019 yılında %3,1 oranında değer kaydederken, 2020 yılında %0,8 oranında artışla %3,9 seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılında %0,3 oranında azalışla %3,6 seviyesine ulaşmıştır.

Salgın Türkiye ekonomisinin makro değişkenleri üzerinde olumsuz yönde etkilemiştir. Tüm dünyada etkisini hissettiren Covid-19, Türkiye ekonomisinde GSYİH, dış ticaret istatistiklerini, işgücü piyasasını, enflasyonu doğrudan etkilemiştir. Ticaret üzerine etkilerini incelediğimizde tüm dünyada olduğu gibi kısıtlamaların yoğun yaşandığı 2020 yılı bir önceki döneme göre azalış göstermiştir. 2020 yılında ihracat %-14,8 oranında daralma yaşanmıştır. 2021 yılına doğru gelindiğinde Türkiye %21,3 oranında büyüme göstererek yüksek seviyede ihracat fazlası verirken 2022 yılda durum tersine dönmüştür. 2020 yılında ithalat ve ihracatın birbirini karşılamadığı görülmektedir. İthalat %7,9 seviyede büyüme yaşamıştır. 2021 yılına doğru ihracatta ve ithalatta yaşanan artışlar birbirini karşıladığı görülmektedir.

Türkiye'nin büyüme ile ilgili verilerinde yaptığımız incelemede, 2019 yılında %0,8 oranında gerçekleşen büyüme, 2020 yılında alınan tedbir ve kısıtlamalara rağmen hükümetin başlattığı kredi limitini yükselterek pozitif yönde %1,1 oranında büyüme göstererek %1,9 seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılı verileri incelendiğinde aşı çalışmalarının etkin bir şekilde yürütülmesiyle pozitif yönde bir artış gerçekleşmiştir. %9,5 oranında

büyüme göstererek %11,4 seviyesine ulaşmıştır. 2022 ve 2023 yılları bir önceki döneme göre azalış göstermiştir. Enflasyon değerleri incelendiğinde 2019 yılında %15,2 oranında değer kaydetmiştir. 2020 yılına gelindiğinde 2020 yılına gelindiğinde bir önceki yıla göre %2,9'luk bir azalış göstermiş ve %12,3 seviyesine ulaşmıştır. Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisinde enflasyon değerlerinde herhangi bir yansımasının olmadığı görülmektedir. 2021 yılına gelindiğinde bir önceki döneme göre %7,3 oranında bir artış gerçekleşmiş, %19,6 seviyeye ulaşmıştır. 2022 yılında en yüksek seviye %72,3 oranına ulaşmıştır. 2021 itibariyle dövizde yaşanan artış, uluslararası gıda fiyatlarındaki artış ve tedarik zincirinde yaşanan aksamalar enflasyon oranında artışlara neden olmuştur. Son aşamada, makro ekonomik gösterge olarak işsizlik verileri incelendiğinde, 2019 yıllarında işsizlik %13,7 oranında görülmektedir. 2020 yılında bir önceki yılın devamlılığını göstererek %13,1 seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılında ise kontrollü serbestleşme sonucunda %1,1 oranında azalış göstererek %12 oranında işsizlik gerçekleşmiştir.

Çalışmadan çıkarılacak sonuçlara bakıldığında; Covid-19 gibi virüslerin küreselleşme, hızlı nüfus artışı, uluslararası seyahatin artması vb. durumlar sonucunda tarihte daima var olan salgınların ve salgın krizlerin gelecek dönemde de devam edeceği düşünülmektedir. Küresel salgınlar, mortalitede artışa neden olmakla beraber, toplumda psikolojik, sosyal, siyasal alanları etkilemiş, ayrıca arz ve talep dengesini bozarak hem Dünyada hem Türkiye’de ticari faaliyetleri olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Salgın sürecinde yaşanan olumsuzluklar göz önüne alındığında ekonomi politik alanda ciddi bir hasara neden olabildiği görülmüştür. Bu durum Covid-19 gibi kitlesel krizlerde devlet müdahalesinin önemi ve kriz anında ihtiyaç duyulacak ekipmanların sağlanması ve bu maliyetlerin finansmanında devletin ağırlığının ve müdahalelerinin gerekliliğin önemi olmuştur. Hem Dünyada hem Türkiye için bu durumu özetlemek gerekirse;

- Gelecekte meydana gelecek salgın hastalıklar için acil durum eylem planları hazırlamaları, süreci etkili bir şekilde yönetebilmeleri gerekmektedir.
- Salgının bulaşma yolu göz önünde bulundurularak gerekli sağlık ekipmanlarının hızlı ve güvenilir şekilde hazırlanmalıdır.
- Ülkeler ani kriz durumunda hedeflere uygun hareket etmelidir.
- Bu dönemde toplumsal ve bireysel krizlerin önüne geçmek için sağlık ve toplumsal örgütleri kurmak ve geçmişte kurulan örgütlerle iş birliği yaparak doğru bilgilerin toplanması büyük önem taşımaktadır.

- Pandemilerin her zaman toplum üzerinde sosyal, siyasal, ekonomik vb. etkilere neden olduğu göz önünde bulundurularak ülkeler eylem planları hazırlayarak güçlü ve zayıf yönlerini doğru analiz etmelidir. Böylece oluşabilecek potansiyel fırsat ve risk analizlerini saptayarak krizi daha etkili kullanabilir.
- Pandemiler kısa zamanda ticari dinamikleri üzerinde güçlü bir etki yaratması küresel bir ekonomik krize neden olabileceğinden ülkelerin çeşitli ekonomik destek politikaları ve finansman politikalarını artırmalıdır.

KAYNAKLAR

- ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi, (2020). Grip- 1918 Salgını. <https://archive.cdc.gov/#/details?url=https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/1918-pandemic-h1n1.html>. [Erişim Tarihi: 11.06.2024].
- Adıgüzel, M., (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 195.
- Akal, M. (2022). Koronavirüs Hastalığının Türkiye’de Temel Makroekonomik ve Sektörel Etkileri. *Journal of Business and Trade*, 3(2), 171.
- Akdağ, M. ve Taşdemir, E. (2006). Krizden Çıkmanın Yolları: Etkin Bir Kriz İletişimi. *Selçuk İletişim*, 4(2), 143.
- Akdağ, M. (2005). Halkla İlişkiler ve Kriz Yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3.
- Aktel, M. ve Ç, N. (2007). Isparta İli Afet (Kriz) Yönetim Yapılanması Üzerine bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 150.
- Alkan, Çeviker, S., ve Dindar, Demiray, E. K., (2020). Sars-Cov-2 (Covid-19) Enfeksiyonu Ayırıcı Tanı Açısından Diğer Solunumsal Virüsler. *J Biotechnol & Strategic Health Res.* (4), 48.
- Alpago, H. (2020). *Covid-19 ve Karantina Ekonomisi*. Gazi Kitabevi, Ankara, 4.
- Anadolu Ajansı, (2020). A’dan Z’ye Kovid-19 Rehberi. <https://www.aa.com.tr/tr/kategori-sayfasi-manset/adan-zye-kovid-19-rehberi/1777116>. [Erişim Tarihi: 04.08.2024].
- Anadolu Ajansı, (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abd-baskani-biden-1-9-trilyon-dolarlik-ekonomik-yardim-paketi-7-milyon-kisiye-is-alani-acacak/2174489>. [Erişim Tarihi: 10.07.2024].
- Arslan, İ. ve Bayar, İ. (2020). Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, (19), 90-91.
- Arslan, M.O., (2006). *Küresel Kamu Malı Olarak Sağlık ve Kuş Gribinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, 90.
- Ashyüce, A. (2010). *Kriz ortamlarında Bilgi Yönetim Sistemleri ve Hava Taşımacılığında Bilgi Sistemleri Destekli Kriz Yönetimi Modeli*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 225-226.

- Aşkan, T. Çayköylü., A. Ve Özkan, B., (2021). Psikiyatri Hemşireliği Bakış Açısıyla Salgın Hastalık Psikolojisi, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 5(1), 69.
- Atar, N., (2021). Ekonomi Politik Bağlamında Türkiye’de Sağlık Haberciliği: Koronavirüs Haberleri. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi*, 3.
- Avcı, A. (2021). Küresel Ekonomik Krizler ve Pandemi (Covid-19) Ekonomik Krizinin İncelenmesi. *International Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 7(47):1461-1465.
- Aymankuy, Ş.Y., (2001). Turizm Sektöründe Kriz Yönetimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(6), 107.
- Aytekin, İ ve Karyağdı, N. G., (2021). *Kovid-19 Pandeminin Ekonomik Krize Evrimi*. Efe Akademi Yayınevleri, İstanbul. 101.
- Bağcı, B. ve Künü, S. (2022). *Covid-19 Vaka Sayılarının Seçili Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*. Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(8), 38.
- Bariola, N. ve Collins, C., (2021). The Gendered Politics Of Pandemic Relief: Labor And Family Policies In Denmark. Germany And The United States During Covid-19, *American Behavioral Scientist*. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00027642211003140> (07.07.2024).
- Baysal, S. (2024). *Sosyolojik Açidan Salgın Hastalıklar: Salgın Hastalıklarla Başa Çıkmada Dinin Rolü ve Fonksiyonları*. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, 6.
- Bayrak, P., https://www.academia.edu/8859999/Risk_ve_Kriz_Y%C3%B6netimi, [Erişim Tarihi: 12.06.2024].
- BBC, (2020). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55390803>. [Erişim Tarihi: 12.07.2024].
- Bilgiç, H. M., (2017). Kamuda Kriz Yönetimi. *İdarecinin Sesi Dergisi*, (179), 2.
- Biricik, B. (2021). *Toplumsal Kriz Dönemlerinde Sosyal Medyadaki Lider Söylemleri: 2020 Yılı Koronavirüs Salgınında Twitter Kullanımı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Anabilim Dalı, İstanbul. 7.
- Bolat, M. T., (2021). Salgın Hastalık Kavramı; Tarihte Görülen Salgın Hastalıklar ve Mücadele Yöntemleri. *International Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8, 371-372.

- Borj, A., (2021). *The Political Economy of Pandemics: The Cross- Case Study of Morocco and Jordan During the Covid-19 Pandemic*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 24.
- Bostan, F. ve Karadağ, M. (2023). Covid-19 Pandemi Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Etkileri: BIST Sektör Endeksleri Örneği. *DOU Dergisi*, 24(2), 497-512.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 72.
- Bülbül, G. (2022). *Covid-19 Pandemi Krizinin KOBİ'lere Etkilerinin İncelenmesi: Merzifon Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 20.
- Can, Y. (2023). *Küresel Ekonomik Krizin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Ülke Gruplarına Göre Çekim Modeli Analizi*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 5-6.
- Çalışkan A. ve Erul, Dayıoğlu, R. (2021). *Koronavirüs Krizinin Çıkışta Türkiye'de Alınan Ekonomik Önlemler ve Kamu Politikalarının Önemi*. Vergi Raporu, 256, 47-48.
- Çetin, M. (2022). *Viral Salgınlar Perspektifinden Salgın Yönetimi Değerlendirilmesi: Sars-Cov-2 Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ, 25.
- Çılğın, T. (2022). Refah Devletlerinin Covid-19 Sürecinde Uyguladıkları Sosyo-Ekonomik Destek Politikaları: Almanya, Amerika Birleşik Devletleri. Danimarka ve İsveç Örnekleri, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 17.
- Çütçü, İ. (2021). Pandemi Sonrası Dünya ve Türkiye'de Dış Ticaret. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 4.
- Demirtaş, H. (2000). Kriz Yönetimi. *İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi*, (23), 364-365.
- Dündar, N. (2020). Küresel Salgınların Makroekonomik Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 7(52), 844.
- Economic and Social Commission for Asia and the Pasific, (2020). The Impact and Policy Responses for Covid-19 in Asia and the Pasific. https://www.unescap.org/sites/default/files/COVID%20_Report_ESCAP.pdf. [Erişim Tarihi: 14.07.2024].
- Eren, A. A., ve Saraçoğlu, M. (2017). Kapitalizmin Tarihinde Finansal Krizler: Tarih Tekerrür Mü Ediyor? *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 89-90.
- Eroğlu, E. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal Of Public Finance*, 5(2), 211-236.

- Erol, V. (2022). Kamu Yönetimi Alanında Kriz Yönetiminde Lider Yöneticinin Rolü. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 359.
- Ertaş, A. (2021). *Salgın Hastalıkların Sosyal ve İktisadi Açından Değerlendirilmesi*. İktisad Yayınevi, Ankara, 138-139.
- Filiz, E. 2007, *Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi*. Alfa Akademi, Bursa, 29.
- Gökpınar, S. (2022). Covid-19 Pandemisinin ABD Ekonomisine Yansımaları ve Küresel Ekonomik Güçlükler. *Bulletin Of Economic Theory and Analysis*, 7(1). 107-132.
- Göze Kaya, D., (2020). Koronavirüs Pandemisinin Küresel Ekonomideki İzleri: Kamu Finansal Dengesi, Ticaret Hacmi, Enflasyon, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 221-237.
- Güneş, M. ve Beyazıt, E. (2010). Özel İşletmelerde Kriz Yönetimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 17-18.
- Güngör, B. (2020). Türkiye’de Covid-19 Pandemisi Süresince Alınan Önlemlerin Kriz Yönetimi Perspektifinden Değerlendirilmesi. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 830.
- Güreşçi, M. (2020). Covid-19 Salgınında Türkiye’de Kriz Yönetimi İletişimi: T.C. Sağlık Bakanlığı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 55.
- Halıcı, S.K. (2022). *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkilerinin İncelenmesi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 37.
- Hephaktan, C. E., ve Çınar, S. (2011). Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 156.
- Hüsmenoğlu, M. ve Kuşaklı, B. Y., (2021). Almanya Sağlık Sistemi Covid-19 Pandemisi Durum Analizi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(2), 158.
- ILOSTAT, (2024). İşsizlik ve İşgücü Yetersizlik İstatistikleri. <https://ilostat.ilo.org/topics/unemployment-and-labour-underutilization/>. [Erişim Tarihi: 15.07.2024].
- IMF, (2021). Covid-19’a Yönelik Politika Yanıtları. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19> [Erişim Tarihi: 13.07.2024].
- IMF, (2023). Dünya Ekonomik Görünüm Veritabanı İthalat ve İhracat. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/October> [Erişim Tarihi: 06.08.2024].
- Işık, E. (2020). Covid-19’un İşletmeler ve Çalışanlar Üzerindeki Etkisi: Almanya, Amerika ve Belçika’dan Örnekler. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(2), 204-221.

- İdreis, A. E. A., (2023). *Sosyal Medyada Covid-19 Pandemi Sürecinin Durumsal Kriz İletişimi Teorisi Bağlamında Analizi: Sudan Sağlık Bakanlığı Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Kocaeli, 19.
- Jd Supra., (2020). Covid-19 Güncellemesi: Almanya, Devlet Tarafından Finanse Edilen Kısa Çalışma Ödeneğine Daha Kolay Erişim Sağlayacak. <https://www.jdsupra.com/legalnews/covid-19-update-germany-to-give-easier-36702/>. [Erişim Tarihi: 16.07.2024].
- Karaağaç, T. (2013). Kriz Yönetimi ve İletişim, İstanbul Üniversitesi. *Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, (49), 120.
- Karabacak, N. (2020). Covid-19'un Küresel Makroekonomik Etkileri. *5th Internatıal GAP BUSINESS SCIENCES AND ECONOMY*, 8.
- Karabulut, Ş. (2019). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Enflasyon İlişkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 173.
- Karaağaç, T. (2013). Kriz Yönetimi ve İletişim. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, (49), 120.
- Karaköse, T. (2007). Örgütler ve Kriz Yönetimi. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (13), 6.
- Kılınç, E. Ç., (2021). Covid-19 Salgını ve İşsizlik Oranları İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 926.
- Küçükbay, F. Uysal, D. Ve Çırak, A. N., (2021). Covid-19 Salgının Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 15-20.
- Kütük, Y. (2022). *Covid-19 Salgını Sürecinde İşletmelerde Kriz Yönetimi: Van Organize Sanayi Bölgesi Örneği*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Van, 13-19.
- Littlefield, R., Rowan, K., Veil, S. R., Kisselburgh, L., Beauchamp, K., Vidoloff, K., and Sellnow, T. L., (2012). We Tell People it's up to them to be Prepared. Public Relations Practices of Local Emergency Managers. *The Handbook of Crisis Communication*, 248.
- Nakiboğlu, A. Işık, S. ve Işık, S., (2020). Kovid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye'de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 769-770.
- Ocak, Y. (2006). *Ortaöğretim Okullarında Kriz Yönetimi (Edirne İli Örneği)*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 25.

- Okkay, İ. (2019). Küreselleşen Dünyada Kriz Yönetiminin Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 308-317.
- Okumuş, F. (2003). İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Krizlerin İşletmeler Üzerine Olası Etkileri. *İİBF Dergisi*, 17(1-2), 206-207.
- Oran, Ç. F., ve Demir, Y. (2016). Kriz Yönetim Süreci: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Özel Bir Banka Üzerine İnceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 185.
- Oran, Ç. F., ve Demir, Y. (2016). Kriz Yönetim Süreci: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Özel Bir Banka Üzerine İnceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 185.
- Ordu, S., (2022). Covid-19 Salgınının Makroekonomik ve Bazı Temel Sektörler Üzerindeki Etkileri: Türkiye ve Dünya İçin Bir Değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 416.
- Orkunoglu, I. F., (2009). Domuz Gribi Salgınının Türkiye’ye Maliyeti. *Mevzuat Dergisi*, 144, 4.
- Oruç, T. (2021). *Covid-19’un Yoksulluğu Arttırmadaki Rolü*. İktisad Yayınevi. Ankara, 158.
- Öz, Yıldız, S., (2021). *Küresel Pandemi Krizi Sonrası Ulus Devletlerin Geleceği*. Nobel Yayınevi. Ankara, 232,
- Özdemir, L. Ve Uçar, Y. (2020). Kriz Yönetimi Etkinlik Sistemine Yönelik Bir Öneri. *Erciyes Üniversitesi’nde Düzenlenen 19. Uluslararası İşletmecilik Kongresi*, Kayseri, 141.
- Özkan, Ö. (2022). *Covid-19 Pandemisinin Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara, 3.
- Öztürk, C. (2023). *Yükseköğretim Kurumlarında Kriz Yönetimi: Covid-19 Tedbirleri Konusunda Mardin Artuklu Üniversitesi Örneği (Bir Durum Çalışması)*. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü, Elazığ, 15-27.
- Parıldar, H. (2020). Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30(Ek Sayı), 20-24.
- Pehlivan, M. Kaya, A. ve Keleş, S. S., (2021). Covid-19’un Makroekonomik Etkileri ve Seçilmiş Ülkelerde Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları. *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 105-135.
- Pehlivan, M. (2024). *2008 Küresel Krizi ve Covid-19 Krizlerinin Bankacılık Sektörü Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Çankırı, 3.

- Rochon, M. (2021). Salgın Hastalıkların Finansal Etkilerinin Ölçülmesi. 25. *Uluslararası Bilgi Tabanlı ve Akıllı Bilgi ve Mühendislik Konferansı Sistemleri*, 192(11), 4064.
- Sarı, E. ve Sarı, B. (2020). Kriz Zamanlarında Eğitim Yönetimi: Covid-19 Örneği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(2), 52.
- Sarıyılmaz, A. Paşaoğlu, M. T., ve Yılmaz, M.E., (2021). Türkiye, Çin ABD, Fransa Sağlık Sistemleri ve Covid-19 Politikaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(20), 314-327.
- Seçilmiş, C. Ve Sarı. Y., (2010). Kriz Dönemlerinde Konaklama İşletmelerinin Kriz Yönetimi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 505.
- Semercioğlu, H. https://www.academia.edu/6907227/Kriz_Y%C3%B6netimi. [Erişim Tarihi: 10.06.2024].
- Sertdemir, A. ve Bağlı, İ. E., (2020). Türkiye’de Genç İşsizlik Üzerine Bir İnceleme: Pandemi Faktörü. *Sosyal Hizmet Uzmanlar Derneği Yayını, Nazili İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1(1), 15-26.
- Sertkaya, B. ve Baş, S. (2021). Covid-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 149.
- Soylu, Ö.B., (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19’un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 169-185.
- Sugözü, İ. H., ve Yiyit, M. (2010). Borçlanmanın Enflasyon Etkisi Üzerine Teorik Yaklaşımların Temel Özellikleri. *Maliye Dergisi*, 158, 365-373.
- Şen, E. ve Batı, G. F., (2020). Covid-19 Pandemik Krizinin Yönetim ve Ekonomi Politik Üzerine Olası Etkileri. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 75.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, (2019). Pandemi İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı. [Erişim Tarihi: 04.08.2024].
- T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, (2020). Veba (Plague), <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/site/HastalikDetay/Veba>. [Erişim Tarihi: 09.06.2024].
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Covid-19 Bilgilendirme Platformu, (2024). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> [Erişim Tarihi: 15.06.2024].
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020). Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/08/2020-Y%C4%B1l%C4%B1-1.-ve-2.-%C3%87eyrek-D%C3%BCnya-Ekonomisinde-Son-Geli%C5%9Fmeler-B%C3%BClteni.pdf>. 5.

- Tağraf, H. ve Aslan, N. T., (2003). Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım. Cumhuriyet Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, *C.Ü. İİBF Dergisi*, 4(1), 153.
- Taşdelen, B. (2019). Krizler ve Krizlerin Konaklama İşletmeleri Üzerine Etkisi: Konya İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü*, Konya, 3.
- Taşkın, E. ve Akıncı, Ö. S. (2021). Covid-19 Salgının Sosyal Devlet Bağlamında Uluslararası Ticarete Etkileri. *Kafkas Üniversitesi İdari ve Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 547.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (2024). <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 10.05.2024].
- Tekin, A. (2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 349.
- Tekin, Ö. F., (2015). Kriz Yönetimi ve Kamu Yönetimi İçin Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18(2), 130.
- Temir, E. (2018). Kriz Yönetimi ve Hermeneutik. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 283-302.
- Tepe, Küçüköğlu, M., (2021). *Kriz ve Yönetim*. Nobel Yayın. 26-28.
- The World Bank, Development Indicators, (2024). Enflasyon. <https://databank.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS/1ff4a498/Popular-Indicators#> [Erişim Tarihi: 20.07.2024].
- The World Bank, Development Indicators, (2024). GSYİH. <https://databank.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS/1ff4a498/Popular-Indicators#> [Erişim Tarihi: 20.07.2024].
- The World Bank, Development Indicators, (2024). Mal ve Hizmet İhracatı (% GSYİH). <https://databank.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS/1ff4a498/Popular-Indicators#> [Erişim Tarihi: 20.07.2024].
- The World Bank, (2022). The World Bank in Turkey. Türkiye'ye Genel Bakış: Kalkınma haberleri, araştırmalar, veriler Dünya Bankası, [Erişim Tarihi: 10.11.2024].
- Tunç, A. ve Atıcı, F. Z., (2020). Dünyada ve Türkiye’de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz Yönetimi Bağlamında Bir Değerlendirme, *Troyacademy*, 5(2), 330-333.
- Tursunov, H. (2020). *Kriz Yönetiminin Uluslararası İlişkilere Etkisi: 24 Kasım 2015 Türkiye- Rusya Savaş Uçağı Krizi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, Erzurum, 7.

- Türk, A. ve Ak, Bingöl, B., ve Ak, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 19(Covid-19 Special Issue), 621.
- Türkan, T. E., (2023). *Covid-19 Krizinde Maliye Politikası Uygulamaları- Kuzey Amerika*. Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 9.
- Türkiye Bilimler Akademisi, (2020). Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. <https://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf> 16-21.
- Tüspe Rapor, (2020/2). Covid-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri. <https://files.tuseb.gov.tr/tuseb/files/yayinlar/20230703123114-5Pa8Gje9EmYT-.pdf> 2-3.
- Tüz, M. (2019). Kriz İletişimi ve Yönetimi. *T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2818 Açık öğretim Fakültesi Yayını No: 1776*, 9-37.
- Ulun, B. A., (2020). Covid-19 Salgının Küresel Düzeyde İncelenmesi: Ekonomik Etkileri ve Vergisel Önlemler. *Ekonomi, Maliye ve İşletme Araştırma Dergisi*, 2(2), 93.
- Ulun, B. A., (2020). Covid-19 Salgınının Küresel Düzeyde İncelenmesi: Ekonomik Etkileri ve Vergisel Önlemler. *Ekonomi, Maliye ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 93.
- US Department of the Treasury, (2021). <https://home.treasury.gov/policy-issues/coronavirus/assistance-for-state-local-and-tribal-governments/emergency-rental-assistance-program>. [Erişim Tarihi: 10.07.2024].
- US Department of the Treasury, (2021). <https://home.treasury.gov/policy-issues/coronavirus/assistance-for-american-industry/payroll-relief-programs>. [Erişim Tarihi: 10.07.2024].
- US Department of the Treasury, (2021). <https://home.treasury.gov/policy-issues/coronavirus/assistance-for-small-businesses/paycheck-protection-program>. [Erişim Tarihi: 11.07.2024].
- US Department of the Treasury, (2021). <https://home.treasury.gov/policy-issues/coronavirus/assistance-for-American-families-and-workers>. [Erişim Tarihi: 11.07.2024].
- Ünlü, H., ve Çiçek, E. (2021). Salgın Hastalıklardan Korunma ve Kontrol Önlemleri, Covid- 19 Pandemisi ile Mücadele ve Yaşanan Güçlükler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(1), 101-107.
- Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 129-134.

- Visula Capitals, (2020). *2 Trilyon Dolarlık Covid-19 Teşvik Tasarısının Anatomisi*. <https://www.visualcapitalist.com/the-anatomy-of-the-2-trillion-covid-19-stimulus-bill/>. [Erişim Tarihi: 09.07.2024].
- WHO, (2003). Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS). https://www.who.int/health-topics/severe-acute-respiratory-syndrome#tab=tab_1 [Erişim Tarihi: 12.06.2024].
- WHO, (2022). Ebola Virüsü Hastalığı. https://www.who.int/health-topics/ebola#tab=tab_1 [Erişim Tarihi: 12.06.2024].
- WHO, (2023). Koronavirüs Hastalığı (Covid-19). [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/coronavirus-disease-\(covid-19\)](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/coronavirus-disease-(covid-19)) [Erişim Tarihi: 13.06.2024].
- WHO, (2024). Orta Doğu Solunum Sendromu Koronavirüsü (Mers-CoV). https://www.who.int/health-topics/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-mers#tab=tab_2. [Erişim Tarihi: 12.06.2024].
- Yetgin, N. M., (2020). Amerikan Birleşik Devletleri'nin Stratejik Pandemi Yönetimi ve Covid-19 ile İlgili Bir Araştırma. *Econder International Academic Journal*, 4(2), 416-417.
- Yılmaz. F., (2023). *Hastane Yöneticilerinin Covid-19 Pandemisi Kriz Yönetimi Tutumlarının Değerlendirilmesi: Trabzon İli Örneği*. Doktora Tezi, Avrasya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Trabzon, 8.
- Yücesan, B. ve Özkan, Ö., (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinin Sağlık Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi. *Eurasian Journal Of Health Sciences*, 3(Covid-19 Special Issue), 136.
- Zincir, O. Ve Yazıcı, S., (2013). Kriz Yönetimi ve Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı. *İstanbul Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (49), 69-70.